

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM
DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**1973 SEÇİMLERİNDE AP VE CHP SEÇİM
BEYANNAMELERİNDE DEMOKRASİ KAVRAMININ
YERİ**

Doğukan ALTINTAŞ

HAZİRAN – 2024

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1973 SEÇİMLERİNDE AP VE CHP SEÇİM BEYANNAMELERİNDE
DEMOKRASİ KAVRAMININ YERİ**

Doğukan ALTINTAŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Oğuz KAAN

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum

(İmza)

Doğukan Altıntaş

ÖZ

1973 SEÇİMLERİNDE AP VE CHP SEÇİM BEYANNAMELERİNDE DEMOKRASİ KAVRAMININ YERİ

Altıntaş, Doğukan

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Oğuz Kaan

Haziran 2024

Türk demokrasisinde 12 Mart 1971 Muhtırasıyla istifa ettirilen Süleyman Demirel, hükümeti sonrası teknokratlar hükümeti kurulmuş ve bu hükümetler 1973 seçimlerine kadar ülkeyi götürmüştür.

Çalışmada, Türk demokrasisinin geçirmiş olduğu değişim tarihsel süreçle birlikte nitel değerlendirmeye ele alınmıştır. 1971 Askeri muhtırası sonrası, seçimler 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleşmiştir. Genel seçime giden süreçte AP ve CHP'nin seçim beyannamesinde demokrasi kavramı incelenmiştir. İki partinin seçim beyannamelerinde ele aldıkları demokrasi kavramı aynı zamanda demokrasiye dair bakış açılarını göstermiş ve bu çalışmada konu edinilmiştir.

Askeri muhtıra sonrası iki partinin demokrasi kavramına dair tutumu bu çalışmada haklar, özgürlükler, anayasa, toplum huzuru ve düzeni, can ve mal güvenliği, milli irade kavramları ele alınarak açıklanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Seçimler, Seçim Beyannamesi, Darbe, Muhtıra

ABSTRACT

THE CONCEPT OF DEMOCRACY IN THE ELECTION DECLARATIONS OF AP AND CHP IN 1973 ELECTIONS

Altıntaş, Doğukan

Master of Political Science and Public Administration

Supervisor: Doç. Dr. Oğuz Kaan

June 2024

In Turkish democracy, after the government of Süleyman Demirel, who was forced to resign by the March 12, 1971 Memorandum, a government of technocrats was formed and these governments led the country until the 1973 elections.

In this study, the change that Turkish democracy has undergone is analyzed with a qualitative evaluation together with the historical process. After the 1971 military memorandum, elections were held on October 14, 1973. In the process leading up to the general elections, the concept of democracy was analyzed in the election manifestos of AP and CHP. The concept of democracy that the two parties addressed in their election manifestos also showed their perspectives on democracy and was the subject of this study.

This study aims to explain the attitude of the two parties toward the concept of democracy after the military memorandum by considering the concepts of right, freedoms, constitution, social, social peace and order, security of life and property, and national will.

Keywords: Democracy, Elections, Election Manifest, Coup, Memorandum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	12
DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRASİ TÜRLERİNE DAİR.....	12
1.1. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri	12
1.2. Demokrasinin İlkeleri.....	13
1.3. Demokrasi Türleri	14
2. BÖLÜM.....	16
TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE SONRASI.....	16
2.1. Çok Partili Hayata Geçmeden Önce Hizipleşme ve Çok Partili Hayata Geçiş	17
2.2. Çok Partili Hayatta Gerçekleşen İlk Seçimler - 1946 Seçimleri.....	21
2.3. Demokrasi İçin Yayımlanan Bildiriler.....	24
2.4. Seçimler, Demokrat Partinin İktidarı ve Demokrasi.....	25
2.4.1. Kore’ye Asker ve NATO’ya Giriş	27
2.4.2. 1954 Genel Seçimleri.....	28
2.4.3. 6-7 Eylül Olayları.....	28
2.4.4. 1957 Erken Genel Seçimleri ve Demokrasideki Değişim.....	30
3. BÖLÜM.....	37
ASKERİ MÜDAHALE SONRASI TÜRKİYE’DE SİYASET	

3.1. Yeni Anayasa: 1961 Anayasası ve Referandum	37
3.2. 1965 Seçimleri	43
3.2.1. Adalet Partisi Açısından Seçimler	43
3.2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası Açısından Seçimler	43
3.3. 1969 Seçimleri	44
3.3.1. Adalet Partisi Açısından Seçimler	44
3.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi Açısından Seçimler	45
4. BÖLÜM.....	46
12 MART MUHTIRASI VE 1973 SEÇİMLERİNE DOĞRU	
46	
4.1. 12 Mart Muhtırasına Giden Yol ve Muhtıra (Neden Olan Olaylar)	46
4.2. Nihat Erim Hükümetleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi	47
4.3. 12 Mart 1971 Muhtırası Amacı, Sonucu ve 1973 Seçimlerine Doğru..	48
5. BÖLÜM.....	51
1973 SEÇİMLERİNDE AP VE CHP SEÇİM	
BEYANNAMELERİNDE DEMOKRASİ KAVRAMININ	
YERİ	51
5.1. 1973 Seçimlerinde AP Seçim Beyannamesinde Demokrasi Kavramının Yeri	53
5.2. 1973 Seçimlerinde CHP Seçim Beyannamesinde Demokrasi Kavramını	62
5.3. Seçim Sonuçları	75
SONUÇ	76
KAYNAKÇA.....	81

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TRT	: Türkiye radyo Televizyon Kurumu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türk demokrasisinin tarihsel gelişimi ele alındığında ilk adımlarını II. Mahmut Döneminde Meclis-i Vükela ile görülmektedir. Dünyada gerçekleşen gelişmelerle birlikte Fransız İhtilali'nin literatüre kazandırdığı hak ve hürriyetler, anayasal güvencenin Türk tarihindeki modern anlamdaki ilk hareketleri Tanzimat ve Islahat Fermanları olmuştur. Vatandaşın can ve mal güvenliğini garanti altına alan bu fermanları takiben 1876 yılında Türk tarihinin ilk Anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiş ancak 1878'de askıya alınmıştır. Bu durum 1908'e kadar devam edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte batılı anlamda modern demokrasiye tam olarak geçilmiştir. Seçimlerin yapılması, parlamentonun faaliyette bulunması ve karar alması anayasal süreç çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra oy hakkının belli bir zümre ya da sınıfa ait olmaması, kadınların oy kullanması gibi hakların verilmesi ileri demokratik adımların göstergesidir.

1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. İttihat ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilanında önemli bir paya sahiptir. 1908 yılında Resneli Niyazi Bey, bir grup İttihatçı ile birlikte Makedonya'da isyan ederek II. Meşrutiyet'in ilanı için mücadele başlattı. İsyan bastırılmayınca "II. Abdülhamit'in... var olan Anayasa'nın yürütülmesine, Mebuslar meclisinin toplantıya çağırılmasına karar verilmiştir" (Gül, 2020, s. 1101).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908 yılında genel seçimler yapıldı. 1908 seçimleri demokrasi açısından önemi ise "ilk çok partili seçim olma özelliğini taşımaktadır" (Olgun, 2011, s. 5).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, "halka siyasi hürriyet vermeyi, birliği ve devletin bağımsızlığını kuvvetlendirmeyi savunuyordu" propagandasını bu savunmaya göre yapıyordu (Karpas, 2021a, s. 85). İttihatçılar her ne kadar II. Meşrutiyeti ilan ettirerek demokrasi ve özgürlük için mücadele ettikleri izlenimini vermiş olsalar da

"... ülkede demokrasi ile alakası olmayan bir idare şekli ortaya çıkarmıştır... halka dayanan bir teşkilat kurmadığı gibi, belli başlı bir program da ortaya koyamamıştı... gerçek anlamda halktan uzak, Avrupa'dan kopya edilmiş fikirlere veya kendi

günlük siyasi çıkarlarına uygun olarak hareket ettikleri için halkın rağbet gösterdiği bu demokratik fikirlerden uzak kalmışlardır” (Karpaz, 2021a, s. 85-86).

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra seçimlerin yapılacak olmasıyla birlikte Osmanlı liberalleri parti kurma hazırlığı içerisine girmiştir. Osmanlı liberallerinin görüşleri Ahrar Fırkasıyla altında toplanmıştır. “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi düşünce sisteminin 1908’de Osmanlı siyasal hayatına” girmiş oluyordu (Kaluç, 2009, s. 192).

1908 Seçimleri Ahrar Fırkası ve İttihat ve Terakki arasında geçmiş, seçimleri İttihat ve Terakki kazanmıştır. İttihat ve Terakki’nin seçimleri kazanmasında etkili olan faktör “İkinci Meşrutiyet bir bakıma bu cemiyetin eseri idi. Halk şahısları tanımadığı halde, sırf meşrutiyete amil oldular diye İttihat ve Terakki’nin namzetlerine rey vermiştir” (Gül, 2020, s. 1103).

Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki’ye karşı mecliste muhalefet bloğu oluşmuştur. İktidar-muhalefet ilişkisi olarak değerlendirecek iki parti arasındaki çekişmeler çok fazlaydı. Hatta İttihat ve Terakki üyeleri, Osmanlı Ahrar Fırkası’nı “bölücülükle” suçlamıştır (Kaluç, 2009, s. 200). Bu ilişkide yani iktidar – muhalefet ilişkisinde iplerin kopma noktası 31 Mart Olayı olacaktır ancak 31 Mart öncesinde, gazeteci Hasan Fehmi’nin öldürülmesi İttihat ve Terakki ile Ahrar Fırkası arasındaki muhalefetin nedenli çetin olduğuna örnek teşkil eder. İttihat ve Terakkiye muhalefetiyle bilinen Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi, Galata Köprüsünün ortasında vurularak, öldürülmüştür.

31 Mart Olayı ise İstanbul’da bulunan 4. Avcu Taburu’nun isyan etmesiyle başlamıştır. Bu ayaklanmanın bastırılmaması ve Meşrutiyet rejimini tehdit etmesinden dolayı Mahmut Şevket Paşa’nın önderliğinde Hareket Ordusu, isyanı bastırmak için İstanbul’a hareket etmiştir. Hareket Ordusu, başkent İstanbul’a geldikten sonra isyanı bastırmıştır. Ülkedeki kargaya son verilmesi askerler tarafından sağlanmıştır. Bu durum ise daha sonraki yıllarda askerlerin ülkedeki her bir sorunda siyaset meydanında boy göstereceğinin ilk sinyalleridir.

31 Mart’ın Ahrar Fırkası tarafından organize edilmiş olabilmesi, İttihat ve Terakki tarafından Ahrar Fırkası’nın hedef tahtasına oturtulmasına sebep

olmuştur. 31 Mart Olayı sonrası “birçok Ahrar önderi tutuklandı, ancak İngilizlerin baskısıyla serbest bırakıldılar” (Zürcher, 2020, s. 124).

31 Mart Olayı sonrası II. Abdülhamid tahttan indirilmiş yerine Mehmet Reşad tahta geçmiştir. Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önünde durabilecek engeller ortadan kaldırılmıştır. Ahrar Fırkası liderlerinin bir kısmının yurtdışına gitmesiyle birlikte fırka faaliyetlerini azaltmış ve sonrasında ise kendini fesih etmiştir.

31 Mart Olayı sonrası Ahrar Fırkası’nın Türk siyaset tarihinden çekilmesinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşısına Hürriyet ve İtilaf Fırkası çıkmıştır. Muhalifler, İttihat ve Terakki karşısında güç birliği yapmış ve muhalefet tek bir partide toplanmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulmasıyla birlikte muhalif kesimin toplanma yeri olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası, “İttihat ve Terakki’nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur” (Tunaya, 2024, s. 255).

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, “dünya görüşleri birbirine taban tabana zıt” olan düşünceleri tek bir çatı altında toplanmış ve bu durumun “Meşrutiyet döneminde bir başka örneği yoktur” (Tunaya, 2024, s. 256-257).

1912 seçimlerinde rekabet iki parti arasında geçmiştir. Bu partiler İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarıdır. Seçim sonuçları neticesinde İttihat ve Terakki seçimleri kazanmıştır.

Seçimleri İttihat ve Terakki kazanmıştır ancak seçimlerde hile ve usulsüzlük yapıldığı iddiasından dolayı 1912 seçimleri, “eli sopalı seçimler” olarak anılmaktadır (Kaan, 2021b, s. 361). Türk siyasetinde “Eli Sopalı Seçimler” diye bilinen 1912 seçimleri aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde yapılan ilk erken seçimdir. Seçimlere bu ismin verilmesinin sebebi “İTC’nin şiddet ve gözdağıyla çoğunluk sağlamasını dolayı” olmuştur (Zürcher, 2020, s. 128).

Seçimlerden sonra muhalefete, siyasi yaşam alanı bırakılmamıştır. İtilafçı gazeteciler zihinleri karıştırıcı yayın yapmaları gerekçesiyle birbiri ardına kapatılmış; muhalefetin seçim broşürleri ve bildirileri ise yıkıcı ve zararlı bulunarak Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla toplattırılmıştır (Öngüç, 2021, s. 318). “Askeri, mülki ve idari amirlerin neredeyse tamamı İttihat ve Terakki

mensubu” olmasından dolayı seçmenlere baskı kurulmuştur (Tepekaya, 2023, s. 39).

“Giresun’da kaymakam ve komiserin bir grup İttihatçı ile bir araya gelerek halkı tehdit ve darp etmeleri benzer hadiselerin Ordu ve Gümüşhane’de de yaşanması, devlet görevlilerinin seçime açık müdahalesinin” göstergesidir (Öngüç, 2021, s. 319).

Bu sebeplerden dolayı 1912 seçimlerinde milli iradeye ve demokrasiye gölge düşmüştür.

1912 seçimlerinden kısa süre sonrasında ise meclis fesih edilmiştir. Meclisin fesih nedeni ise “Meclis dışında askeri bir güç olarak ortaya çıkan Halaskar Zabitan Grubu, İttihatçıların iktidardan çekilmesinde etkili olmuştur” kısaca İttihat ve Terakki 1912 seçimlerinde “iktidar olmasına rağmen mecliste muktedir olamamıştır” (Olgun, 2011, s. 7). Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın İttihat ve Terakki tarafından zor duruma düşmesine sebep olacak olay ise Bab-ı Ali Baskını ve Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrası olacaktır. Bu iki tarihi olay sonrası gücünü arttıran İttihat ve Terakki, muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Muhalefetin ortadan kalkmasıyla birlikte demokrasinin en önemli parçası da siyasetten kaldırılmıştır.

“Fırkanın bazı elemanları, bir muhalefet konvoyu içinde Sinop’a sürülmüşlerdir. Ağır cezalara çarptırılmış olanlardan kimi idam edilmiştir, kimi de ülke dışına kaçmıştır” (Tunaya, 2024, s. 270).

Böylece İttihat ve Terakki muhalefet partisinin sindirmiş ve ülkede otoriter tutumunu arttırmıştır. Fırka, Mondros Mütarekesi sonrası Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak Osmanlı topraklarında yeniden örgütlenecektir. Bu yeniden örgütlenmenin amacı ise İttihat ve Terakki’den “öç almak” için olacaktır (Tunaya, 2024, s. 272).

II. Meşrutiyet döneminde rekabet ortamı olmasa da demokrasi açısından önem arz eden bir diğer seçim, 1914 seçimleridir. Bu seçimlerden bir yıl önce Bab-ı Ali baskını gerçekleştiren İttihat ve Terakki, bir hükümet darbesi yapmıştır. Bab-ı Ali baskını sonrası güçlenen İttihat ve Terakki, seçimlere muhalefet partisi olmadan, tek parti olarak seçimlere katılmıştır. Tarık Zafer Tunaya, 1914 seçimlerinde rakipsiz olan İttihat ve Terakki için “dikensiz bir gül bahçesi” benzetmesi yapmıştır (Tunaya, 2024, s. 24).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin başarısız olmasıyla birlikte “Mondros Mütarekesi ile açılacak dönemin daha başlarında İttihat ve Terakki son kongresini yapmıştır (14 Kasım 1918). Bu kongrede kendini feshettiğini ilan eden İttihat ve Terakki tarihe karıştığını ve yeni bir fırkaya, Teceddüt (yenilik anlamına) Fırkası'na dönüştüğü kararını da almıştır” (Tunaya, 2024, s. 31).

Osmanlı siyasetinde bu durumlar yaşanırken bir diğer önemli olay ise I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve ülkedeki gelişmelerdir. I.Dünya savaşıdan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra devlet, İtilaf Kuvvetleri tarafından başta başkent İstanbul olmak üzere imparatorluğun büyük bir bölümü işgale uğramıştır. İşgal kuvvetlerine karşı tepki göstermek amacıyla bölgesel milli örgütler kurulmuştur. Bu örgütler Anadolu ve Rumeli'de görev yapmaktaydılar. Bu parçalı halde bulunan örgütler Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti olarak birleştirildi.

Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyet'i ise “Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal'in önderliğinde birleştirilen taşradaki siyasal örgütlerdi” (Karpaz, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, 2022, s. 46). Ülkedeki bölgesel direniş örgütleri Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti ile işgal kuvvetlerine karşı merkezden mücadele verecekti. Ancak işgal kuvvetlerin baskısı altında bulunan İstanbul'daki hükümet Anadolu ve Rumeli Müdafayı Hukuk Cemiyeti'ni “asilikle suçlamıştır” (Güneş, 1987, s. 429). Tüm bu baskılara rağmen İstanbul Hükümeti değişmiş¹, ülkede seçimler yapılmış ve Ankara'da yeni bir meclis kurulmuştur.

Yeni meclis içerisinde “İttihatçısı, İtilafçısı, İslamcısı, Osmanlıcısı, Liberali, Bolşevigi, Çiftçisi Tüccarı, Askeri, Aşiret Reisi, Öğretmeni, Politikacısı” bulunmaktadır (Güneş, 1987, s. 435). Renkli bir yapıda olması ve “canlı tartışma ortamı olduğu” için “daha demokratik” bir yapıdadır (Akşin, 2021, s. 183). Meclis zaman içerisinde kendi muhalefet ve iktidar kanadını da oluşturacaktır. Mustafa Kemal önderliğinde ve çevresinde oluşan “Müdafa-i Hukuk veya Birinci olarak bilinen ve çoğunluğu oluşturan bir

¹ Ali Rıza Paşa, hükümeti kurulmuştur.

grup oluşmuştu. Onun karşısında ise muhalif olarak ikinci grup diye bilinen bir azınlık ortaya çıkmıştır” (Karpaz, 2021a, s. 133).

İki grup arasında yaşanan çatışmalar neticesinde ortam yer yer gergin hal almıştır. Hatta “ikinci grup liderlerinden birinin (Ali Şükrü) Mustafa Kemal’in muhafız kıta komutanı (Topal Osman) tarafından öldürölmesi” bu gergin duruma örnektir (Zürcher, 2020, s. 191).

Birinci grup, ikinci grubun sıkı bir muhalefetiyle karşı karşıyaydı. Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki bu çekişmelerin devam etmesi ve işlerin yavaş yavaş çıkmaza girmesiyle birlikte Mustafa Kemal, yeni bir oluşum amacıyla “meclisi dağıtma ve yeni seçimlere gidilmesi” için karar aldı. (Zürcher, 2020, s. 191). 28 Haziran 1923’te seçimler yapıldı. Seçimlerin yapılmasıyla birlikte Mustafa Kemal, Birinci Grup Milletvekilleriyle yoluna devam etti. Artık meclis “farklı ideolojileri barındıran geniş tabanlı bir halk hareketinden, küçük bir grubun hareketine” dönüşmüştür (Karpaz, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, 2022, s. 49).

Yeni kurulan meclisle birlikte fırkacılık hareketleri de başlayacaktı. Mustafa Kemal, fırkacılık hareketinin başlayacağını Yunanlılarla yapılan savaş sonrası “bir tür seçim programı sayılabilecek dokuz maddeden² oluşan bir bildiri yayınlayarak” belirtti (Karpaz, Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, 2022, s. 48-49).

9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkasının kuruluşu ve 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yeni bir dönem başlamış oldu. Bu yeni dönem, meşrutî monarşiyle yönetilen Osmanlı Devleti’nin yönetim tarzının aksine cumhuriyetçi ve demokratik ilkeleri belirleyen Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla başlar. Cumhuriyetçi ve demokratik sistemi esas alan bu devleti yönetecek olan iktidar partinin olması kadar iktidarı denetleyecek muhalefet partisinin de olması pek tabiidir. Muhalefet rolünü üstelenecek fırka ise “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” olacaktır.

Rauf Orbay, “kendisinin cumhuriyetçi bir hükümetten yana olduğu” belirtmiş ancak Mustafa Kemal’den ayrıldığı nokta ise, Mustafa Kemal’in cumhuriyeti ilan ederken takındığı aceleci ve danışmadan karar almasıdır.

² 9 maddeden oluşan bildiriye “9 umde” de denilmektedir.

Rauf Orbay'ın muhalefетinin nedeni ise “aceleci ve diktatörce bir tutuma karşı” olmasıdır. Kurtuluş Savaşında Doğu Cephesi Komutanlığını yapan Kazım Karabekir' de Rauf Orbay ile aynı görüş içerisinde olup, Cumhuriyet'in ilanının danışılmadan alınmasını “kişisel buyurganlık” olarak nitelendirmiştir (Turhan & Çulha, 2022, s. 259).

Eric Jan Zürcher'in yaptığı değerlendirmeye göre;

Rauf (Orbay), Refet (Bele) ve Adnan (Adivar) zaten İstanbul'dalardı, Ali Fuat (Cebesoy) da 29 Ekim günü İstanbul'a varmıştı. Cumhuriyetin ilan edilmesi kararı alınırken onlara ne danışılmıştı ne geri çağırılmışlar ve hatta ne de durumdan haberdar edilmişti (Zürcher, 2021, s. 53).

Bu olayı takiben mebusluk görevinde bulunmak isteyen Kazım ve Rauf Paşalar askerlik görevinden ayrılmıştır. Askerlik görevinden ayrılan bu isimler için Mustafa Kemal durumu “Paşalar Komplosu” olarak değerlendirmiştir (Güray, 2020, s. 411).

Muhalefet partisi kurulmadan önce ortam gergin bir hal almış durumdaydı. Cumhuriyetin ilan ediliş tarzına yapılan eleştiri ve mebus olan paşalar hakkındaki Mustafa Kemal'in değerlendirmesi aslında ortamın havasını göstermekteydi. İplerin kopma noktasına geldiği an ise mecliste verilen bir önergeyle meydana geldi. Önergenin konusu “mübadil ve muhacirler” ile ilgiliydi. Mübadil ve muhacirlerle ilgili verilen önergedeki amaç bu politika uygulanırken “yolsuzluk ve beceriksizlikler eleştirilmiş” olup durumun araştırılması ve soruların cevaplandırılması istenmiştir (Müezzinoğlu, 2018, s. 48). Demokrasilerde, muhalefetin görevi iktidarı hukuki yollarla denetlemektir. Bu durum iktidarın keyfi davranışların önüne geçmek ve demokrasinin yara almasını engellemek için önem arz etmektedir. Ancak II. Meclisteki denetim görevinin yapılmak istenmesine yapılan karşı çıkışlar anti-demokratik niteliktedir.

Bu durum neticesinde bu konunun üzerine giden mebuslar aslında meclisteki muhalif kanadı ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Muhalif kanat cumhuriyetin ilk muhalefet partisinin kurulması için çalışmalarına başlar.

Muhalefet partisi liberal politikalar temelinde kurulmuştur. Liberal fikirlerini yansıtan en iyi tanımlama parti programındaki “6. Madde; Fırka

düşünce ve din inancına hürmetkardır” ibaresidir. Bu madde partinin ileride kapanmasına neden olacaktır (Güray, 2020, s. 415).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın örgütlenmesine bakıldığında heterojen bir yapıdadır. İçerisinde birçok fikri bulunduran üye mevcuttur. Partinin kapatılmasına dair süreç ise Diyarbakır’da çıkan isyanla başlayacaktır. İsyanın başlamasıyla hükümet değişmiştir. Yeni kurulan hükümet ise sert tedbirler almıştır.

Yeni hükümet ertesi gün hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu’nu TBMM’ye kabul ettirdi. İstiklal Mahkemeleri kuruldu, muhalif gazeteler kapatıldı. Geniş bir hareket sonucunda ayaklanma bastırıldı (31 Mayıs 1925). Elebaşları yargılanarak idam edildiler. İsyanın bastırılması ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı (3 Haziran) (Akşin, 2021, s. 195).

Hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için “parti üyeleri isyanı desteklemiş ve siyasal amaçlar uğruna dini istismar etmeye çalışmışlardı” denilmiş ve buna örnek olarak ise partinin 6. Maddesi öne sürülmüştür (Zürcher, 2020, s. 205). Partinin kapatılmasıyla birlikte cumhuriyetin çok partili hayata geçişi aksamıştır.

İsyan sonrası kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının liderleri ve eski ittihatçılarla hükümetin veyahut Mustafa Kemal’in hesaplaşması ise İzmir Suikastı girişimiyle olacaktır.

1926 yılında yapılan temizliklerin temel sebebi kuşkusuz, Mustafa Kemal’in kendi hareketinin pek çok bakımdan İttihat ve Terakki’nin bir devamı olduğunu, başarısını kısmen İttihat ve Terakki parti kadrolarına ve ordudaki İttihatçı subaylara borçlu olduğunu çok iyi biliyor olmasıydı. Bunu tabii tasfiye edilen şahıslar da biliyordu. Onların nezdinde Mustafa Kemal’in liderliği tartışmasız değildi. Mustafa Kemal’in liderliğine hala meydan okumak mümkündü. 1926’da Mustafa Kemal’in bertaraf etmeye çalıştığı tehlike buydu (Zürcher, 2020, s. 207).

Bu hareketle aslında Mustafa Kemal, ülkedeki tartışmasız ve muhalefetsiz tek lider durumuna geliyordu.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk çok partili hayat denemesi başarılı olamamıştır. İkinci deneme ise 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuyla olacaktır.

Mustafa Kemal, Ali Fethi Bey’den Türkiye’nin de çok partili hayata geçmesi için bir fırka kurmasını istedi.

Cumhuriyetin tek partili olmamasını ve “millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum” diye belirterek çok partili hayattan yana olduğunu vurgulamaktaydı (Okyar, 2019, s. 19).

Mustafa Kemal’in Ali Fethi Bey’e parti kurdurmak istemesindeki önemli etkilerden bir tanesi de ülkenin sorunlarını, vatandaşın problemlerinin meclise taşınması ve mecliste taşınan bu problemlerin enine boyuna tartışılarak görüşülüp çözülmesini istemesidir. Basında yayılan “yolsuzluk dedikoduları, rüşvet ithamları ve dış ülkelerde bile yankılanan dikta söylentileri bu huzursuzluğu daha arttırmış”, meclis işlevsiz hale gelmiş ve hükümet bu duruma karşı koyamamıştır” (Goloğlu, 2007, s. 299).

Mustafa Kemal ise tarafsız bir Cumhurbaşkanı olarak “bir baba iki öz evladına nasıl müsavi muamelede bulunursa, ben de aynı veçhile bu iki fırkaya muamele edeceğim. Bundan emin olunuz” diyerek tarafsızlık durumu vurgulamıştır (Okyar, 2019, s. 35).

Parti kurulduktan kısa bir süre sonra yaklaşan belediye seçimleri vardı. 1930 yılında gerçekleşen seçimler, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk çok partili seçimi olmuştur.

1930 Belediye Seçimi çok partili hayatın ilk seçimi olmasının yanında “gergin bir ortamda” gerçekleşmiştir (Kaan, 2021d, s. 21). Seçim süreci boyunca bu yeni partinin demokratik olmayan hareketlerle engellenmeye kalkışılmıştır. Bu engellemeler neticesinde Türkiye Cumhuriyeti’nde yapılan ilk çok partili seçimlerinde demokratik olmayan bir ortamda gerçekleşmiştir. Seçimin güvenliğiyle sorumlu olan görevliler, amirler “seçmenleri Cumhuriyet Halk Fırkasına oy vermesi için yönlendirmiş ya da zorlamıştır” (Ertem, 2013, s. 355). Seçimlerde gerçekleşen usulsüzlüklere verilebilecek bir örnek Silifke’de yaşanan olaydır.

Silifke’de Cumhuriyet Halk Fırkasının adayının kaybetmesinin sorumlusu olarak o bölgedeki mülkü amir sorumlu bulunmuş hatta amirin “lakayt ve seyirci” kalmakla CHF tarafından suçlanmıştır. Silifke’deki seçimlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası adayını seçen seçmene “cahil ve dejenere” gibi sıfatlar kullanılarak seçme özgürlüğünü kullanan seçmene anti-demokratik bir tavır takınılmıştır (Koçak, 2006, s. 264-270).

Yaşanılan usulsüzlük ve hileleri meclis kürsüsünde dile getiren hem Gümüşhane mebusu olup hem de Serbest Cumhuriyet Fırkasının lideri olan Ali Fethi Okyar’a CHF’li meclis sıralarından tepki geldi. Seçim süresi boyunca SCF’lilere “mürteci suçlamasında” bulunulmuştur (Ertem, 2013, s. 355). Kemal Karpat ise bu suçlamanın yapılmasının nedenini ve sonucu şu şekilde açıklar:

Serbest Cumhuriyet Fırkasının İslami değerlere önem vermesi yüzünden parti mensupları irticayı hortlatmakla itham edilmiş... İktidarın ise halkın muhalefeti desteklemesinin hakiki sebeplerini aramadan, bu muhalefeti gericiliğe ve bilgisizliğe bağlaması, hem hükümet partisinin hem de halkın henüz demokrasiye hazır olmadıkları izlenimini yaratmıştır ki bu Türk milletinin milli benliği ve tarihi gelişimi ile ters düşmüştür (Karpat, 2021a, s. 156).

Muhalefet partisinin yani SCF’nin iktidar partisi olan CHF tarafından yıpratılması, vatana ihanetle suçlamaları³ Serbest Cumhuriyet Fırkasının yavaş yavaş sonunun geldiğini göstermekteydi. SCF’nin halk tarafından destek görmesi, CHF’nin bu suçlamalar yapması yani agresifleşmesinin nedenlerinden biri de buydu. Arkasındaki halk kitlesi sayesinde SCF iktidara gelebilirdi. Demokrasilerde muhalefet partisinin varlığı garanti altında olması gerektiği gibi halkın iradesiyle iktidara da gelebilmelidir. Çünkü demokrasilerde iktidar sabit bir parti tarafından kullanılmamalı değişkenlik göstermelidir.

İktidarın kaybedebilme riskinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, daha önce Ali Fethi Okyar’a belirttiği gibi tarafsız Cumhurbaşkanı rolünden çıkıp artık bir taraf olduğunu “Ben Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumi Reisiyim... Resmi vazifemin hitamında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın başında fiilen çalışacağım” diyerek açıklıyordu (Okyar, 2019, s. 84)

Bu duruma binaen SCF’li isimler partinin durumuyla ilgili tartışmalarda bulunmuşlardır. Tartışmalar neticesinde çıkan karar partinin kapatılması yönünde olmuştur.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla demokratik adımların atıldığı ama aynı zamanda seçimlerde yapılan yolsuzluk iddiaları gibi anti-demokratik durumlarla karşılaşıldığını görülmektedir. Toplam 99 gün

³ Mürteci olarak suçlanmasından dolayı devrimlere ve vatana ihanet ettiği algısı yaratılmıştır.

faaliyet icra eden Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatılmış oldu ve kapatılmasından sonra ise çıkan isyanla birlikte demokratik hava dağılmıştı. Demokratik havanın yeniden oluşması İkinci Dünya Savaşından sonra gerçekleşecektir ancak Türk demokrasinin bu sefer ki sınavı ise askeri darbelerle olacaktır.

Türk demokrasi tarihinde askeri müdahaleler sıkça karşılaşılan bir durumdur. Askeri müdahaleler sonrası demokrasi zarar görmüştür. Türk demokrasisinde sadece askeri müdahalelerin sonucu olarak hem sivil iktidarların uygulamaları sebebiyle demokrasi zarar görmüştür.

1971 Muhtırasıyla istifaya zorlanan ve istifa ettirilmiş olan hükümet sonrası 1973 seçimleriyle yeniden demokrasiye geçiş süreci önemlidir. Yapılan düzenlemeler sonrası demokrasinin zarar görmesinin ardından dönemin istifa ettirilmiş hükümet partisi ve ana muhalefet partisinin demokrasiye geri dönüş sürecinde demokrasinin ilkelerine, uygulamalarına yüklenilen anlamın nasıl şekil aldığı ve iki partinin demokrasiye ait düşüncelerindeki vurgu askeri muhtıra sonrası önem taşımaktadır.

1. BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRASİ TÜRLERİNE DAİR

Demokrasi kavramının içerisinde çok fazla alt başlık bulunduğundan dolayı parçaların bir bütünü olarak geniş ölçekli bir tanım yapılabilir. Bu parçalar eşitlik, özgürlük, çoğulculuk gibi kavramlardan oluşmaktadır.

Demokrasi kavramı etimolojik açıdan incelendiğinde ise “demos, (insan), ve kratos, (yönetmek)” kelimelerinden meydana gelmektedir, etimolojik olarak bahsedilen kelimelerden yola çıkılırsa demokrasinin tanımı “halk iktidarı” veya “iktidarın halka ait olması” şeklinde yapılabilir (Aktaş, 2015, s. 89).

Demokrasilerde halkın yönetime katılmasının dışında bir başka boyutu ise vatandaşların eşitlik, hak ve hürriyetlere sahip olmasıdır. Demokrasi bu kavramların özelliğiyle toplumu düzenler.

1.1. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri

Dünya üzerinde, demokrasilerin uygulanış biçimleri farklılık göstermektedir. Ülkeler demokrasileri doğrudan, temsili ve yarı-doğrudan demokrasi olmak üzere tercih edebilirler. Tercih edilen demokrasilerde halkın yönetime katılması böylelikle gerçekleşir.

Doğrudan demokrasilerde, halk yönetime doğrudan katılır, düşünce ve fikirlerini aracısız olarak yönetime yansıtmaktadır.

Temsili demokrasilerde, halk seçtiği temsilciler aracılığıyla düşünce fikirlerini yönetime yansıtmaktadır.

Yarı doğrudan demokrasi ise, doğrudan demokrasi ve temsili demokrasinin karması durumundadır. Halk temsilcilerini seçer ancak süreç sadece temsilcilerde bitmemektedir. Halkın seçtiği temsilciler, yaptıkları kanun ve yasaları referandum yoluyla halk oylamasına sunmaktadır. Yani temsilciler yasayı hazırlar, halk oylama yapar.

Demokrasi, toplumların değişmesi ve modernleşmeyle birlikte tür olarak birçok farklılık göstermektedir. Teknolojinin gelişmesi, küreselleşme, soğuk savaşın son bulmasıyla birlikte bu farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.

1.2. Demokrasinin İlkeleri

Demokrasinin ilkeleri, demokratik sistemin temelini oluşturmaktadır. Demokrasiye dair ilkeler birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Bu kuralların ve ilkelerin uygulanması keyfi yönetimin önüne geçmektedir. Demokrasi ilkelerinden bir tanesi zarar gördüğünde bütün sistem bu durumdan etkilenir ve demokrasinin uygulanması zorlaşacaktır. Bundan dolayı demokrasi bir kavramlar bütünüdür.

Katılım: Demokrasi halkın iktidarı olmasından dolayı karar verici olan halk demokratik süreçlerde yer almalıdır. “Bir demokrasinin en önemli özelliği vatandaşların özgürce kamusal hayata katılabilmelidir” (Aktaş, 2015, s. 96). Halkın demokratik süreçlere katılımının “yüksek bir orana ulaşmasına”, “katılımı yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmak” bu ilke için önemlidir (Demir, 2010, s. 606). Çünkü demokrasi meşruiyetini halktan alır. Halk ne kadar çok katılım sağlarsa alınan kararda meşruiyet o oranda belli olacaktır.

Çoğunluk: Demokrasilerde kararların meşruluğu için çoğunluk olmalıdır. İktidar çoğunluğun oylarıyla seçilir ve ülke yönetilir. Ancak çoğunluğun kararıyla yönetilecek olan ülkede bulunan azınlıklar dışlanmamalıdır.

Çoğulculuk: Demokrasilerde iktidar çoğunluğun kararı neticesinde belirlenir. Azınlık kesim ise demokrasilerde dışlanmamalıdır. Demokrasi bütünleştirici olduğundan dolayı azınlık kesim toplumsal ve siyasal hayatta yer almalıdır. Bundan dolayı yurttaşlar tercihlerinden dolayı, dini ve milli etnik kimliklerinden dolayı ayrıştırılmamalıdır. Toplumsal ve siyasi hayatta varlığını özgürce devam ettirmelidir.

Siyasi Partiler: Demokrasilerin temel unsuru sayılan siyasi partiler vatandaşların görüşlerini temsil etme aracı oluşturur, bu temsili yasama ve yürütme organlarınca yönetime yansıtır. İktidara gelen siyasi parti veya partiler, muhalefete yaşam alanı bırakmakla yükümlüdür. Çünkü muhalefetin iktidarı denetleme görevi bulunmasından mütevellit demokrasi açısından muhalefet partilerinin varlığı önem arz etmektedir. Hem çoğulculuk ilkesi açısından hem de azınlığın haklarının korunması açısından da önem teşkil etmektedir. Muhalefet partisinin veya muhalefet partilerinin varlığı ve iktidarı denetleyebiliyor olması, iktidar partisinin demokratik ilkelerden uzaklaşmasının önüne geçmektedir.

Eşitlik ve Özgürlük: Bireyin her alanda eşit ve özgür olması demokrasinin bireye sağladığı önemli haklardanır. Birey, diğer bireylerle her alanda eşit şartlarda olmalıdır. Demokrasi açısından bireyin hukuk, eğitim, seçimler, fırsat eşitliğinde ayırım gözetmeksizin eşit haklara sahip olmalıdır. Bu haklara sahip olan birey haklarını kullanabilmek için de özgür olmalıdır. Birey fikirlerini baskı altında kalmadan beyan edebilmelidir. Yurttaşın, “dilediği gibi düşünmek ve düşündüklerini ifade etme veya etmeme haklarına sahiptir” (Aktaş, 2015, s. 90).

Hukukun Üstünlüğü: Demokrasilerde toplumsal düzen hukukla sağlanmaktadır. Hukuk toplumda eşitliği sağlar, hak ve özgürlükleri garanti altına alır. Demokrasilerde hukuk önünde bütün vatandaşlar eşittir.

Milli Egemenlik: Demokrasilerde yasama ve yürütme organları, gücünü kullanabilme yetkisini vatandaşın oyundan almasından dolayı milli egemenlik vatandaşta bulunur. Bundan dolayı vatandaşın tercihleriyle seçilen yasama ve yürütme organları meşruluğunu, karar alma gücünü vatandaşın kararından yani milli egemenlikten almaktadır. Halkın, iktidarı tayin edebilme gücüdür.

1.3. Demokrasi Türleri

Çoğunlukçu Demokrasi: Seçmenim çoğunun vermiş olduğu oylarla çoğunluğun talepleri doğrultusunda yönetilmesidir. “Çoğunluğun kararının her şeyin üstünde” tutulması fikrine dayanan demokrasi anlatışıdır (Tunç, 2008, s. 1119).

Marksist Demokrasi: Temelinde Marksizm fikri bulunmaktadır. Marksist düşüncenin temelinde yer alan işçi sınıfının çıkarına dayalı demokrasidir. Marksist demokrasi, liberal demokrasinin aksine “tek ve bir ideolojiye dayanmaktadır ve çoğulcu ve diyalogcu değildir. Bu demokrasi türünün kendine has, batı demokrasilerinden ayıran özellikleri arasında “tek parti sistemi”, bireysel özgürlüklerden ziyade “insanın özgürleşmesi” gibi fikirler bulunmaktadır (Tunç, 2008, s. 1120).

Liberal Demokrasi: Eşitlik kavramı liberal demokrasiler için temel oluşturmaktadır. Marksizmin aksine daha özgürlükçüdür. Eşitlik ve özgürlük bu demokrasinin en önemli, temel unsurudur. “Tüm yurttaşlara eşitlik imkânı

sağlayan ve onlara rekabet ve katılım imkânı veren” bir sistemdir (Tunç, 2008, s. 1120)

Militan Demokrasi: Demokrasinin ortadan kaldırılmasını önlemek ve demokrasinin kendini korumasını temel alan görüştür. Militan demokrasideki amaç “demokrasinin işlerliğini azaltmaya yönelik ya da demokrasiye tümüyle aykırı düşüncelerin veya eylemlerin engellenmesidir” (Tunç, 2008, s. 1122).

Uzlaşmacı Demokrasi: Yasaların yapımı ve yasalara ait kararların alınmasında “mümkün olan en geniş mutabakatın aranması” temel alınır (Tunç, 2008, s. 1123). Uzlaşmacı demokraside çoğunluğun sağlanması gerekmektedir.

Sosyal Demokrasi: Kapitalist dünya düzeninin oluşturduğu sınıf farkının kapatılmasını, “kapitalizm ve demokrasi arasında uzlaşmaya yönelmiş” olan sosyal demokrasinin amacı “sosyal eşitlik ve sosyal adaleti” sağlamaktır (Koray, 2016, s. 16).

Müzakereci Demokrasi: Mevcut ya da ortaya çıkan problemlerin müzakere edilerek ortadan kaldırılmasını amaçlar ve temelinde istişare bulunmaktadır. Liberal demokrasinin çözemediği sorunları ve “meşruiyet bunalımını” çözmek için ortaya çıkmış “alternatif bir modeldir” (Tunç, 2008, s. 1124).

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE SONRASI

2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkeler üzerinde savaş büyük olumsuz tesir yarattı. Ülkelerin savaşa girmiş olmaları ya da savaşa girmemiş olmalarına bakılmadan ekonomik, askeri, sosyal olarak büyük zorluklar yaşadı. Türkiye’de savaşa girmemiş ama bu zorlukları yaşamış bir ülkedir. Savaş döneminde askeri alanda harcamalarını arttıran Türkiye’de “savaş sebebiyle ithalatı yapılamayan birçok madde karaborsaya düşmüş, fiyatlarda büyük artış kaydedilmiştir” (Karpat, 2021a, s. 164). Ekonominin düzelmesi adına “Varlık Vergisi” adında yeni bir vergi çıkarılmıştır. “Verginin konusu, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve olağanüstü gelirleriydi” (Karabulut, 2005, s. 326).

Savaşın en çetin döneminde Müttefik devletlerin, Türkiye’nin savaşa girmesi için zorlamasına rağmen savaşa girmemek için diplomatik başarı sayılacak bir ustalıkla savaşa girmekten imtina etmiştir. Türkiye, Almanya’nın tam olarak yenileceğini anladığı sırada savaşa girmiş ve Müttefiklerin yanında yer almıştır. Türkiye’nin savaşa girmesinden yaklaşık iki ay sonra savaş sona ermiştir.

Savaş sonrası konumunu ve iktidarı güçlendiren SSCB lideri Josef Stalin bu gücünü kullanmak isteyerek yayılmacı bir politika izlemeye başladı. Bu politikasını başarılı bir şekilde uygulamaya koydu ancak bu politikasını gerçekleştiremediği ülke Türkiye olmuştur. “Türkiye’den istediği topraklar, Osmanlı Devleti’nin Brest – Litovsk Antlaşması’yla elde ettiği, kendisinin daha önce 1978 Berlin Antlaşması’yla yitirmiş olduğu yerlerdi” (Akşin, 2021, s. 239). 1925 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması savaş sonrası dönemde Stalin’in politikalarıyla ters düştüğü için bu antlaşma imzalanmamıştır. Antlaşmanın Sovyetler Birliği tarafından neden imzalanmadığına örnek olarak ise “Boğazlar’ın iki ülke tarafından ortak savulması” ve “Kars ve Ardahan’ın ülkelerine iadesinden” bahsedilmesidir. Sovyet Birliği tarafından tehdit edilen Türkiye’ye Batı’dan

da destek gelmeyince Türkiye bu dönemde “uluslararası alanda bir yalnızlık dönemi” yaşadı (Akşin, 2021, s. 240,). Ancak bu durum Türkiye’nin yavaş yavaş batıya yanaşmasıyla son buldu. Bu politikadaki en önemli olay ise Amerika’dan, Türkiye’ye gelen Missouri Zırhlısı’dır. Missouri Zırhlısı’nın Türkiye’ye gelişindeki görünür sebebi Washington Büyükelçisi olan Münir Ertegün’ün cenazesini Türkiye’ye teslim etmektir. Ancak diğer bir neden ise Türkiye’nin tarafının belli olduğuydu. ABD ve Türkiye tarafından “SSCB’ye, Türk Boğazlarının statüsünün kendi rızası alınmadan değiştirilemeyeceği mesajını veriyordu”. Türkiye ile Amerika arasındaki yakınlaşmaya sebep olacak bir diğer olay ise Amerika Birleşik Devletleri’nden savaş zamanı alınan “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası” borçlarının silinmesiydi (Erhan, 2016, s. 525). Böylelikle Türkiye hem uluslararası alandaki yalnızlığını gidermiş oluyordu hem de ekonomide bir nebze nefes almış oluyordu.

2.1. Çok Partili Hayata Geçmeden Önce Hizipleşme ve Çok Partili Hayata Geçiş

1944 yılında parti içerisinde muhalif sesler duyulmaya başlamıştı. Bu muhalif seslerden bir tanesi Celal Bayar’a aitti. Partinin eski isimlerinden biri olan Celal Bayar, eski bir ittihatçı ve Atatürk’ün son başbakanıydı. Celal Bayar’ın 1944 yılında oluşturduğu bu muhalif sesin nedeni savaş dönemi “memurlardan buhran vergisinin kaldırılması” ve “sıtma mücadelesinin yetersizliğini” üzerinedir (Ortaylı, 2023, s. 205).

Parti içerisinde asıl hizipleşme ise ilerleyen zamanda “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” ile ortaya çıkacaktır. Bu konunun amacı “topraksız ya da az topraklı çiftçiyi topraklandırmak için devlet, büyük toprak sahiplerinin topraklarını kamulaştırabilecekti” (Akşin, 2021, s. 242). Bazı milletvekilleri bu konuna destek gösterdiği gibi bazı vekiller ise bu kanuna karşı çıkmıştır. Karşı çıkanların içerisinde daha sonra Demokrat Parti’nin kurucusu olan ve Toprak Ağası Adnan Menderes’te vardır. Cumhurbaşkanı İnönü ise bu kanunun çıkmasını istemiş hatta kanun teklifine muhalefet partililerine “toprak reformunu istemeyen parti benim partim olamaz” demiştir (Akıncı, 2021, s. 242). Parti içerisinde muhalif seslere rağmen kanun kabul edilmiştir.

Burada baş göstermeye başlayan muhalefet hareketi ilerleyen zamanda da Dörtlü Takrir ismini alarak karşımıza çıkacaktır. Bu dörtlü takrir CHP'nin yönetimini eleştirerek ve daha liberal adımlar atılmasını talep eden ve bu konuda önerge veren dört milletvekili tarafından oluşacaktı. Bu Milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır. Dörtlü Takrir'in vermiş olduğu önerge "Halk Partisi'ni içten değiştirmek amacıyla verilmiş olmasına rağmen bu önerge, kabul edildiği takdirde, memleketin politika hayatında birdenbire köklü bir değişme yaratacaktı" (Karpaz, 2021b, s. 241). Ancak Dörtlü Takrir'in istekleri reddedildi. Bu önergenin reddedilmesi, toprak kanununa muhalefet ve bu kanuna muhalefet edenlere Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün resti çekmesi sonucunda bu gelişmeler Dörtlü Takrir için artık parti içerisindeki akıbetini az çok belli etmiştir. Çok geçmeden Menderes ve Köprülü köşe yazılarından dolayı partiden ihraç edildiler. Bu süreçte diğer bir ihraç edilen isim ise Refik Koraltan olmuştur. Daha sonra Bayar, partiden değil ama milletvekilliğinden çekildi.

İsmet İnönü, parti içerisinde hizipçiliğe karşı birisiydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda da parti içi muhalefete dair şu sözleri söylemiştir "Fırkada muhalefet olmaz. Böyle bir muhalefet bir hizip teşkiline münker olur (varır). Vaktiyle hizip teşekküllerinden gördüğümüz mazarratlar (zararlar) cümlemizin hatırındadır" (Okyar, 2019, s. 21).

Parti içerisinde muhalefet yapmaları istenmeyen bu dört isim ilerleyen zamanda yeni bir parti kuracaktır.

Türkiye'nin demokratikleşme ve liberalleşme politikaları İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle gündeme gelmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından beri ülkede tek parti hegemonyası bulunmaktaydı. Çok partili hayata geçileceğinin ilk sinyalleri San Francisco Konferansında verildi. Türk Heyetinin Temsilcisi olan Hasan Saka "Türkiye'de demokrasiye gidildiği ve savaştan sonra her türlü demokratik düşünce ve akımın gelişmesine müsaade edileceği yolunda bir demeç vermişti" (Ortaylı, 2023, s. 203). Bu demecin ardından ilk adım olarak daha önce kapatılan "Vatan, Tan, Tasviri Efkar" gazetelerinin yeniden yayım sürecine girmesine izin verildi (Kara, 2019, s. 282).

Bununla birlikte 19 Mayıs kutlamalarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, demokrasinin gelişeceğine dair açıklamada bulundu. İsmet İnönü'nün "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" demeci aslında Türkiye'yi zaman içerisinde çok partili hayata geçirmek için gerekli adımların atılacağına belirtisiydi (Kurtboğan, 2019, s. 537).

Zaman içerisinde çok partili hayata geçiş şartları oluşturan Türkiye için muhalefet partilerinin kurulması için gerekli zemin oluşmuştur. Bu sahneye çıkacak ilk isim ise Nuri Demirağ olmuştur. Partinin adı ise Milli Kalkınma Partisi'dir. Nuri Demirağ, bir siyasetçiden öte bir iş adamıdır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında demir yolu yapımlarında görev almış, uçak sanayisinde önemli adımlar atmış ve İstanbul Boğazı'na köprü inşa edilmesi gibi önemli projelerin zeminini hazırlamıştır. Nuri Demirağ'ın parti kurup siyasete atılmasındaki asıl önemli neden "iktisadi kalkınma hamlesini gerçekleştirmek" amacıyla hareket etmesidir (Dervişoğlu, 2007, s. 162).

Nuri Bey, devletçi politikalardan ziyade liberal politikaları benimsemiş ve partisinin görüşünü de bu fikirde oluşturmuştur. Milli Kalkınma Partisi'nin fikirlerini şu şekilde belirtebiliriz:

Siyasi, prensip itibariyle "milliyetçi", iktisadi görüş itibariyle "cemiyetçi-liberal" ve içtimai görüş itibariyle "ananeci" olacaktır (Akkurt, 2018, s. 200). Partinin tüzüğünde üye olacakların gereken nitelikleri belirtilmiştir. Bu nitelik "ahlaki yeterlilik" olarak belirtilmiştir (Dervişoğlu, 2007, s. 160).

Milli Kalkınma Partisi ve Nuri Demirağ, basında istediği yeri edinememiş ve hatta partisine alaycı bir tavırla "Kuzu Partisi" denilmiştir (Ortaylı, 2023, s. 209).

Parti kurulduktan sonra parti içerisinde çekişmeler başlamış ve bu çekişmeler partinin güç kazanmadan kan kaybetmesine neden olmuştur. Milli Kalkınma Partisi'nin diğer kurucuları olan Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan'ın Nuri Demirağ ile olan çekişmeleri sonucu Atilhan, Nuri Demirağ'ı partiden ihraç ettirmiştir. Kurduğu partiye geri dönen Nuri Demirağ ise Cevat Rıfat Atilhan'ı Milli Kalkınma Partisi'nden ihraç ettirmiştir. 1947 yılında ise

MKP’de yapılan kongre sonrası genel başkan olan Demirağ, Vahit Çadircioğlu liderliğindeki bir grup partili tarafından partiden ihraç edildiğine dair gazetelerde yazı çıktı. Bu durumun sonunda Nuri Demirağ, kendisini ihraç edenleri, partiden ihraç etme girişiminde bulundu ancak yargı tarafından Demirağ’ın bu girişimi reddedildi.

Milli Kalkınma Partisi ise yeni dönemin kurulan ilk muhalefet partisi olmasına rağmen parti içerisindeki rekabetten dolayı istenilen noktaya getirilememiştir. Siyasi hayatına devam eden Nuri Demirağ ise 1954 yılında yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti listesinden katılmıştır ancak bağımsız bir milletvekili olarak meclise girdi. Mecliste kendi fikirleri ve Milli Kalkınma Partisi’nin benimsemiş olduğu fikirleri “ilk defa mecliste temsil etme imkanına kavuştu” (Dervişoğlu, 2007, s. 255). 1957 yılında ise hastalığı sebebiyle siyasete girmemiş ve aynı yıl vefat etmiştir. Milli Kalkınma Partisi ise Nuri Demirağ’ın ölümünden bir yıl sonra “münfesih hale gelmiştir” (Dervişoğlu, 2007, s. 255).

İsmet İnönü, Türk siyasal hayatında yaşanacak devrimi şu sözlerle açıklamıştır:

Bizim tek istediğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Tek dereceli olmasını istediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir... O zamana kadar ayrı bir parti kurulabilip kurulamayacağını... bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir politik kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan karşı durum almaları politik hayatımızın geleceği için yapıcı bir tutumdur (Kara, 2019, s. 282).

İnönü’nün bu açıklaması yeni siyasi partilerin kurulması için yol gösteriyordu. CHP’den ayrılan veya ayrılmak zorunda kalan milletvekilleri için bu açıklama bir fırsat doğuruyordu. Atatürk’ün son başbakanı Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü yeni bir parti kurulması için hazırlıklara başladı.

İsmet İnönü’nün açıklamasından sonra Celal Bayar kurulacak parti ile ilgili bir açıklama yapmış ve Atatürk çizgisini bozmayacağına dair basına açıklamalarda bulunuyordu. Çok partili hayata geçişi yeniden deneyecek olan Türkiye için aşırı ideolojiye sahip sağ ve sol partilere kolay kolay o dönemin şartlarında müsaade edilmeyeceği çok netti. Çünkü birkaç sene önce

Sovyetlerle yaşanan gerilimler ve 2.Dünya Savaşı'nın aşırı sağ ideolojiler tarafından başlatılmış olması Türkiye'nin bu aşırı uç partilere açık olmayacağını ve özellikle sola karşıtlığın baş göstermeye başlanması, çok partili hayata geçmeden Tan Matbaası olayıyla mesajlar verilme istenmiştir.

O gün bir takım gençler Rus ve komünist aleyhtarı sloganlarla Tan basım evine sol yayın satan kitapçılara saldırarak tahrip ettiler. Polisin seyirci kalması, hukuka ve uygarlığa sığmayan bu işin CHP tarafından kışkırtılmış, hatta düzenlenmiş olabileceği iddialarına yol açtı. Belki bu vesile ile DP'ye soldan uzak durması için de mesaj verilmiş oluyordu. 1946.2da CHP'nin solundaki 3 partinin kapatılması, bu partinin, solunda mutlak bir boşluk istediğini gösteriyordu. Mart'ta Sosyal Demokrat Parti, Aralık'ta Türkiye Sosyalist Partisi (genel başkanı Esat Adil Müstecaplıoğlu) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (genel başkanı Şefik Hüsnü Deymer) kapatıldı (Akıncı, 2021, s. 244).

Bu gözdağına rağmen Demokrat Parti 1946 yılında kuruldu. Demokrat Parti “halk arasında, Demir Kırat” olarak popülerlik kazandı (Aydemir, 1969, s. 138). Partinin popülerliğinin artmasıyla birlikte teşkilatlanma hızı da artmış oldu. Bazı yerleşim yerlerinde DP'ye katılım o kadar yüksekti ki “CHP levhası kaldırılarak, yerine DP'nin tabelası asılmaktaydı” (Şahin & Tunç, 2015, s. 43).

DP'nin bu hızlı yükselişe karşı CHP'nin kendi içerisinde yapmış olduğu ilk iş kongreye gitmek oldu. İsmet İnönü, CHP'nin tek parti olarak hüküm sürmesinden dolayı partililerin üzerinde bir hantallık olduğunun farkındaydı ve savaş döneminde oluşan büyük yoksulluk nedeniyle halkta CHP'ye karşı huzursuzluk ve muhalefet vardı. Artık çok partili döneme geçildiği için partide hantallık olmamalıydı çünkü artık rekabet ortamı bulunmaktaydı.

Yapılacak yanlış bir harekette iktidar kaybedebilirdi, çok çalışmalıydı. Kongre her şeyden önce tek parti döneminin parti içine yerleşmiş uygulamalarının kaldırılması için de bir fırsat oluşturacaktı. “Doğrudan seçimler kabul edilmesi, Milli Şef unvanının kaldırılması, basın yasası liberalleştirilmesi” gibi kararlar bu kongrede alındı (Zürcher, 2020, s. 247). Bu adımlarla CHP'de liberalleşme adımları atılmış oluyordu.

2.2. Çok Partili Hayatta Gerçekleşen İlk Seçimler - 1946 Seçimleri

Yeni kurulmuş bir parti olan DP'nin halk içerisinde popülerliğinin artmasıyla birlikte iktidarda bulunan CHP arasındaki ilk rekabet ortamı 1946 belediye seçimlerinde olacaktı. CHP, iktidar olmanın avantajıyla birlikte

belediye seçimlerini erkene aldı. Bu karar aslında CHP'nin 1946 Kongresi öncesinde alınmıştı. Kongre öncesi seçim kararı alınmış ve kongrede ise tek parti uygulamasının tersine liberal politikalar uygulanması kararları alınmıştı.

Her ne kadar Demokrat Partililer bu seçimlerin erkene alınmasına itiraz etmiş olsalar da sonuç değişmedi ve seçimler olması gerekenden bir yıl önce yapıldı. Genel Başkan Celal Bayar, belediye seçimlerine girmeyeceklerine dair mayıs ayında Demokrat Parti adına bir bildiri yayınladı. Eğer seçimlere katılırlarsa “Türk demokrasisinin istikbali hesabına bir hata işlemiş olacağını” belirterek neden seçimlere girmeyeceklerini de açıkladı (İdem, 2022, s. 1377). Demokrat Partinin diğer bir yandan istediği şey ise tek parti döneminden kalma seçim yasalarının kaldırılması ve demokratik, çok partili hayata uygun bir seçim kanununun hazırlanması talebidir. Çift dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçildi ancak DP tarafından değişmesi gerektiğine inanılan daha birçok kanun vardı.

CHP, seçim günü geldiğinde rakipsiz kalmıştı. Günler öncesinden seçimlere katılmayacağını belirten Demokrat Parti ve seçimlerin olacağı gün Milli Kalkınma Partisi'nin seçimlerden çekilince çok partili hayatta yapılan ilk seçimde CHP rakipsiz kalmıştır.

Çok partili hayatın ilk genel seçimi olan 1946 seçimi aslında olması gereken tarihten öne çekilerek erkene alınmış ve çok partili hayatın ilk genel seçimi olmasının yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk erken seçimidir. Aslında 1947'de yapılması planlanan seçimler bir sene öne çekilmiştir. Genel seçimler, gerçekleştirilen 25 Mayıs 1946 Belediye seçimlerinden iki ay sonra temmuz ayında yapılacağı belirlendi. Bu durum “Demokrat Partilileri hazırlıksız yakalamak umuduyla” yapıldığından dolayı Demokrat Partilileri elbette hoşnut etmiyordu (Zürcher, 2020, s. 247). Ancak itirazlara ve hoşnutsuzluğa rağmen seçimler erken tarihte yapıldı.

Demokrat Partililer, “mülki amirlerin seçimlere karışıp sonucu saptırmaması için kanun değişiklikleri ve güvence” istemelerine rağmen iktidar tarafından bu istekler yerine getirilmedi (Ortaylı, 2023, s. 222). “Yargı denetimi yoktu, oylar açıkta veriliyor, gizli sayılıyordu” bu sebepten dolayı 1946 seçimlerinin yapıldığı gün demokrasiye uygun olmayan görüntüler ortaya çıkmıştı (Akşin, 2021, s. 245).

Halk iradesinin özgürce kullanılmadığı ve demokrasiye müdahalenin bariz olduğu 1946 seçimlerinden CHP, çoğunluğu alarak yeniden iktidar olmuştur. DP ise 66 milletvekili çıkarmıştır. Yeni dönemde meclisin yapısı CHP, DP ve Bağımsız Milletvekillerinden oluşmaktaydı.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Faruk Nafiz Çamlıbel, Hasan Polatkan, Emin Sazak gibi tanınmış isimler Demokrat Parti’de yer almıştır. Aynı zamanda Kurtuluş Savaşı komutanlarından Mareşal Fevzi Çakmak Demokrat Parti listesinden seçime girmiş bir diğer tanınan bağımsız aday ise Abdülhak Adnan Adıvar’dır.

Genel seçimlerin tamamlanmasının ardından mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi için iki aday yarışmıştır. Bu adaylardan biri İsmet İnönü diğer aday ise Kazım Karabekir’dir. Seçim sonucuna göre oy çokluğuyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. İsmet İnönü, meclise girdiği zaman DP’lilerin protestosuyla karşılaştı. Bu protesto Demokrat Partili milletvekillerinin Cumhurbaşkanı meclis salonuna girdiğinde ayağa kalkmayarak, “oturdular ve hiç alkışlamayarak” gerçekleşti. Demokrat Partili Milletvekili Ahmet İhsan Gürsoy “Meclis her şeyin üstündedir. Yani Reiscumhur bile Meclis’in uzvudur” diyerek protesto nedenini açıklamaktadır. Bu protesto aynı zamanda meclisin “ilk oturma eylemi” olmuştur (Birand, Dünder, & Çaplı, 1991, s. 50).

Yürütme organının bir kanadı olan cumhurbaşkanı belirlendiğine göre sıra, cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün hükümeti kurma yetkisini kime vereceği beklenmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yıllarca CHP’ye hizmet etmiş ve bakanlık görevlerinde bulunan Recep Peker’e hükümeti kurma görevini verdi. Recep Peker’in başbakan olması aynı zamanda mecliste güçsüz olan muhalefeti sindirmek için de önemli bir hamleydi. Recep Peker, CHP içerisinde uzun zamandan beri çalışmalarında bulunmuş “CHP kabinelerinde Bayındırlık, İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıklarında” görev almış ve “CHP’nin genel sekreterliğini yapmış” bir isimdi. Demokrat Parti’yi güçsüzleştirmek isteyen CHP için Peker önemli bir kozdu çünkü “demokrasiyi içselleştirmemişti ve çok partili hayata karşıydı” (Akıncı, 2021, s. 55). CHP ve DP arasında iplerin gerildiği bir dönem başlayacaktı.

2.3. Demokrasi İçin Yayınlanan Bildiriler

Demokrat Parti, kuruluşundan bir yıl sonra kongresini yaptı. Bu kongrede alınan kararlar Hürriyet Misak-ı adıyla yayınlandı. Bu bildiride, çıkarılacak kanunların ve mevcut yasaların demokratikleştirilmesini talep ediyordu.

Anayasanın demokratik ve çok partili hayata uygun hale gelmesi için yayınlanan bildirinin başlıkları 4 maddede belirtilebilir. “Tüm antidemokratik hüküm ve yasalar kaldırılmalıdır”, Demokrat Partililer, 1946 yılında yaşananların tekrar olmaması için “yeni bir seçim yasası” talebinde bulunmuştur, iktidarda bulunan CHP’nin “partizanlıktan vazgeçmeli” olduğu belirtilmiş ve son olarak “Cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığı görevleri birbirinden ayrılmalıdır” talebinde bulunulmuştur (Akıncı, 2021, s. 63).

Bu bildiriden sonra iki parti arasında ipler iyice gerginleşmişti. Zaten yapı itibarıyla agresif birisi olan Recep Peker, bu bildiriden sonra tutumunu iyice sertleştirmiş ve Demokrat Partilileri komünist olmakla suçlamış ve bozgunculuk yaptıklarını belirtmiştir. Recep Peker’in bu agresif tavrı parti içerisinde de rahatsızlık yaratmıştı. Bu gergin havayı yumuşatmayı amaçlayan ve hatta gergin havayı yumuşatması gereken kişi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ydü. İnönü, Başbakan ve Demokrat Parti lideriyle yaptığı görüşmeler sonucu ortamın havasını yumuşatmayı başarmıştı. Bu yumuşatmayı Türk siyaset ve demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olan 12 Temmuz Beyannamesiyle gerçekleştirmişti. 12 Temmuz Beyannamesiyle Cumhurbaşkanı İnönü, “her iki partiye eşit uzaklıkta olduğunu duyuruyor, muhalefetin teminat altında olacağı” belirtiyordu (Dündar & Çaplı, 2007, s. 87). Bu beyannameyle çok partili hayata geçen Türkiye’de Demokrat Parti, Cumhurbaşkanı tarafından bir açıdan da korumaya alınıyordu. İnönü, “meşru ve kanuni partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasi hayat emniyetinin temel şartıdır” diyerek iktidarın muhalefet partisine karşı sert tutumunun yumuşaması için muhalefet partisinin demokrasilerde olması gerektiğini belirtmiştir (Karpaz, 2021b, s. 286).

İnönü’nün yumuşattığı siyasi hava CHP içerisinde destek bulmuştu. Bu durum Peker’in işine gelmemekteydi. Recep Peker, güven oylaması almak istedi ancak meclisten istediği oyu alamadı ve istifa etti. Yerine geçen Hasan

Saka, yeni bir seçim yasası çıkartmış olmasına rağmen “yargı denetimini içermediği için, DP, ara ve yerel seçimleri boykot etti” (Akşin, 2021, s. 246). Hasan Saka’da başbakanlık görevinden istifa etti. Yeni başbakan Şemsettin Günaltan oldu.

CHP içerisinde bunlar yaşanırken, DP’ de de sular kaynamaya başlamıştı. Bu kaynayan suların dinmesi Demokrat Parti içerisinde yeni bir parti çıkmasıyla son bulacaktı. DP, içerisindeki sertlik yanlıları CHP ile oluşan iyi ilişkilere karşı çıkmış “ve parti yönetimini yumuşaklıkla suçluyorlardı”. Sert politiklardan yana olan Demokrat Partili isimler “müstakil Demokratlar grubunu oluşturdular”, bu grup daha sonra partileşme sürecine girerek Millet Partisini kurdu (Akşin, 2021, s. 246).

Bu gelişmelerle beraber Demokrat Parti İkinci Kongresini yaptı. Kongrede Celal Bayar yeniden parti başkanı olarak seçildi. Partinin yapmış olduğu bu ikinci kongrede Türk demokrasisi için önemli bir bildiri daha yayınlandı. Bu bildirinin adı Milli Teminat andı olarak tarihe geçti. “Siyasi hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve milli hakimiyet esaslarının tahakkukuna herhangi bir surette engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakki olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirlemek isteriz. Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyette muhakkak mahkûm olacakları şekilde bitmişti” (Kaan, 2021a, s. 519).

Bu bildirinin ardından 1950 yılında yapılması planlanan genel seçimler için meclise görüşülmek üzere seçim yasası getirildi. Meclise getirilmiş olan bu seçim yasasında yargı denetiminin seçimlerde işletileceğine dair maddenin bulunmasıydı. CHP ve DP milletvekillerinin yasayı kabul etmesiyle birlikte seçim yasası yürürlüğe girdi. Bu yasayla birlikte 1950 seçimleri için hazırlıklar başladı.

2.4. Seçimler, Demokrat Partinin İktidarı ve Demokrasi

Çok partili hayatın ikinci genel seçimleri 14 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşti. Türk siyaset ve demokrasi tarihinde yapılan bu ikinci çok partili seçimde ilk kez bir muhalefet partisi iktidara geldi. Bu seçimler, 1946 yılında

yapılan seçimler gibi geçmemiş, demokrat ve sakin bir ortamda gerçekleşmişti. Demokrat Parti, seçim kampanyasını milli iradeye ve demokrasiye vurgu yaparak “Yeter Söz Milletindir” sloganını kullanıyordu (Zürcher, 2020, s. 252). Demokrat Partililer büyük bir başarı elde etmiş ve girdikleri seçimi ezici bir çoğunlukla kazanmışlardı. Hüznün olduğu taraf CHP ise böylesine bir hezimetle karşı karşıya kalacaklarını tasavvur etmemişlerdir.

İsmet İnönü’nün oğlu Erdal İnönü’ye yazdığı mektupta seçim sonucunun ağır bir yenilgi olduğundan bahsetmiştir.

“Seçimi fena halde kaybettik... Niçin Kaybettik? İnsafı insafsız bin bir sebebi var. Fakat en başta gelen nedeni değişiklik arzusudur. Bu da milletlerin hem masum hem tabii bir arzularıdır” diye belirtmiştir (Dündar & Çaplı, 2007, s. 89).

Hükümeti Demokrat Partililer kuracaktı. 22 Mayıs günü hem yeni Cumhurbaşkanı hem TBMM Başkanı hem de yeni kurulacak hükümet belirlenmiştir. TBMM Başkanlığına Demokrat Partili isim olan Refik Koraltan seçildi. Refik Koraltan, dörtlü tahrir içerisinde yer almış ve Demokrat Partinin kurucu isimlerinden biriydi. Cumhurbaşkanlığı makamının adayı, Demokrat Parti’den partinin de genel başkanı olan Celal Bayar aday oldu. Milletvekillerinin oyuyla seçilen Celal Bayar, Türkiye siyasal hayatında ilk sivil cumhurbaşkanı ve ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı oldu. Demokrat Parti, ayrıca Cumhurbaşkanlığı makamıyla parti üyeliği arasındaki bağı devam etmesine ilişkin olan eleştirilerine olması gerektiği şekilde cevap veriyor ve Celal Bayar, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Demokrat Parti’den istifa etmişti.

Sıra Celal Bayar’ın hükümeti kurma görevini hangi milletvekiline vereceğine gelmişti. Dörtlü tahrir içerisinde birisi Cumhurbaşkanı olmuştu, diğeri TBMM başkanı olmuştu. Eğer hükümeti kurma görevi partinin kurucu isimlerinden ve dörtlü tahrirden birisi olacaksa geriye iki isim kalmıştı. Bu isimler Adnan Menderes ve Fuat Köprülü. Cumhurbaşkanı Celal Bayar “Köprülü başbakan olursa o hükümet üç ay bile dayanamaz” diyerek hükümeti kurma görevini Adnan Menderes’e verdi (Akıncı, 2021, s. 114).

2.4.1. Kore'ye Asker ve NATO'ya Giriş

Türkiye'nin liberal demokrasi çerçevesinde siyasal hayatı düzenlemesi ve batı bloğunda yer almasını tamamlayan süreç NATO'ya üyelikle olmuştur.

Daha önce Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye gelmesi, Truman ve Marshall yardımları sayesinde ABD'nin liderliğindeki batı bloğunda yer edinen Türkiye için diğer bir Batı bloğu örgütü olan NATO'ya girmesi Sovyetlerin herhangi bir askeri müdahalesi karşısında veya komünizme karşı silahlı mücadele verecek örgüte üye olmak istemesi kendisini bu tehdit altında garantiye almak istemesinden kaynaklanmaktadır.

Truman ve Marshall yardımlarıyla siyasi ve ekonomi olarak Batı Bloğunun içerisinde yer alan Türkiye için sıradaki hedef askeri olarak Batı Bloğunun içerisinde yer almak olacaktı. Bu askeri organizasyonun içerisinde yer alabilmek için NATO'ya üye olunması gerekmektedir.

İktidar değişmeden önce İsmet İnönü, döneminde NATO'ya başvuru yapılmış ancak kabul edilmeyen Türkiye için bu fırsat 1950 yılında başlayan Kore Savaşıyla doğdu. 25 Temmuz günü hükümetin meclise danışmadan Kore'ye asker gönderme kararı ülke içerisinde büyük bir etki yaratıyordu. Muhalefet partisi olan CHP, bu kararın mecliste görüşülmesine dair olan baskısını arttırmış ve anayasanın 26. maddesinin⁴ ihlal edildiğine dair itirazlarda bulunmuştur. Tüm bu itirazlara rağmen Türkiye, Kore'ye asker göndermiştir. Kurtuluş Savaşı sonrası Türk Ordusu Beş binden fazla askeri personelle birlikte Kore'ye giden ve Kore'de büyük başarılar elde eden Türk kuvvetleri Güney Kore halkının kaderini değiştirmiş ve sadece bu Güney Kore halkının değil ayrıca Türk Devleti'nin kaderini de değiştirmiştir. Kore'ye asker gönderilmesi, önemli başarılar elde edilmesi Türkiye'nin NATO'ya girmesinde büyük katkı sağlamıştır. Amerika Senatör Cain, "Türkiye'nin Kore Savaşı'na bizimle beraber girmesi Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesini sağlayacaktır" diyerek Türkiye'nin NATO'ya girmesinde Kore Savaşı'nın etkisini belirtmiştir (Akıncı, 2021, s. 155). Kore Savaşı sonrası Türkiye, NATO'ya üye olmuştur.

⁴ Anayasanın 26. Maddesine göre, sulh ve harp gibi fevkalade kararları ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi alabilir (Akıncı, 2021, s. 131).

2.4.2. 1954 Genel Seçimleri

1950 Seçimlerinde iktidar koltuğuna geçen DP başarılı bir yönetim örneği ortaya koymuştur. Dış politikada atılan adımlar, ekonomik refahın artması DP'nin arkasındaki kitleyi arttırmış ve coşturmuştur.

Dört yıl boyunca halktan aldığı bu geniş destek sayesinde Demokrat Parti, yer yer ülkede basına, devlet memurları üzerinde baskı kurdu. Bu baskı siyasette de kendini gösterdi. “Atatürk ve devrimlerinin aleyhinde diye Millet Partisi” kapatıldı. “Gazeteciler iddialarını ispat etmek hakkından da yoksun bırakılıyorlardı”, “üniversiteliler ve yargıçlar üzerinde baskı kuruldu, tasfiyeler yapıldı. Gazetecilere ağır hapis ve para cezaları verildi”. Kurulduğu ilk günden beri demokrasi mücadelesi veren Demokrat Parti, iktidara geldiği ilk dönemde anti-demokratik uygulamalara başvurmuştur (Akşin, 2021, s. 251).

1954 Seçimlerine böyle bir ortamda giriliyordu. Ülkede refah artmış ancak baskı da beraberinde gelmişti. Seçim öncesi Demokrat Parti'ye yoğun bir ilgi vardı. Bu ilgi de sandığa yansımıştı. Seçim sonuçlarına göre Demokrat Parti %58 oy almıştı ve tekrardan iktidar olmuştu.

Seçim sonrası ise Demokrat Parti, sert politikalarını arttırmıştı. Bu politikalarından nasibi alan ise Osman Bölükbaşı'nın partisi Cumhuriyetçi Millet Parti olmuştu. DP ile CMP arasında ipler sıkça geriliyordu. Cumhuriyetçi Millet Partisi seçimlerde Kırşehir ilinden beş milletvekili çıkartmasıyla birlikte gergin hava yeniden ortaya çıktı. Kırşehirli adeta DP tarafından cezalandırılıyordu ve bu ceza sonucu “Kırşehir kaza statüsüne indirildi. Bu, Türk demokrasisinde siyasi olmaktan öte idari bir skandaldı” (Ortaylı, 2023, s. 258).

2.4.3. 6-7 Eylül Olayları

1953 yılında ise Yunanistan'da yeni kurulan hükümet Kıbrıs'taki Türk ve Yunan barış ortamını bozdu. Bu ortamın bozulmasına sebep olan kelime ise “Enosis” olmuştu. Yunan hükümetinin, Enosis talebi adadaki huzuru kaçırmıştı. Türkiye, bu durumdan rahatsız olmaya başlamıştı. Çünkü Türkler adada azınlık durumundaydı ve Yunanistan'dan adadaki Yunan nüfusunu arttırmaya yönelik politikalar güdüyordu. Bu politikalarından bir tanesi Yunan

hükümetinin “adaya gizlice yeni yerleşimciler gönderiyor” olmasıydı (Akıncı, 2021, s. 226).

Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs konusuyla ilgili komisyon kurdu ve bu alanda çalışmalar yapıldı. Halk, Kıbrıs konusuna duyarlı davrandı ve Yunanistan’ı protesto yürüyüşleri ve mitingleri düzenledi. İktidar ve muhalefet bu konuda birlikte hareket ettiler. Adayla ilgili diplomatik görüşmeler Londra’da gerçekleşti. Türk heyetini Fatin Rüştü Zorlu temsil ediyordu. Kamuoyunda Kıbrıs’a karşı yoğun bir ilgi vardı. Bu yoğun ilginin şiddet eylemlerine dönüşmesi ise Atatürk’ün Selanik’te bulunan evine bombalı saldırı yapıldığı haberiyle gerçekleşti. Rum vatandaşların evleri ve iş yerleri harap ediliyordu. Maddi ve manevi olarak büyük bir yıkım gerçekleşiyordu. Bu yıkım sadece İstanbul’da değil aynı zamanda Ankara ve İzmir’de de sürüyordu. Ancak Rum azınlıkların en çok bulunduğu yer olan İstanbul ve özellikle Rumlara ait iş yerlerinin bulunduğu İstiklal Caddesi’nde yıkımın vahameti daha belirgindi. Dönemin gazetecisi ve İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker olayların durumunu şu şekilde aktarıyor:

Ben Beyoğlu’nun o geceki halini hayatımın sonuna kadar unutamam. Bütün cadde kumaşlar, vitrinden çıkarılıp atılmış eşyalar ile dohuydu. Buzdolapları, radyolar, çamaşır makinaları ortadaydı... Taksim’den itibaren cadde geçilecek gibi değildi. Kumaşların üstünden tünele kadar öyle gittik. Bu sırada etrafımızda elleri sopalı ve haydut kılıklı kimseler bir yandan onu bunu kırıyor, diğer taraftan amansız bir servet düşmanlığı yapıyorlardı (Çavdar, 2019, s. 50).

Olayların yatışması askerin sokağa inmesiyle oldu. Askerin sokağa inmesi, sıkıyönetimin ve sokağa çıkma yasağının başlatılmasıyla olaylar yatışmıştı. Ancak geride büyük bir yıkım ve hasar kalmıştı. 6 ve 7 Eylül tarihlerinde insanlar ölmüş, dükkanlar yağmalanmış İstanbul’da ve Türkiye’de büyük bir yara açılmış oldu.

Kimi yazarlara göre bu halkın kendi içinden gelen doğal bir tepki olarak ortaya çıkmış bir eylem, kimi yazarlara göre ise devlet tarafından organize edilen bir süreçtir. Milli İstihbarat Teşkilatı görevlisi Sabri Yirmibeşoğlu şunları ifade etmiştir:

Elbette 6-7 Eylül saldırısı Özel Harp Dairesi tarafından planlanmıştı. Olağanüstü planlı bir operasyondur ve amacına ulaştı (Güven, 2005, s. 34).

İktidar bu dönemde yaşanan olaylardan, alınan kararlardan dolayı bir yıpranmış ve biraz da hırçınlaşmıştı. Amerika’da kredi arayışları, muhalefete karşı tahammülsüzlük, Kıbrıs sorunu, 6-7 Eylül olayları, basın yasakları hatta parti içerisindeki ihraçlar... Bu sorunların üstesinden gelebilmek için gidilen yol ise 1957 yılında yapılan erken seçim olmuştur.

2.4.4. 1957 Erken Genel Seçimleri ve Demokrasideki Değişim

1957 seçimlerinde Demokratların iktidarı devam etti ancak önceki seçimlerde her defasında artan oyları bu sefer azalmaya başlamıştı. Bunun nedenleri yani erken seçime götüren nedenlerdir. Ekonomi, iç karışıklık, baskıdır.

“Mühürsüz ve ağzı açık olarak ilçe seçim merkezine getirilen oy torbaları”, 1946 seçimlerinden sonra ilk defa seçimlerde usulsüzlük olduğuna dair iddiaların ortaya atılmasına sebep oldu (Akıncı, 2021, s. 275).

Demokratların ilk defa seçimde oyu düştü. Demokrat Parti için en yıkıcı olabilecek durum ise “seçimlerde çoğunluk sistemi yerine nispi temsil uygulansaydı parti seçimleri kaybedecekti” (Akıncı, 2021, s. 276). Aynı zamanda parti içerisinde çatlaklar meydana gelmeye başladı. Fuat Köprülü 6-7 Eylül olayları sonrası partiden istifa etti.

Bu sonuçlar muhalefet partisi CHP’ye büyük bir cesaret vermişti. Seçim sisteminde yapılacak bir değişiklik CHP’yi tekrardan iktidara taşıyabilirdi. O yıl yapılan kongrede ‘İlk Hedefler Beyannamesi’ kabul edildi. Bu beyannamenin içeriğini Demokrat Parti’nin muhalefet olduğu yıllarda istediği isteklerin bir benzeridir diyebiliriz. Tarafsızlık, demokratikleşme, yargı özgürlüğü ve 1960 Müdahalesinden sonra ortaya çıkan çift meclisli yapı gibi isteklerin olduğu bir beyannamedir. Hürriyet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi’nin birleşmesiyle ortaya çıkan “Güç Birliği” muhalefeti birleştiriyordu. Ancak Demokrat Parti’nin bu olaya bakışı ise daha sertti.

Güç Birliğinin karşısına Vatan Cephesi’ni kurma çabası ülkedeki iki grubun kutuplara ayrılmasına sebep olacaktı. Başbakan Menderes, Vatan Cephesi’nin kurulmasına büyük önem atfetmiştir.

Bu cepheleştirmeye eleştiriyi CHP yaptı. İsmet İnönü, Demokrat Partililere “Başbakan yanlış bir yoldadır. Kendi yanlısına destek verecek

adamlar aramaktadır” diye belirterek çok sert bir dille eleştirdi (Akıncı, 2021, s. 296).

Bu baskı ve cepheleşmenin sonucunda en büyük darbeyi yine ana muhalefet gördü. İsmet İnönü’nün ve diğer CHP’lilere Uşak’ta, İzmir’de, Topkapı’da, Konya’da, Çanakkale’de, Kayseri’de hatta mecliste birçok engellemeye, baskıya ve şiddet görmelerine sebep oldu.

Uşak’ta İsmet Paşa şehre gelince, protesto amaçlı olarak “Halk sokaklara döktürülmüştü. Sopalar... taşlar filan. Küçük bir çocuğun attığı taş İsmet Paşa’nın başına geldi. Kanadı”. İstanbul’da ise Topkapı’da muhalefet liderinin “arabasının camları taşa tutuldu” (Birand, Dündar, & Çaplı, 1991, s. 160).

Muhalefet liderine karşı gerçekleşen bu olayların mecliste soruşturulması için önerge veren CHP milletvekillerinin önerge talebi reddedildi. Önerge talebinin reddedilmesinden sonra “DP ve CHP milletvekilleri birbirlerine girdiler. CHP Milletvekili Turgut Göle kafasına bir baston yiyip yaralandı, karşılıklı küfürler savruldu, camlar kırıldı”. İktidar ile muhalefet arasında durum iyice çığırından çıkmış bir hal almakta demokrasinin uzağında olaylar yaşanmaktadır. Bu gerginliklerden basın da etkilenmekte ve “gazeteler tekzip yayınlamaktan haber yayınlamıyorlardı. Her önemli olaya yayın yasağı konuyordu” (Eroğul, 2022, s. 222).

Demokrat Parti, 1957 seçimi sonrası güçlenen CHP, karşısında son olarak başvurduğu yöntem tahkikat komisyonunun kurulması oldu. Nisan ayında bu komisyon kuruldu. Komisyonun kurulması amacı “CHP’nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırlığı ileri sürülüp, soruşturma yapılacaktı” (Birand, Dündar, & Çaplı, 1991, s. 165).

18 Nisan’da kabul edilen önergeyle “Tahkikat Komisyonu” kurulmuş oldu ve yasaklar zinciri başladı. “Yasaklar şunlardı: partilerin kongreleri, toplantıları, bütün siyasal faaliyetleri, yeni örgüt kurmaları; Komisyon’un faaliyetiyle ilgili bütün yayımlar; Büyük Millet Meclisi’nin tahkikat kararı ile ilgili müzakerelerinin yayımı” (Eroğul, 2022, s. 230).

Muhalefet lideri İnönü, Tahkikat Komisyonunun kurulması hakkında muhalefeti sert bir dille eleştiriyordu.

Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal (kesinlikle) olur. Böyle bir ihtimal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, bende sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır. İhtilal meşru bir hak olarak kullanılacaktır (Eroğul, 2022, s. 231).

Tahkikat Komisyonu'nu eleştirmek için İstanbul'da ve Ankara'da büyük çaplı eylemler gerçekleştirildi. İstanbul'da İstanbul Üniversite öğrencileri Beyazıt Meydanı'nda toplanarak iktidarı protesto etmişlerdir.

Bu eylemlerden en meşhur olanı “555K” olarak bilinen eylemdir. 5 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'da gerçekleşen eylemdir. Bu eylemin parolası “555K”dır. Parolanın açılımı: beşinci ayın beşinde, saat beşte Kızılay'da. Şifre mayıs ayının beşinci günü saat beşte Ankara Kızılay'da toplanılacağına dairdi. Eylemin başlayacağı saatlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in eylemin yapılacağı mevkide bulunuyorlardı.

Kızılay bir anda yangın yerine dönmüştü. Eski Kızılay binasının önünde arabasından inen Başbakan, kaynayan bir kazanın ortasına balıklama atlamıştı adeta. Korumaların arasında Güven Park yönünde yürürken çevreden bağırnlara da “Ne istiyorsunuz?” diye soruyordu. Bir genç Hürriyet istiyoruz’ diye bağırdı. Menderes kızgındı. Hürriyet olmasa bir Başvekile bunları söyleyebilir misiniz” diye bağıırıyordu (Birand, Dünder, & Çaplı, 1991, s. 177).

Menderes'in olay yerinden ayrılmasından sonra ortalık sakinleşmişti. Ortalık sakinleşmişti ancak askerlerde de hazırlıklar başlamış ve son süratiyle devam ediyordu. Menderes bu gerilimli havadan kurtulmak için halkla buluşmaya karar verdi. Meclis tatil edildi ve Menderes, Ege turuna çıktı.

Harbiyeliler ve bir grup subay hareketin planını oluşturmalarına rağmen Genel Kurmay Başkanlığı, müdahale edileceğinden haberi yoktu. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Genel Kurmay başkanı arasında yapılan toplantıda Orgeneral Rüştü Erdelhun, askeri müdahalenin olmayacağını söylüyor, yürütme organını teskin ediyordu.

Ancak her şey yolunda değildi. Orgeneral Rüştü Erdelhun, Bayar'a gerçek olmayan bir tablo çizmişti. Askerler hazırlıklarını yavaş yavaş tamamlıyorlardı. Bu hazırlıklar sürerken her şeyden habersiz olan başvekil Menderes, Eskişehir'e gitti. Menderes, askerlerin tepkisiyle ilk olarak orada

karşılaştı. Eskişehir’de Menderes’i karşılamaya gelen askerler, Menderes karşılarına gelince “Geriye dön! Diye bir emir işitildi ve bütün subaylar tek saf halinde başbakana sırtlarını döndüler. Böylesine bir hakarete, ancak hiçbir gücü kalmamış bir hükümete karşı cüret edilebilirdi” (Eroğul, 2022, s. 238).

Menderes, Eskişehir’de kürsüde aslında çok tepki aldığı Tahkikat Komisyonu hakkında bilgi veriyordu. Bu haber komisyonun kaldırılacağı yönündeydi. Ancak hoparlör bozuk olduğundan dolayı söylemek istediklerini toplanan kalabalık duymuyordu. O gün askeri müdahaleyi yapacak komutanlar son aşamaları görüşürken Genel Kurmay Başkanlığı ordunun tek bir komutada toplandığını ve hükümete ve devlete bağlı olduğunu söylüyor askeri müdahale durumunun olmadığını belirtiyordu. Ancak Genel Kurmay Başkanı yanıliyordu. Ordu içerisindeki bir grup subay planlarını yapmışlar ve 27 Mayıs Cuma günü sabaha karşı müdahaleyi gerçekleştireceklerdi.

Harp Okulu Öğrencileri, şehir merkezine tam teçhizatlı bir şekilde iniyorlardı. Askerler ise devlet dairelerini, radyoyu tutmaya başladılar. Müdahaleye karşı hamlede bulunacak olan komutanlar ise tutuklanmaya başlanmıştı. Radyonun hızlı bir şekilde ele geçirilmesi gerekiyordu çünkü dönemin şartları gereği toplumsal olarak hızlıca müdahalenin duyurulacağı tek yerdi. TRT Radyo Binası’na müdahale metnini yazan Kurmay Albay Alparslan Türkeş gelmişti. Darbe metnini radyoda okudu ve tüm Türkiye’ye müdahaleyi duyurdu.

Sevgili vatandaşlar, dün gece yarısından itibaren bütün Türkiye’de deniz, kara, hava Türk Silahlı Kuvvetlerimiz el ele vererek memleketin idaresini ele almıştır. Bu hareket Silahlı Kuvvetleri’mizin müşterek işbirliği sayesinde kansız başarılmıştır. Sevgili vatandaşlarımızın sükun içinde bulunmalarını ve resmi sıfatı ve vazifeleri ne olursa olsun hiç kimsenin sokağa çıkmamasını rica ederiz (Birand, Dünder, & Çaplı, 1991, s. 196).

Bildiri okunmuş geriye sadece Başbakan ve Cumhurbaşkanı’nın tutuklanması kalmıştı. Başbakan Menderes Eskişehir’de, Cumhurbaşkanı Bayar ise Ankara’da Çankaya Köşkü’ndeydi. Askerler Çankaya Köşküne çıktı ve Celal Bayar’ı tutuklamak için odaya girdiler. O sırada Bayar, tabancasını üzerine almış ve kendisini tutuklamaya gelen subaylarla tartıştı. Kendisinin milli iradeyle burada olduğunu askerlere söylüyordu. Bunları

söylediği anda silahını çekti ancak ateşleyemeden Bayar'a müdahale edildi ve silah elinden alındı ve tutuklandı.

Menderes ise Hasan Polatkan, Bahadır Dülger ve Ercüment Yavuzalp Eskişehir'den Kütahya'ya geçme kararı aldılar. Kütahya'ya geldiklerinde ise Albay Muhsin Batur tarafından tutuklanıp Ankara'ya götürüldü.

Hükümetin devrilmesiyle birlikte ülke idaresini Cemal Gürsel liderliğindeki otuz sekiz kişiden oluşan Milli Birlik Komitesi adı verilen bir komite ele almıştı. Ülkenin iktidar boşluğunu bu komite doldurmaktaydı. Ancak komite, içerisinde üç gruba ayrılıyordu. Bu üç grup şu şekildeydi; erken seçim yapıp kışlaya geri dönmek isteyen askerler, erken seçim istemeyenler, erken seçime karşı çıkıp Demokratların yargılanmasını isteyenler olarak. Çoğunluk Demokratların yargılanıp seçime gidilmesi taraftarıydı.

Müdahaleyi yapanlar kısa süre içerisinde de yeni bir anayasa yapılması girişiminde bulundu. Bunun için üniversite hocalarıyla görüşmeye başladılar. Anayasayı yapmak için üniversite hocalarıyla iletişime geçildi. Hocaların tavsiyesi yasama ve yürütme organının işlemesi için askerlerin komitenin elinde olmasıydı. Böylelikle çıkarılacak kanun ve yasalar bir icra heyetinden çıkmış olacaktı.

1961 yılıyla birlikte yavaş yavaş sivilleşmeye başlayan bir meclis görüntüsü bulunmaktadır. Komite üyeleri meclis üyesi yani kurucu mecliste bulundular, temsilciler meclisi ise baskı gruplarının temsilcilerinden oluşmuştur. Bu yeni meclisin önünde yapması gerek iki tane işlem bulunmaktaydı. Anayasanın hazırlığını tamamlamak ve seçimlerde uygulanması için seçim yasasını hazırlamaktı.

Seçimler olarsa siyasi partilere de ihtiyaç olacaktı. Meclisin iş görmeye başlamasıyla yeni partiler de ortaya çıkmaya başlayacaktı. Türkiye İşçi Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi gelecek yıllarda Türk siyasetinde önemli rol oynayacak partilerdi.

Askeri müdahalenin üzerinden bir yıl geçtikten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni anayasası halk oylamasına sunulmuştu. Anayasa %61 ile kabul edilmişti.

Bu süre zarfı içerisinde Demokrat Partililerin yargılanma süreci de devam etmekteydi. Demokrat Partililer, yargılanmak üzere İstanbul'daki Yassıada'ya getirildiler. Duruşmalar da Yassıada'da yapılmaktaydı.

Mahkeme başkanı Salim Başol, mahkeme boyunca Demokrat Partililere karşı sert bir tutum takındı. “Sizi buraya tıkan böyle istiyor”, “daima böyle lüzumsuz şeyler söylersiniz zaten”, “sizi susturmak için ne yapmalı”, “susmazsanız sustururum”, “eğer ben kesin deyince kesmezseniz kestirmesini bilirim” söylemleri Salim Başol'un tavrını ortaya koymaktadır (Topçu & Akılmak Topçu, 2017, s. 67). Bu tavır da “yargılamanın bağımsız ve tarafsız bir mahkeme önünde yapılmadığının göstergesidir” (Gökçen & Ünal, 2022). “Milli Birlik Komitesi'nin hedefi belliydi. Hedef Demokrat Parti'dir. Zaten uygulama da bunu gösterdi” (Ortaylı, 2023, s. 265).

Mahkeme Köpek Davası olarak bilinen yargılama süreciyle başladı. Bu davanın sanığı Celal Bayar olmuştu. Bu davanın önemli bir yanı ise “Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir cumhurbaşkanının yargılandığı ilk davadır” (Gökçen & Ünal, 2022, s. 134).

Yargılamalar devam ederken Demokrat Parti kapatıldı. Partinin kapatılmasına sebep ise “partinin 5 yıldır kongresini yapmadığı” gösterilmişti (Birand, DüNDAR, & Çaplı, 1991, s. 233).

Son mahkeme duruşmasında ise hükümler belli olmuştu⁵. Mahkeme on dört idam kararı vermişti. İdam cezalarının onanması veya reddine Milli Birlik Komitesi karar vermektedir.

Ölüm Cezası Alanlar: Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Ağah Erozan, İbrahim Kirazoğlu, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişoğlu, Bahadır Dülger, Emin Kalafat, Baha Akşit, Osman Kavrakoğlu, Zeki Erataman (Emiroğlu, 2011, s. 24)

Başta Cemal Gürsel olmak üzere Milli Park Komitesi'nde de idam cezalarının uygulanmaması doğrultusunda bir eğilim belirmişti. Fakat ordu içinde bir cunta çekirdeği gibi oluşan Silahlı Kuvvetler Komitesi, başta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmak üzere Milli Park Komitesi üzerinde baskı yaparak idam cezalarının infazını istedi (Çavdar, 2019, s. 97).

⁵ Adnan Menderes, intihar girişiminde bulunduğu için duruşmaya katılamamıştır.

İdam cezaları onay veya reddedilmek üzere Milli Birlik Komitesi'nin önüne getirildi. Tek tek isimler üzerinde oylama yapıldı. Bu gizli toplantının sonucunda Bayar, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam edilmesine dair yapılan oylamada dört isim için idam edilmesine karar verildi ancak Bayar, hakkında idam cezası verilmiş olsa da yaş sebebiyle bu karar uygulanmadı. Hakkında idam kararı verilmiş olan dört isim Yassıda'dan, İmralı Adası'na sevk edilmişti. İdam edilecek üç isimden ikisi yani Polatkan ve Zorlu'nun infazı İmralı Adası'nda gerçekleşti. Menderes ise intihar girişiminde bulunduğundan dolayı bilinci yerine geldikten bir gün sonra 17 Eylül 1961 tarihinde sağlık kontrolünden geçtikten sonra İmralı Adası'nda infazı gerçekleşti. Diğer tutuklu Demokrat Partililer ise Adana ve Kayseri gibi Anadolu'daki cezaevlerine hapis edildi.

Sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar, askeri müdahalenin arkasında CHP'nin olduğu kanısındaydı. Kayseri Cezaevinde yatarken günlüğüne “12 Tarihli Kudret Gazetesi: Halk Partisi de ihtilali hazırladı. Bunun için çalıştı yazısı mühimdir. Nazara alınacaktır. Benim tezimi müdafaa ediyor” diye not düşmüştür (Bayar, 2020, s. 13).

Demokrasi umuduyla başlayan çok partili hayat 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle yara almıştır. Bir başbakan ve iki bakanın idamıyla Türk siyasi tarihinde bir dönem kapanmış oluyordu.

3. BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE SONRASI TÜRKİYE’DE SİYASET

3.1. Yeni Anayasa: 1961 Anayasası ve Referandum

27 Mayıs müdahalesinden sonra ordu içerisinde, gerekli reformları yapıp kışlaya çekilmeye niyetli olan askerlerin istedikleri olmuş ve üniversite hocaları tarafından yeni anayasa hazırlanmıştır. Hazırlanan bu yeni anayasa halk oylamasına sunulmuş ve %61 ile kabul edilmiştir. Referandumda ret oyu kullananların oranı da az değildir (%31). Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü anayasası halk tarafından kabul edilmiştir. Bu referandumun bir diğer özelliği ise Türk tarihinin ilk referandumu olmasıdır.

Sosyal devlet anlayışını, toplu sözleşme ve grev hakkını, çoğulcu anlayışı, Anayasa Mahkemesi Yüksek Hakimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurulu, Cumhuriyet Senatosu gibi kurumları getirmiştir. (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Milli Prodüktivite Merkezi de bu dönemin ürünü sayılabilir.) Anayasa Mahkemesi yasama organında, çoğunluğun keyfine göre uluorta yapılmış yasaların yapılırsa uygulanmasına büyük bir engel getirmiştir. Yüksek Hakimler Kurulu yargının bağımsızlığı güvenceye alınmıştır. Özerk TRT, radyo ve televizyonun iktidarın borazanı olarak kullanılması uygulamasına son vermiştir. Devlet Planlama Teşkilatı keyfi yatırımlar önleyemese de frenleyebilecek bir kurum olarak kurulmuştur (Akşin, 2021, s. 265).

Yeni anayasayla birlikte bürokraside değişimler meydana gelmiştir. Yeni kurulan kurumlar ve özerkliğin arttırılması hususunda bu adımları görebilmekteyiz. Aynı zamanda çoğulculuk ilkesinin ön plana çıkması da demokrasi için artı bir kazanç olarak görülmektedir. Kişisel hak ve hürriyetlerin arttırılması, işçi haklarının tanınması ve arttırılması da anayasadaki önemli gelişmelerdir. Halk ve özgürlükleri arttırırken bir yandan da ekonomik gelişimi de göz ardı etmeyen bu komite ‘‘Devlet Planlama Teşkilatı’’ adında bir devlet kurumu oluşturmuştur.

Müdahale sonrası siyasi parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası varlığını koruyarak devam etmiş, Demokrat Parti ise 3'e bölünmüştür⁶.

Bu partiler; Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'dir.

Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin kapatılmasının ardından, partisiz kalan tabanı temsil etmek için kurulan üç partiden bir tanesidir. Partinin kurucusu eski asker Ragıp Gümüşpala'dır. 27 Mayıs müdahalesi sonrası askerlikten emekli edilen Ragıp Gümüşpala, Demokrat partili kadrolara yakın bir isimdi. Demokrat Parti'nin kapatılmasından sonra yeni parti girişiminde bulunan ve eski Demokrat Parti geleneğine sahip olan Gümüşpala, Demokrat Partililerin yeni bir siyasi partiye ihtiyaç duymasından dolayı Adalet Partisi'ni kurmuştur.

Yeni Türkiye Partisi'nin kuruluş amacı da Adalet Partisi'nde olduğu gibi Demokrat Parti'den doğan boşluğu kapatmak olmuştur. Aslında Yeni Türkiye Partisi'nin kökeni Demokrat Parti'ye dayanmaktadır. Demokrat Parti içerisindeki bir grup milletvekili parti politikalarına karşı çıkmış ve daha sonra parti ile ilişkilerini sonlandırmışlardır. Partiden ayrılan milletvekilleri Hürriyet Partisi'ni kurdu. 1957 seçimlerindeki başarısızlığın ardından parti kapatıldı.

Yeni dönemle birlikte Yeni Türkiye Partisi kuruldu. Başkanlığa ise Ekrem Alican getirildi. Kökeninde Demokrat Parti olduğu için bu partiyi de Demokrat Parti'nin ardılı sayılmaktadır.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, iki partinin birleşimiyle oluşmaktadır. Bu partilerden birisi Cumhuriyetçi Millet Partisi diğeri ise Türkiye Köylü Partisi'dir.

Cumhuriyetçi Köylü Partisi'nin temelleri Demokrat Parti'nin içerisinde parti politikalarına muhalefet eden üyelerin ayrılması ve partiden muhaliflerin ihraç edilmesine dayanmaktadır. Bu ayrılık ve ihraçlar Millet Partisi'nin kurulmasına sebep olmuştur. Millet Partisi'nin kapatılmasının

⁶ Bazı yazarlara göre Demokrat Parti'nin iki mirasçısı vardır, bazı yazarlara göre üç mirasçısı vardır.

ardından, aynı politikalara sahip olan Cumhuriyetçi Millet Partisi aynı yıl içerisinde kurulmuştur.

Türkiye Köylü Partisi ise Demokrat Parti içerisinde ayrılan bir grup tarafından temelleri atılmıştır. Partinin amacı, partinin adından da belli olacağı gibi köylülerin hakkını savunmak ve köylüleri geliştirmek üzeredir.

Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Türkiye Köylü Partisi, 1958 yılında birleşti ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi kurulmuş oldu. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin kurucuları Demokrat Parti'den çıkmış olduğundan dolayı parti Demokrat partinin ardılı olarak görülmektedir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası sürgüne giden On Dörtler Grubunun ülkeye dönüşüyle birlikte bu grubun içerisindeki bazı isimler CKMP'ye katıldı ve parti 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi adını aldı.

Siyasi partilerin yeniden faaliyete geçmesiyle birlikte demokraside normalleşme sürecine geçilmiştir. 27 Mayıs müdahalesi ve anayasa değişikliği sonrası yapılan ilk genel seçim 1961 yılında olmuştur. Seçimlere dört parti⁷ katılmıştır. Partilerin yanı sıra bağımsız milletvekilleri de bulunmaktadır. Sandıktan birinci parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi, ikinci parti olarak Adalet Partisi, üçüncü parti olarak Yeni Türkiye Partisi ve sonuncu parti olarak Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi çıkmıştır. CHP, seçimde lider parti çıktı ancak ana muhalefet partisi olan AP, senatoda birinci parti konumunda olmuştur. Seçimin bir diğer boyutu ise DP'nin ardılı rolündeki üç partinin oy oranları toplandığında birinci parti konumunda olmalarıdır. Seçimlerde çoğunluğu alamayan CHP, koalisyon hükümetini kuracaktır, hükümet ortağı ise DP'nin en büyük ardılı⁸ olan AP ile olacaktır.

Genel seçimlerde DP'nin ardıllarının aslında CHP'den daha çok oy alması bir bakıma yapılan müdahaleye rağmen halkın DP'nin etkisi altında kaldığının da göstergesidir. Bundan dolayı Silahlı Kuvvetler Birliği içerisinde yer alan Refik Tulga'ya göre "Seçimler doğru sonuç vermemiştir. Ulusal iradenin belirmesi gerekirdi, ama ortaya çıkan ulusal irade değildi". Tulga'nın sözleri DP'ye olan karşıtlığın hala bitmediğinin ve DP'nin

⁷ Seçimlere Katılan Partiler: CHP, AP, CKMP, YTP.

⁸ DP'nin ardılları içerisinde en çok oy alan parti olduğu için "en büyük ardıl" denilmiştir. 1961 seçimlerindeki oy oranı %35'tir.

ardıllarına karşı bile olumsuz bakıldığıının göstergesiydi. Askerlerin istediği sonuçlar alınamayınca kendilerince müdahale ortamı oluşmuştu. “Temel gerekçe seçimlerin umulan sonucu vermemesiydi” (Çavdar, 2019, s. 115). Müdahale tehdidinin son bulması Cumhurbaşkanlığı seçimiyle olacaktır.

27 Mayıs müdahalesi sonrası seçimler yapılmış ve hiçbir parti çoğunluğu elde edememişti. Bu durum askerleri rahatsız etmiş ve yeni bir müdahale söylemini de beraberinde getirmiştir. Siyasi parti liderlerinin, askerlerle uzlaşması sonucu yeni müdahale durumu ortadan kalkmış oldu. Bu müdahale söyleminin ortadan kalkmasına sebep olacak durum ise askerlerin Cumhurbaşkanı makamında Cemal Gürsel’in olmasını istemeleriydi. Parti liderleri bu isteği kabul etmiş ve böylelikle sorun ortadan kalkmıştı.

Hükümet kurulmadan önce mecliste gerçekleşecek olan Cumhurbaşkanlığı seçimi olacaktı. Bunun için ilk aday 27 Müdahalesinin lideri konumunda olan Cemal Gürsel’dir. Diğer bir isim ise Ali Fuat Başgil’dir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cemal Gürsel’in karşısına Ali Fuat Başgil’in çıkacak olması şüphesiz ki askerleri rahatsız etmiştir. Başgil’in Cumhurbaşkanı seçilme olasılığı yüksekti çünkü mecliste çoğunlukta olan DP ardılları birleşmeleri durumunda eski DP’li Başgil, Cumhurbaşkanı olabilirdi.

Cemal Gürsel yerine Başgil’in seçilme olasılığından dolayı Genelkurmay Başkanlığından, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahale gerçekleşmiştir. “Gürsel Cumhurbaşkanı olacaktır” isteği ya da emri Gürsel’e Cumhurbaşkanlığının önünü açmış bulunmaktaydı (Çavdar, 2019, s. 115).

Mecliste yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimiyle Cemal Gürsel, Cumhurbaşkanı oldu. Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte hükümeti kurma görevi İsmet İnönü’ye verildi. İsmet İnönü’nün yeterli çoğunluğa sahip olmamasından dolayı koalisyon hükümeti kurma mecburiyetinde kalmıştır. Koalisyonun kurulacağı parti ise Adalet Parti’si olmuştu. CHP ve AP hükümeti “Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetidir” (Aydın & Taşkın, 2022, s. 102). Ancak bu koalisyon hükümetinin ömrü uzun olmamıştır. Koalisyonun sona ermesinde ise iki konu neden olmuştur. Bunlardan bir tanesi Adalet Partisi’nin “eski DP

siyasetçilerine genel af” talebi ikinci ise ekonomik görüş ayrılıklarına dayanmakta ve “planlı ekonomi projesi” olmuştur. Bu ekonomi politikasını “CHP ve ordu destekliyor, ama AP şiddetle karşı çıkıyordu” (Zürcher, 2020, s. 287). Bu anlaşmazlıklarla birlikte koalisyon sona eriyordu.

CHP ve AP’nin anlaşamaması sonrası koalisyon hükümeti sona ermiş ve Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, yeni bir hükümet kurması için İsmet İnönü’yü yeniden görevlendirmiştir. Bu sefer meclisteki iki parti⁹ ile koalisyon kuran İsmet İnönü’nün bu koalisyonu da kısa süreli olmuştur. Bu koalisyonun sona ermesine neden olacak durumlardan birisi “tarım vergisi” konusunda anlaşmazlık olmuştur. Bir diğer etken ise koalisyon ortağı olan CMKP ile YTP’nin yerel seçimlerde oy kaybetmesidir. Kan kaybı yaşayan CMKP ile YTP koalisyon hükümetinden çekildiler. İkinci koalisyon hükümeti bu şekilde sona erdi (Zürcher, 2020, s. 287).

Kurulan iki hükümetin de sona ermesinden sonra Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini bu kez Ragıp Gümüşpala’ya verdi. Kurulan CHP ve AP hükümetlerinde de görev almayan Gümüşpala, hükümeti kurma görevini kabul etti. Ancak partilerle anlaşamadığı için hükümeti kuramadı. Bunun üzerine hükümetin yeniden İsmet İnönü tarafından kurulması istendi. Mecliste çoğunluğu olmayan CHP ve daha önce denediği koalisyon hükümetlerinden sonra İsmet İnönü, azınlık hükümeti kurdu. “Bütçesini parlamentoda kabul ettiremeyince” azınlık hükümeti sona erdi (Zürcher, 2020, s. 287).

1961 seçimleri askerler için istenilen sonucu vermemiştir. Müdahalenin ardından kurulan hükümetler uzun süreli iktidarda kalamamış, hükümet istikrarı sağlanamamıştır. Türkiye, kısa süreli koalisyon hükümetleri ve azınlık hükümetiyle çalkantılı bir dönem geçirmiştir. Ülkede yönetim sivilin elindeydi ancak hükümetler muktedir olamamıştır. Çünkü askeri baskı devam etmektedir. Bundan dolayı sivil idare tarafından ülke yönetimi tam anlamıyla demokratik olarak ele alınamamıştır. Bu dönemde demokratik istikrar sağlanamamış, darbe girişimleri ortaya çıkmıştır. Bu darbe girişiminde bulunan kişi ise Talat Aydemir’dir.

⁹ CHP ile birlikte koalisyona ortak olan partiler; CMKP ve YTP’dir.

Cumhuriyet tarihinde ikinci darbe girişimi Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilmiştir. Talat Aydemir, iki defa askeri müdahale girişiminde bulunmuş ancak başarısız olmuştur.

Talat Aydemir'in ilk darbe girişimini gerçekleştirmek için 22 Şubat 1961 günü harekete geçmiştir. Albay Talat Aydemir'in darbe girişiminde bulunmasının sebebi 27 Mayıs Müdahalesi sonrası öngörülen reformların tam anlamıyla yerine getirilmediği düşüncesidir. Bu fikri ise 1961 yılında yapılan seçimler sonrası Demokrat Parti'nin ardıllarının seçimler mecliste çoğunluğa sahip olmalarına bağlamaktaydı¹⁰. Bundan dolayı reformları yerine getirmek amacıyla darbe girişiminde bulunmuştur. Talat Aydemir, “ortaya çıkan düzenin yeterince devrimci olmadığına” kanaat getirdiğinden dolayı bu girişimlerde bulunmuştur (Akşin, 2021, s. 266).

Müdahalenin bastırılması ise Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Başbakan İsmet İnönü öncülüğünde diğer muhalefet partileriyle birlikte gerçekleşti. 22 Şubat gecesi Ankara'yı ele geçiren Albay Talat Aydemir ve arkadaşlarının bu girişimi sırasında Çankaya'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu toplantı halindeydi. Köşk, Talat Aydemir taraftarı olan Fethi Gürcan tarafından sarılmıştı. Bütün yürütme kanadını tutuklama şansına sahip olan Fethi Gürcan, Talat Aydemir'in Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun serbest bırakılması isteğini yerine getirince rüzgâr Talat Aydemir'in aleyhine esmeye başlamış oldu. Kamuoyunu bilgilendiren ve rahatlatan açıklamalar yapan Cumhurbaşkanı ve Başbakan darbenin önünü kesmiş oldu.

İnönü, eğer kan dökülmeksizin harekâtı durdurup teslim olursa bir defaya mahsus olmak üzere hakkında bir işlem yapılmadan özgür kalacağını Ekrem Alican aracılığıyla Aydemir'e bildirmişti. Aydemir önce bu teklifi reddetti. Ancak Aydemir, kendisine bağlı birliklerin tamamen sarıldığını anlayınca, önce Kızılay Meydanı'nı saran tankları geri çekti. Ardından Genelkurmay'dan gelen bir heyetin İnönü'nün teklifini tekrarlaması üzerine, ertesi sabah kurmaylarıyla birlikte, Başbakan'ın koşullarını kabul ederek teslim oldu (Aydın & Taşkın, 2022, s. 114).

Ancak bu durumun üzerinden çok geçmeden Talat Aydemir, ikinci bir darbe girişiminde bulundu. Talat Aydemir, ikinci defa girişimde bulunmasının sebepleri arasında ilkinde başarısız olduğu sebepler ve “Celal

¹⁰ Reformlar başarılı olsaydı, Demokrat Parti ardılları mecliste çoğunluğa sahip olmazdı.

Bayar’ın gösterişli biçimde tahliye edilmesi” gibi olaylar yatmaktadır (Aydın & Taşkın, 2022, s. 115).

21 Mayıs günü bir kere daha darbe girişiminde bulunan Talat Aydemir, yine başarısız oldu ve tutuklandı. Mahkemelerin ardından idam cezasına çarptırıldı ve 1964 yılında idamı gerçekleşti.

3.2. 1965 Seçimleri

İnönü’nün azınlık hükümeti, yıkıldıktan sonra yeni seçimler 1965 yılında gerçekleşti. Seçimlerin galibi meclisteki çoğunluğu kazanan Adalet Partisi oldu. 1965 genel seçimlerinden önce Adalet Partisi, yerel seçimlerde ve senato seçimlerinde oy oranlarını yükseltmişti. AP’nin oy aldığı kesim “büyük şehirlerdeki düşük gelir sahipleri” olmuştur (Arslan, 2019, s. 83).

3.2.1. Adalet Partisi Açısından Seçimler

Adalet Partisi’nin 1965 seçimlerinden önce¹¹ genel başkanı değişmiş ve lider Süleyman Demirel seçilmişti. Demirel ilk girdiği seçim sınavından yüzde ellinin üzerinde oy alarak partiyi iktidara taşıdı. Demirel, halkla yakın ilişkiler kurarak ve onlardan birisi gibi davranarak “kırsal kesimde mükemmel bir oy avcısı” olarak kendini gösterdi (Zürcher, 2020, s. 288).

Demirel, CHP’nin ortaya koyduğu “Ortanın Solu” seçim propagandasını komünizme yanaştırmış ve kendisi de anti-komünizm üzerinde politika üretmiştir (Çavdar, 2019, s. 152). CHP’nin bu propagandasına karşı Adalet Partililer ise “Ortanın solu Moskova Yolu” sloganını benimsemişlerdir (Çavdar, 2019, s. 154).

1965 Seçimlerinde AP’nin seçim beyannamesinde “birlik ve beraberlik vurgusu” yapmanın yanı sıra uç fikirlere karşı çıkıyordu. AP, “CHP ve Türkiye İşçi Partisi’ni (TİP) komünizmle ilişkilendirerek” bu iki partiyle de mücadele edeceğini açıklıyordu (Arslan, 2019, s. 81).

3.2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası Açısından Seçimler

Cumhuriyet Halk Partisi, tarafında ise seçim sonuçları istenildiği gibi değildi. 1961 seçimlerinde koalisyonlarla hükümet kuran ve 1965

¹¹ 1964 yılında AP lideri Ragıp Gümüşpala vefat etti.

seçimlerinde de ana muhalefet durumuna düşen CHP, istediği konuma bir türlü gelemiyordu. Ortanın solu, propagandasıyla halkla bütünleşmeye alışan CHP’nin kendisini halka iyi anlatamamış ve ana muhalefet partisi durumuna düşmüştür.

“Ortanın Solu” fikrini ortaya atan iki isim Turhan Fevziođlu ve Bülent Ecevit’ti. Ortanın soluyla anlatılmak istenen “sosyal adalet” ve “sosyal güvenlik” kavramlarıydı. Ancak bu vaatler toplumda istenilen karşılığı bulmamıştır. Halk için CHP, “inandırıcılık ve güvenilirlikten yoksundu” (Zürcher, 2020, s. 290).

CHP, içerisinde bu görüşe karşı çıkanlara Bülent Ecevit ise řu savunmayı yapıyordu: Bir söz tek başına ne seçim kazandırır ne seçim kaybettirir. Ama bir sözden dönmek bir partiye çok şey kaybettirir (Akar & Dündar, 2006, s. 73).

3.3. 1969 Seçimleri

1969 Seçimlerinde iktidarın sahibi Adalet Partisi olmuştur. AP’nin oyları düşmüş olsa da iktidarda kalmayı başarmıştı. Seçim süreci boyunca çekişmelerin büyük bölümü AP ile CHP arasında gerçekleşmiştir.

1969 seçimlerinde seçim sistemi “Barajsız d’Hont” olarak belirlenmiştir.

Bu değişiklerden en çok küçük partiler zarar gördü. Örneđin, TİP 1969 seçimlerinde oy oranı neredeyse aynı kalmış ama sadece iki milletvekili ıkarabilmişti (Alkan, 2021, s. 865).

3.3.1. Adalet Partisi Açısından Seçimler

1965 yılında iktidara gelen Süleyman Demirel, refah seviyesini arttırmış ve büyüme oranıyla başarılı bir çizgi çizmiştir. Bu durum da 1969 yılında yapılan seçimlerde Süleyman Demirel’in elini güçlendiriyordu.

1960’ların ikinci yarısında uygulanan iktisat politikası büyüme anlamında tatmin edici sonuçlar vermişti. Bu esnada, dünya ekonomisinin de altın yıllarını yaşıyor oluşu AP iktidarının elini güçlendiriyordu. 1965-1969 yılları arasında ekonomik büyüme %7 civarında seyrederken, hükümet ve AP yeleri sıklıkla büyüme anlamında OECD lkeleri arasında Türkiye’nin Japonya’nın ardından ikinci sırada geldiğini vurguluyordu (Arslan, 2019, s. 93).

Seçimlerden birinci parti çıkan AP, 1965 seçimlerinde olduğu gibi 1969 seçimlerinde de anti-komünizm ve illegal yapılanma içerisinde olan örgütlerle mücadele edeceğini seçim beyannamesinde de dile getirmiştir. “Devlet düzenimizin temellerini yıkmak için çeşitli yollardan gayret sarf eden, başta komünizm olmak üzere, Anayasa dışı bütün sapık cereyanlara karşı bu tedbirlerin alınmasında... her Türk’ün bizimle mutabık olacağına güvencimiz tamdır” (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969, 1969, s. 11).

Adalet Partisi’nin özellikle bu konunun üzerinde durmasının sebebi Avrupa’da meydana gelen gençlik hareketlerinin ve sol hareketlerin ülkede de gözükmesinden kaynaklıdır.

Süleyman Demirel için en zorlayıcı durum ise 1970 yılında gerçekleşecekti. Bu zor duruma neden olan ise parti içerisindeki muhalif kanattı. Demirel, hizipleşmeye neden olanları partiden uzaklaştırmış ancak tam olarak bu muhalefeti sonlandıramamıştı. Parti içerisinde muhalefetin önde gelen isimler tarafından Demirel’e yazılı olarak uyarı yapılmış adeta muhtıra verilmiştir. Süleyman Demirel ise bu uyarıyı yapanlara “biz muhtıra ile iş görmeyiz” diyerek tepkisini ortaya koymuştur (Arslan, 2019, s. 102).

Parti içerisindeki bu hizip mecliste, 1970 bütçe görüşmelerine ret oyu vermiştir. Bunun sonucunda kendi isteğiyle istifa eden Demirel’e, Cumhurbaşkanı Sunay yeniden hükümeti kurması için görevlendirir. İkinci oylamada Demirel istediğini alır.

3.3.2. Cumhuriyet Halk Partisi Açısından Seçimler

1965 seçimlerindeki “ortanın solu” propagandasının etki gösterememesi ve bu propagandanın partide eleştirilere neden olması CHP’yi yıpratmış ve Turhan Fevzioėlu bir grup partiliyle beraber CHP’den ayrılıp, Güven Partisi’ni kurmuştur. Ortanın Solu, istenileni vermemiş olmasına rağmen CHP, 1969 seçimlerine ise ortanın solu propagandasında kararlı ama söylemi değiştirerek seçim beyannamesi yayınladı. “İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Yetki İstiyoruz, CHP’nin Düzen Değişikliği Programı” adıyla seçim beyannamesi yayımlandı (Uyar, 2017, s. 324).

Sonuç olarak bu yaklaşımda CHP’ye seçim kazandıramamıştır.

4. BÖLÜM

12 MART MUHTIRASI VE 1973 SEÇİMLERİNE DOĞRU

4.1. 12 Mart Muhtırasına Giden Yol ve Muhtıra (Neden Olan Olaylar)

12 Mart Askeri Muhtırası öncesi ülkenin durumu şu şekildeydi:

Süleyman Demirel, hükümeti kurmuş ülke idaresini ele almıştı. Ancak 1969 seçimleri öncesi ülkede öğrenci hareketleri, gençlik hareketleri ve sokak hareketleri baş göstermeye başlamıştı. Ekonomide de sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Türkiye’de “1958’den sonra ilk devalüasyon” 1970 yılında yapıldı. Ekonominin kötüye gidişiyle birlikte işçi hareketleri de ortaya çıkmıştı (Akşin, 2021, s. 267).

Bu dönemde Anti-Emperyalizm, Anti-Amerikancılık ve sol eylemler ülkede artmaya başlamıştır. Sol eğilimli öğrenciler silahlı mücadele içerisinde yer almaya başlamış “şehir gerillası” faaliyetleri yürütüyor, “banka soygunları ve Amerikalılara yönelik eylemler” artmıştır (Akşin, 2021, s. 268).

Ordu içerisinde de ayrışmalar mevcuttu. Bu iki grupta darbe hazırlığı içerisindeydi. Ordu, sol ve sağ darbeci gruplar olarak ayrılmıştır.

Sol Darbeci grup 9 Mart 1971 tarihinde girişimde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Ordu içerisindeki bu sol darbeci grubun liderleri “emekli General Cemal Madanoğlu” ve “Doğan Avcıoğlu”dur (Zürcher, 2020, s. 296).

Doğan Avcıoğlu, “askerlerle iş birliği içerisinde hükümeti ele geçirerek devletçi bir politika” güderek darbe yapmayı planlamıştır (Karpat, 2021a, s. 203).

Ordu içerisindeki diğer grup ise “Türkiye’de işçi ve gençlik hareketlerinin yükselmesinin yarattığı ortamı kendileri açısından tehlikeli bulan” subaylardır (Çavdar, 2019, s. 191). 9 Mart hareketinin başarısızlığından 3 gün sonra 12 Mart tarihinde ordu içerisindeki bu harekete destek veren subaylar bir muhtıra yayınladılar.

12 Mart Muhtırasında belirtilen konular ise ülkenin, siyasi ve ekonomik olarak iyi koşullarda olmamasıdır. Askerler, yasama ve yürütme organını ülkedeki sorunların müsebbibi görülmüştür. Sorunların müsebbibi görülen

kurumlara “yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş... Anayasa’nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş” olduklarına dair bu şekilde kanaat getirmişlerdir. Askerler, yeni bir hükümet kurulmasını istemiştir. Yeni hükümetin ise özelliklerine dair isteklerini belirtmişlerdir. Hükümet, “Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak”, “inkılap kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kuralları içinde teşkili zaruri görülmektedir”. Bu durumların sağlanmaması durumunda ise “Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almaya karardır” denilmesiyle Türk demokrasisine tehditte bulunmuştur (Çavdar, 2019, s. 193).

Bu muhtıra sonucu Demirel hükümeti istifa etti. İstifasının ardından bir röportajında Süleyman Demirel, muhtırayı eleştirmiş “seçimle gelenin seçimle gitmesi gerektiğini” belirtmiştir (Arslan, 2019, s. 116). Süleyman Demirel’in istifasının ardından hükümeti Nihat Erim kurmuştur. CHP’de ise İsmet İnönü, muhtıraya ilk başta karşı çıkmış ancak “Başbakanın Nihat Erim olacağını duyunca... yeni hükümete destek olma, bakan verme kararı” almıştır (Çavdar, 2019, s. 194). İnönü’nün bu kararından sonra CHP’de çatlak sesler meydana gelmiştir. Bülent Ecevit, yeni kurulacak hükümete bakan verilmesine karşı çıkmış ve İnönü’ye karşı bayrak açmıştır.

4.2. Nihat Erim Hükümetleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Nihat Erim, başbakanlığı boyunca iki defa hükümet kurmuştur. Nihat Erim, kurduğu hükümetler boyunca askerlerin muhtırada öne çıkardığı anayasal reformları yerine getirmek için çaba harcamış ancak başarılı olamamıştır. Erim, “bütün enerjisini sol örgütlerin tasfiyesine yoğunlaştırmıştı”. Ülkede solu destekleyen aydınlar da dahil olmak üzere “işkencelerden geçirilmiş, cezaevlerine atılmıştı” (Aydın & Taşkın, 2022, s. 232). Ülkede sola karşı bir cadı avı başlatılmış olsa da kan dökülmesi engellenmemiştir. “İsrail’in Başkonsolosu Efraim Elrom’un kaçırıp öldürüldükten sonra, sola karşı baskı daha da arttı” (Zürcher, 2020, s. 297).

Nihat Erim görevde bulunduğu süre boyunca Türk demokrasisi ağır yaralar almıştır. Hükümet, anayasayı yeniden düzenledi ancak

düzenlemelerin içerisinde temel hak ve hürriyetleri ilgilendiren konulardan yargıya kadar birçok konuda kısıtlamalar yapılmıştır. Siyasi olarak yapılan baskılara örnek ise Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi kapatılmasıdır. Hükümet ilerleyen zamanlarda ülkeyi sıkıyönetimle idare etmeye başladı.

Nihat Erim'in hükümetinde yer alan bakanlar ülkenin durumundan rahatsız olmuştur. Reformların yapılamamasından dolayı hükümette görev alan on bir bakan istifa etti. Dönemin kabinesinde görev almış Çalışma Bakanı Atilla Sav, hükümetten çekilmelerine dair “yurdumuzun muhtaç olduğu kalkınma hamlesini ve reformları Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirmek amacıyla kurulan hükümette görev aldık. Bu amaçları gerçekleştirebilme olanağı kalmadığı inancı ile görevimizden çekildiğimizi belirten gerekçeli istifamızı Başbakanımıza sunduk” açıklaması aslında Erim hükümetinin başarısızlığını, umulanı gerçekleştiremediğini ortaya koyuyordu (Zürcher, 2020, s. 232).

Bakanların istifası sonrası hükümeti kurma görevi yeniden Nihat Erim'e verilmişti. Yine aynı hükümet kurma mantığıyla hareket eden ve kabinesini teknokratlardan oluşturan Nihat Erim, istediklerini yapamayınca istifa etmiştir.

12 Mart sonrası askerlerin, demokrasi üzerindeki baskısı Ecevit ve Demirel'in iş birliği yapmasıyla kırılmıştır.

Beşinci Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı süresi 1973 yılında doluyordu. Muhtırayla birlikte ülkeye askerler hakim olmuştur. Meclis içerisinde de askerlerin gölgesi mevcuttu. Cumhurbaşkanlığı makamını kendi adına değerlendirmek isteyen, “kendi içlerinden birini bu makamda görmek” isteyen askerlerin “Adayı da belliydi: Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler” (Çavdar, 2019, s. 219). Faruk Gürler, üniformayı çıkarmış, sivil kıyafetleri giymiş ve Cumhurbaşkanlığına aday olmuştu. Ancak yapılan oylamalarda Faruk Gürler yeterli oyu alamamış ve Cumhurbaşkanı seçilememişti. CHP ve AP'nin “emekli bir amiral olan Fahri Korutürk üzerinde uzlaşmasıyla” yeni Cumhurbaşkanı seçilmiş oldu (Arslan, 2019, s. 131).

4.3. 12 Mart 1971 Muhtırası Amacı, Sonucu ve 1973 Seçimlerine Doğru

Ülkedeki karışıklığı gidermek ve reformların yapılması 12 Mart Muhtırasının amacıydı. Ancak Nihat Erim'in bu istekleri yerine getirememesi ve ülkede siyasal şiddetin artması 12 Mart Muhtırasının istenileni getirmediğinin göstergesidir. 12 Mart sonrası ülkede siyasal şiddet artmaya devam etmiştir. Bu siyasal şiddetin son bulması ise 12 Eylül 1980 Darbesiyle gerçekleşecektir.

Reformlar ise hak ve hürriyetlerin daraltılmasından öteye gidememiştir. Bu sebepten dolayı 27 Mayıs ile 12 Mart müdahaleleri arasında ayrım çok net bir şekilde bellidir. 27 Mayıs daha özgürlükçü, kişisel hak ve hürriyetlere yer veren bir anayasa ve daha özgürlükçü bir hareket iken 12 Mart ise bu durumun tam tersidir.

12 Mart Muhtırası sonrası CHP içerisinde karışıklık meydana gelmiştir. İsmet İnönü, Nihat Erim hükümetine bakan vermesinden dolayı CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ile karşı karşıya gelmiş ve Ecevit, İnönü'ye muhalefet bayrağı açmıştır. Partide ortanın solunu temsil eden Ecevit'e göre "muhtıranın hedefi kendisi ve ortanın solu fikriydi" (Akar & DüNDAR, 2006, s. 80). Parti içerisinde yapılan seçimler sonrası Bülent Ecevit, CHP'nin başına geçmiştir. Ecevit'in ilk mücadelesi ise Faruk Gürler'le olmuştur. Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı seçtirmeyerek 12 Mart askeri vesayetine önemli bir darbe vurmuştur.

12 Mart Muhtırası sonrası AP, iktidarı kaybetmiştir. Ancak AP ile Nihat Erim hükümetlerinin ortak paydaları da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi "komünizm karşıtlığı" dır. Aynı zamanda "AP'nin yıllardır arzuladığı fakat pratiğe geçmeye gücünün yetmediği Anayasa değişikliklerinin bir kısmı" bu dönemde gerçekleşmiştir (Demirel, 2021, s. 65).

Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilememesi, Nihat Erim'in başbakanlıktan istifa etmesi sonrası Türkiye'nin yeni bir siyasi döneme başlayacağının sinyalleri verilmiştir. Bu sinyaller ise demokraside normalleşme sürecidir.

Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı olmasının ardından 1973 seçimlerine kadar ülkeyi idare edecek kişi Naim Talu olarak belirlendi. Adalet Partisi ve Güven Partisi üyeleriyle kabinesini kurmuştu. Talu'nun "ülkeyi seçimlere salimen götürmek dışında bir işlevi olamazdı" (Aydın & Taşkın, 2022, s.

244). Hükümeti kurduktan 6 ay sonra seçimlere gidilmesi için karar alındı ve 1973 Genel Seçimleri için gerekli ortam oluşmuş oldu.

5. BÖLÜM

1973 SEÇİMLERİNDE AP VE CHP SEÇİM BEYANNAMELERİNDE DEMOKRASİ KAVRAMININ YERİ

1973 seçimlerine askerlerin gölgesinde, anayasa değişiklikleriyle gidilmiştir. Seçimlere gidilirken AP'nin başında Süleyman Demirel, CHP'nin başında ise Bülent Ecevit bulunmaktaydı.

Bülent Ecevit, CHP'nin lideri olarak ilk seçimine giriyordu. Süleyman Demirel ise 71 muhtırasıyla istifa etmiş, kurulan Nihat Erim hükümetlerine yer yer destek vermiştir.

Demirel'e göre "meclisin kapanmasını" önlenmenin yolunun Erim Hükümetlerine destek vermesinden geçmektedir (Bora, 2023, s. 209). Bu destek sadece meclisi açık tutmak için verilmemiştir.

"Sisteme tehdit kabul edilen partilerin kapatılması, devrimci sosyalist hareketin şiddetle ezilmesi ve hak ve özgürlüklere çeki düzen verilmesi" gibi konularda da Demirel, Nihat Erim'e destek vermiştir. Kısacası Demirel, "olağan rejim koşullarında gücünün yetmediği" düzenlemelere destek vermiştir sonuç olarak krizi kendi lehine çevirmiştir (Bora, 2023, s. 210-211).

CHP, 1973 seçimleri için "Ak Günlere" isimli seçim beyannamesini hazırladı. AP ise seçim beyannamesinde sade bir üslup kullanarak "seçim Beyannamesi 1973" ismiyle seçim sürecini başlattı. CHP'nin hazırladığı seçim beyannamesi, AP'nin hazırladığı seçim beyannamesine göre daha hacimliydi¹².

Seçim propagandasını yapmak için meydanlara çıkan liderler, anti-demokratik hareketlere maruz kalmışlardı. Demokrasilerde partiler arası rekabetin serbest ve güvenilir bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir ancak iki partinin liderleri meydanlara çıktığında demokrasinin uzağında olaylara maruz kalmışlardır.

¹² CHP'nin seçim beyannamesi 234 sayfadan oluşmaktadır. AP'nin seçim beyannamesi 91 sayfadan oluşmaktadır.

Isparta’da seçim propagandasını yapan Bülent Ecevit’ e “taşlarla ve boş şişelerle” saldırıda bulunuldu. Süleyman Demirel ise bu yaşanan olay üzerine “şiddetin her türlüsüne karşı olduğunu” belirtmesine rağmen Bülent Ecevit, olayın sorumlusu olarak Süleyman Demirel’in kardeşi Şevki Demirel’i göstermiştir. Adalet Partisi lideri Süleyman Demirel ise Sivas’ta seçim propagandasını yaparken konuşması sabotaja uğrar. “Sivas’ta protestocuların Demirel’in konuşması esnasında kabloları kesmeleri gibi eylemler sebebiyle AP’de gerginlikten nasibini alır” (Arslan, 2019, s. 135).

CHP’nin yeni lideri olan Bülent Ecevit, “Karaoğlan lakabı” ile halkla yakınlık kurmuştur (Akar & Dünder, 2006, s. 87). CHP’lilerin kullandığı bir diğer yaygın slogan ise “halkçı Ecevit” olmuştur (Çolak, 2023, s. 165). 1973 seçimleri, Cumhuriyet’in 50. Yılında gerçekleşeceği için Bülent Ecevit’ e “50 senenin aydın kişisi” denilerek propagandası yapılmıştır (Tütüncü Esmer, 2008). CHP, seçim süreci boyunca müziklerle propagandasını yapmıştır, “Bu zor günler yakında biter/Ak günler başlar” şarkısını kullanmıştır (Tütüncü Esmer, 2008, s. 82). Bülent Ecevit ile bütünleşen mavi gömleği ise vatandaşların Ecevit’i tanımada zorlanmasından dolayı “o beyaz gömlekler arasında mavi gömlek en iyi görüneniydi” diyerek mavi gömlek, Rahşan Ecevit tarafından sembolleştirilmiştir (Akar & Dünder, 2006, s. 89).

1971 muhtırasıyla istifa eden Demirel, 1973 seçimlerinde partisinin genel başkanı olarak meydanlara çıkmış ve propagandasını yapmıştır. AP lideri Süleyman Demirel, 12 Mart sonrası “yüz hatları daha derinleşmiş... daha olgunlaşmış” olarak betimlenmektedir (Bora, 2023, s. 227). Süleyman Demirel ise seçim müziği olarak “Demirel Demirel iktidara yine gel/Millet seni istiyor kimse olamaz engel” propagandasını yapmıştır (Bora, 2023, s. 230).

1971 muhtırasıyla, seçimler neticesinde iş başı yapan hükümet istifa ettirilmiş, milli irade hiçe sayılmıştır. Halkın iradesinin yeniden tecelli etmesi için 1973 seçimleri demokrasi için büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple, iki partinin seçim beyannamelerinde demokrasi kavramını bu zamanda nasıl ele aldığı aşağıda incelenmiştir.

5.1. 1973 Seçimlerinde AP Seçim Beyannamesinde Demokrasi Kavramının Yeri

AP, seçimlere Süleyman Demirel liderliğinde katılmıştır. CHP'nin aksine seçim beyannamesine farklı bir isim vermemiş “Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973” adıyla seçim beyannamesini yayımlamıştır. Adalet Partisi'nin seçim beyannamesi 91 sayfadan oluşmaktadır.

Seçim beyannamesinde demokrasiye dair vurgusunu, dönemin şartlarının etkisinde kalarak milli egemenlik, hukukun üstünlüğü, çoğunluk kavramları üzerine yapmıştır. Adalet Partisi, seçim beyannamesinde liberal ve çoğunlukçu demokrasi üzerinde durmuştur.

Süleyman Demirel, demokrasiyi “insan olma, hür insan olma hali le yegâne bağdaşabilir bir idare sistemi” olarak görmektedir (Demirel, 2021, s. 220).

AP'nin çoğunlukçu bakışı açısı ise “çoğunluk aldanmaz” sözleriyle vurgulanmıştır (Demirel, 2021, s. 275).

AP, demokrasinin siyasal partiler ilkesiyle ilgili olarak “muhafefti mutlak manada demokrasinin ayrılmaz parçası” olarak görmüştür. Ancak 12 Mart muhtırası sonra Türkiye İşçi Partisi'nin kapatılmasından yana olmuştur (Demirel, 2021, s. 226). Bunun sebebi AP'nin komünizmle mücadele etme çabasıdır.

AP'nin demokrasinin ilkelerinden olan siyasal katılma ile ilgili düşüncesi “siyasal katılımı sadece seçimlerden ibaret görme eğilimine girerek, seçim dışı katılım mekanizmalarına sıcak bakmamıştır” (Demirel, 2021, s. 226).

Adalet Partisi, seçim beyannamesinde ağırlıklı olarak tarihsel süreç belirtilmiştir. Bu tarihsel süreç 1965 öncesi, 1965 seçimlerinde iktidara gelmesi, iktidara geldikten sonraki yıllar, 1971 Muhtırası öncesi ve sonrası zamana dair olan olaylardaki partinin tutumunun savunması olarak görülmektedir.

Beyannamenin ilk sayfasında seçmene seslenilmiştir. 27 Mayıs sonrası seçimlerden sonraki dönemden tek başına iktidara geldikleri 1965 seçimlerine kadar olan sürecin özeti yapılmıştır. İstikrarsız bir dönem olduğu, demokrasiye uygun olmayan olayların yaşanmasına “silahlı ayaklanmaların vuku bulduğu, dört yılda dört hükümet denendiği” çoğunluğun

sağlanamadığına dair örnekler verilmiştir. Özetle “ekonomik, sosyal ve siyasal hayatın çıkmaza sokulduğu bir ortamı takiben” AP’nin tek başına iktidara geldiği 1965 seçimleri gerçekleşmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 3).

1965 seçimlerinde iktidara gelmeleriyle birlikte AP, “husumet ve kin tezahürleri yatıştırmış”, “güven duygusu yerleşmiş”, toplumsal ayrışmanın son bulduğu ve sükûnetin sağlanmış olduğunu belirtmiştir. “Sosyal refah devleti, hürriyet içinde refah, büyük ve güçlü Türkiye parolası” fikriyle hareket ettikleri belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 4).

Adalet Partisi, seçim beyannamesinde demokrasinin anlamına atıfta bulunmuş ve demokrasiyi şu şekilde belirtmiştir: Demokrasi kendine özgü kurallar manzumesidir, bir hak ve özgürlükler sistemidir. Bu sistem köklü, sağlam ve tutarlıdır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 10).

Adalet Partisi’nin yapmış olduğu demokrasi tanımı liberal demokrasiye yakındır. Bu açıklamaya göre liberal demokrasinin temel ilkeleri olan hak ve özgürlükler olmazsa demokrasi olmazdır.

Demokrasi aynı zamanda hak ve özgürlükleri teminat altına almaktadır. AP’nin demokrasi anlayışına göre 71 muhtırasıyla kısıtlanan hak ve özgürlükler demokrasiyi çıkmaza sokmuştur. Kısıtlanmış olan hak ve hürriyetler neticesinde demokrasinin ilkeleri çiğnenmiştir.

Muhtırayla başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalan ve yaşanan anarşinin sorumlusu sayılan Demirel, istifa etmesine rağmen ülkedeki kaos bitmemiş tam tersine gerçekleştirilen eylemler “şiddetini çok daha fazla arttırmış” ve teknokratlar hükümeti “Sıkıyönetim” ilan etmiştir. Sıkı yönetimin ilan edilmesi, sivil idarenin yetkilerinin askerlere devredilmesi olması bakımından milli egemenlik ilkesiyle uyuşmamaktadır. Sonuç olarak muhtıra ile istifa ettirilmiş bir hükümetin ardından sıkıyönetim ilan edilmesi demokrasiye verilen zararı arttırmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 8).

Her zaman anayasaya göre davrandıklarını, demokratik hukuk çerçevesinde hareket ettiğini belirten AP seçim beyannamesinde “Anayasanın çizdiği çerçeve dışına taşarak hareket etmemiş olmamız kusur

sayılmıştır” diye bahsedilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 9). Demokrasi ile yönetilen ülkeler hukukun üstünlüğünü kabul etmelidir. Keyfi yönetimi engelleme ve demokrasiyi koruma açısından önemli bir demokratik ilkedir. Hukuka uygunluk demokrasinin prensibi olduğuna göre iktidar ya da muhalefet partisi ya da partileri bu prensibe uymak zorundadır.

Sorun AP iktidarından kaynaklı olsaydı, hükümet istifa ettikten sonra anarşi biter, ekonomi düzelirdi. Ancak hükümetin istifasına rağmen kaos bitmemiş, vatandaşların can ve mal güvenliği sağlanamamıştır.

AP’den kaynaklanan bir sorun olduysa eğer;

“Devlet güvenliğine...Dernek kapatmaktan, gazete toplamaya kadar birçok yeni tedbirlere baş vurulmaz. Üniversite ve Danıştay Kanunları değiştirilmez, Memur Sendikaları kaldırılmaz, iki siyasi partinin kapatılmasına lüzum hasıl olmazdı” (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 9).

Seçim beyannamesinde demokrasiye ve milli iradeye müdahale eden askerleri yani 12 Mart Muhtırası ve muhtıradan beklenti içerisinde olanlar “hür dünyanın hiçbir yerinde meşru siyasi iktidar olmak için ve iktidarda kalmak için parlamento dışındaki çarelerin güvenine baş vurulmaz” sözleriyle eleştirilmiş, milli egemenlik vurgusu yapılmıştır. Sorunların çözümünü mecliste aranmasını isteyen AP’nin muhtırayla hükümetten çekilmek zorunda bırakılmasına, milli iradeye müdahale eleştirisi yapılmış, “iktidar verme ve iktidardan çekme hak ve yetkisini ancak millet ve onun adına Türkiye Büyük Millet Meclisi kullanabilir” diye belirterek iktidarın halk tarafından değiştirilmesi yani demokratik yollarla iktidarın değişmesi gerektiğini ve çoğunluk ilkesi vurgulamışlardır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 11).

Adalet Partisi, “siyasal iktidarı seçimle görevlendirme ve hizmetleri hakkında karar verme yetkisine sahip” olanlar seçmenlerdir. Seçmenler harici iktidarı düşürmek veya iktidara gelmek demokratik değildir. Seçimle iş başı yapan AP, demokrasilerde iktidara geçmenin en doğru yolu olduğunu belirtmiş aynı zamanda “parlamentonun güvenini esas” almalarından dolayı millet iradesine, milli egemenliğe ve çoğunluk ilkesine göre hareket etmiştir. Bu hareket “demokratik sistemde demokratik iktidarın takip edeceği yol” olarak belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 12)

Bundan dolayı AP, milli iradeyi “sistemin mihveri” olarak tanımlamıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 11).

AP Seçim beyannamesinde, CHP’nin lideri Bülent Ecevit’in eleştirilerine maruz kaldıkları konu olan teknokratlar hükümetine destek vermeleri konusunda da cevap verilmiştir. Muhtıra sonrası kurulan hükümete “inandığımızdan dolayı değil, başka türlü hareket etmenin rejime ileri zararları önlemenin gereği olarak” destek verdikleri belirtilmiştir. Kısaca demokrasiye daha fazla zarar verilmesinin önüne geçmek için yapılmış bir hamle olarak yorumlanmış ve milli egemenlik düşüncesiyle eleştiriye cevap verilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 12). Teknokratlar hükümetine verilen desteğin “tam destek” olmadığı belirtilmiş, “mevcut bunalımın son bulmasını ve yeni bunalımlara meydan verilmemesi” için çaba gösterdiklerini açıklamışlardır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 13). Hükümetin yapmış olduğu Anayasa değişikliklerini de “parti ilke, program ve felsefemize göre destekledik” diye belirtmişlerdir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 12).

Seçim beyannamesinde teknokratlar hükümeti de eleştirilmiştir. Demokrasiler halkın iktidarı olduklarına göre seçilmişler, vatandaşa karşı sorumludurlar. Ancak Demirel hükümeti sonrası kurulan teknokratlar hükümetine yapılan eleştiri “arkasında oy olmayan, parlamento olmayan, millet ve parlamentoya karşı değil kendilerini o mevkie getirenlere karşı sorumluluk duyabilen kişilerden kurulu hükümet” demokratik sayılmadığı ifade edilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 12). Demokratik ilkeler neticesinde milli egemenlik ilkesi dışında kurulmuş bir hükümet olmasından dolayı halka hesap verebilirliği seçimle iktidara gelen hükümetler kadar önemsenmeyebilir ve çoğunluk ilkesine uymadan atama yoluyla kurulan iktidar olması da demokrasiyle örtüşmemektedir.

1973 seçimlerinde de iktidara yeniden talip olurken önceki dönemde yapılan icraatlarına “yaptıklarımız yapacaklarımızın teminatıdır” denilerek atıfta bulunulmuştur (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 4). AP, iktidara gelmeden önce 1961-1965 arası dönemde CHP’nin koalisyon ve azınlık hükümetleri görev yapmıştır. 1965 Seçimleriyle birlikte tek başına iktidar olmalarına “siyasi iktidar kavramına yeniden mana ve canlılık”

kazandırdıklarını, demokrasi açısından istikrar sağladıklarını belirtmişlerdir. Bu dönemde AP'ye yapılan “insaf dışı sözlü ve yazılı siyasi tenkitlere”, ortaya çıkan sorunlara karşı üretilen çözümler ise demokrasiye uygun nitelikli olmuş bu durum “Anayasanın kabul ettiği düzen içerisinde çözümlemeyi prensip edindik” söylemiyle anti-demokratik uygulamalara başvurmadıklarını, hukukun üstünlüğü prensibini edindiklerini belirtmişlerdir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 5). Yapılan muhalefete karşı tavırlarının “hürriyet ve demokrasi rejimi ile Anayasa düzenine alışmalarını telkin ettik” sözleri ile AP'nin demokratik rejimlere uygun bir tavır takındığını söylemek mümkündür (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 6).

Ülkedeki huzur, güven ve istikrarın parlamento ile sağlanacağına kanaat getirmişlerdir ve milli egemenlikten yana tavır almışlardır. AP'ye göre “parlamento istikrar içinde ise ülke de istikrar içinde” olacaktır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 6). Ülke istikrarı bozulursa da düzenin sağlanması için çözüm “seçimlerin hemen yenilenmesidir” (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 7). Böylelikle parlamentonun yeniden işlev görmesinden dolayı, ülke düzlüğe çıkacağı görüşü benimsenmiştir. Demokrasilerdeki sorunların halkın katılımıyla çözüleceği belirtilmiş, katılımcılık ilkesine vurgu yapılmıştır.

Beyannamede “demokrasi” ve “milli hakimiyet prensibine” bağlı olduklarını vurgulayan AP, demokrasiyi güçlendirmek için “parlamentoyu güçlendirmek, partiler demokrasisini işler hale getirmek, seçimin ve oyun anlam taşımasını sağlamak” için mücadele ettiklerini vurgulamışlardır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 14). AP'nin yapmış olduğu bu vurguyla katılımcılık, çoğunluk ve milli hakimiyet ilkelerine atıfta bulunulmuştur. Halkın katılımıyla birlikte milli hakimiyet ilkesi meclise yansıyacaktır.

Demokratik ülkelerde iktidarın yolu seçimlerden geçmektedir. Bu durum AP seçim beyannamesinde 1973 seçimlerinde bu yoldan başka yola sapmayarak iktidara yeniden “deruhte ederek gelmeyi talep ediyoruz” diye belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 16).

İktidara geldiklerinde yapacaklarını belirten AP, 12 Mart Muhtırasının getirmiş olduğu uygulamalara karşı vaatleri şu şekildedir:

Demokratik düzeni, siyasi partileri, hür basını, hür sendika, hür ve özerk üniversite, hür teşebbüs, hür ve bağımsız yargı organları ve hür vicdan ile güçlendirip yerleştirmek, hakimiyeti, kayıtsız şartsız Türk milletinin temsil ettiği gerçeğini tartışmaya imkansız kılacak tarzda siyasi iktidar anlayışını yerleştirmek...hürriyet ve güvenliğini korumak... kanunların adalet ve eşitlik içinde uygulanmasını ve adaletin süratli gerçekleşmesini sağlamak...temel hedeflerimiz ve çalışma programımızın ana hatları olacaktır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 17).

Yukarıda belirtilen vaatler 12 Mart Muhtırasının tahribatını ortadan kaldırmak ve demokrasiye canlılık getirmek, kısıtlanan sendika, hak ve hürriyetlerin, adaletin yeniden teminin sağlamanın vaatleridir. Bu vaatlerin yerine getirilmesi ile “devlet düzeninin, demokratik niteliğinin kuvvetlendirilmesi” amaçlanmaktadır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 18). Belirtilen vaatler demokrasinin temeli ve prensibi olması bakımından demokrasinin yeniden tahsis edilmesi amaçlanmaktadır.

Seçim beyannamesinde milli iradeyle ile ele alınan bir diğer konu ise senatörler meclisiyle ilgilidir. 1960 Askeri müdahalesi sonrası çift meclis sistemine geçilmiştir. Senatörler meclisinin tabii üyelerinin “milli irade ve milli egemenlik ilkeleriyle” uyumlu olmadığı vurgulanmıştır. Bu uyumsuzluğun nedeni olarak “ömür boyu yasama organı üyeliğinin” var olmasıdır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 18). Oysa ki demokrasi değişimi arzular ve değişimin seçimle olması gerektiğini belirtir. Ancak tabii senatörlükte, değişim ve seçim olmamasından dolayı seçme ve senatörlük görevi yapmak isteyen yurttaşın seçilme hakkı engellendiğinden demokrasiyle bağdaşmamaktadır.

Demokrasiye dair bir diğer ele alınan konu ise referandum ile ilgilidir. Toplumun görüşlerine ihtiyaç duyulan konularda referandum yapılmasının doğru olacağını düşünen AP, “egemenliğin ve iktidar emanetinin hakiki sahibi olan millete başvurma hakkının gerekliliği kanısındayız” söylemiyle milli irade, milli egemenlik ve referandumdan çıkacak karar oy veren yurttaşın çoğunluğu neticesinde şekillenmesinden dolayı çoğunluk vurgusu yapılmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 18).

Demokrasilerde iktidar, vatandaşların can ve mal güvenliğini sağlamak, hak ve özgürlüklerini garanti altına almakla sorumludur. Bu iktidarın en temel görevlerindendir. 12 Mart Muhtırası öncesi artan anarşi vatandaşların can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir. Anarşinin bu tehdidi iç barış durumunu olumsuz etkilemiştir.

Anarşinin ortadan kaldırılması ve iç barışın sağlanması “milli bütünlüğümüz, beraberliğimiz ve hürriyetçi demokratik rejimimiz için kaçınılmaz mahiyettedir” çünkü Demokrasi, huzur ve güven ortamının sağlanmasını öngörür. Adalet Partisi’nin vaadi ise “geçmişin yaralarını tüm olarak saracak” vatandaşlara huzur, özgür ve güven ortamını sağlayacak parti olduğunu vaat etmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 19).

Anarşinin ve 12 Mart Muhtırası ile bozulan sosyal, toplumsal, kamu düzenini demokrasiye uygun bir yöntemle yani “demokratik, laik ve sosyal hukuk devletiyle” düzeltilmesini amaçlayan AP, “hürriyetlerin kullanılmasını teminat altına alma” isteği de vatandaşların huzur ve güven, hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bir ortamı içerisinde yaşaması sağlamak istemesindendir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 21).

Toplumda farklı fikirlerin, farklı ideolojilerin olması pek tabiidir. Bu düşüncelere ve ideolojilere sahip olmak, benimsemek ve dile getirmek temel bir özgürlüktür. Bu “hürriyetlerin kullanılmasını teminat altında tutmak devletin görevidir”. Çünkü demokrasinin uygulandığı ülkelerde “düşünce ve ifade özgürlüğü” bulunmalıdır (Aktaş, 2015, s. 90). Ancak bu fikirlerin tahrip etme ve saldırı boyutu ise “hürriyetin istimali değil, suiistimalidir” vurgusuyla ülkede oluşabilecek kaosu özgürlük olmadığı belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 22).

“Ülkede anarşi ortamı; Kamu düzenini ihlal edici faaliyetlerin artması, devlet otoritesinin zaafı ve başarısızlığı, emniyetsizlik ve demokratik idareden usanç fikirlerinin yaygın hale gelmesiyle yaratılır. Bu ortamın Türkiye’de hayat hakkı yoktur” (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 22).

Anayasada belirtilen hak ve özgürlüklerin çiğnenmesine müsaade edilmeyeceği vurgulanmaktadır.

Türkiye, çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Bu çok kültürlülük aynı zamanda farklı dinlere mensup birçok vatandaşın ülkede bulunması anlamı

taşımaktadır. Bu duruma AP, seçim beyannamesinde yer verilmiş olup demokrasinin çoğulculuk ilkesine atıfta bulunulmuştur. Çok kültürlülükle ilgili seçim beyannamesinde yapılan açıklamayla birlikte laik devletle ilgili açıklama da yapılmıştır. “Devlet dine, dinde devlete müdahalede bulunmayacaktır” vurgusuyla din ve devlet işlerinin ayrımı yapılmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 23).

AP, seçim beyannamesinde özgürlükler, sosyal adalet, eşitlik gibi demokrasi için önem arz eden kavramları devlet ve iktidar tarafından nasıl ele alınacağını açıklaması yapılmıştır.

Demokratik ilkelerden bir tanesi sayılan siyasi partilerle ilgili olarak “demokratik cumhuriyet çerçevesi içindeki bütün siyasi partileri rejimin vazgeçilmez unsurları” oldukları, “siyasi görüşlerin ve metotlarının halkın tercihinine sunulmadığı rejimler” ise AP, açısından “demokratik” olmadığı belirtilmiştir.

Partilerin, fikri olarak farklı görüşe sahip olsalar bile, meclisteki görevleri farklı olsa bile ülkeye karşı “sorumlu ve rejime sadık olmaya mecbur” oldukları belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 24).

Siyasi partiler için bu yorumu yapan AP, kendisini vatandaşa karşı bir “hizmet kuruluşu” olarak göstermiş, bu hizmetin amacı ise “hürriyet ve refahı sağlamak” olduğunu belirtmiştir. Bu hürriyeti sağlama ise demokrasiyle olacaktır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 24).

Hürriyetin göstergesi olan ve demokrasi açısından önemli bir yere sahip basın konusunun da üzerinde durulmuş “demokratik düzenin en önemli uzvu ve vazgeçilmez bir parçası” tanımı yapılmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 24).

Adaletin olmadığı yerde demokrasi olamayacağı için adalet konusunda da vatandaşlara hukukun üstünlüğü “inancını yerleştirmek” amacıyla olduğu vurgulanmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 25).

Ekonomik sorunların giderilmesinde iktisadi bakış açısının yanında demokrasinin de önemli bir yer tuttuğu kanaatinde olan AP, ekonomiyi tek başına ele almamıştır. Ekonominin işlevsellik kazanması “insan haklarına dayalı demokratik parlamenter düzen yani anayasamızın kendi yarattığı temel düzen” ile ekonominin düzeleceği belirtilmiştir (Adalet Partisi Seçim

Beyannamesi 1973, 1973, s. 28). Ekonomi rayına oturdukça “sosyal devlet anlayışı, sosyal adalet ve sosyal güvenlik ilkeleriyle” refah sağlanacağı fikrine sahiptir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 29).

12 Mart Muhtırası sonrası temel hak ve özgürlükleri kısıtlanmış olmasına karşın AP, bu kısıtlamaların yerine özgürlüklerin tahsis edileceğine dair vaatlerde bulunmuş, seçim beyannamesinde sosyal demokrasiye dair atıflarda bulunmuştur. “Kişinin temel hak ve hürriyetlerine dokunmadan, demokratik müesseseleri yıpratmadan... hür sendikacılık, toplu sözleşme, grev hakkı” gibi elinden alınan hakları vatandaşa geri vermeyi vaat etmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 32).

Eğitim politikalarında liberal demokratik prensipler doğrultusunda hareket eden AP, demokrasinin eşitlik prensibine uygun şekilde düzenlemeler yapılacağını ve eksikliklerin giderileceğini belirtmişlerdir. Demokrasinin “fırsat ve imkân eşitliği” kavramlarıyla eğitimde eşitliği sağlamayı amaçladığı ifade edilmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 58). Aynı zamanda sosyal devlet vurgusunda bulunmuş, Doğu’da eğitimde seferberliği başlatmayı amaçlayan AP, “çocuklar okula kavuşturulacaktır... yatılı bölge okulları açılacak, yatılı parasız öğretim imkanları hızla arttırılacaktır” vaadiyle sosyal adaleti ve eşitlik fırsatını hedeflemektedir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 86).

Okullarda “Türk milliyetçiliğine aykırı siyasi olay ve tartışmalara” karşı “hiçbir şekilde meydan verilmeyecektir” vurgusu eğitimde milli eğitim ve milliyetçi eğitim politikalarını benimsediğini göstermektedir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 59).

AP’nin ortaya koymayı hedeflediği liberal demokrasi prensibi neticesinde eğitim konusundaki fikri kısaca “herkes için eğitim” düşüncesidir. Bu fikir de “fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanması” ile yani demokratik ilkelerle olacaktır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 60). “Milliyetçi, medeniyetçi, hürriyetçi ve cumhuriyetçi” yetiştirilmek istenilen kuşağın, demokrasi ve medeni dünyayla bağı olması istenmiştir (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 64).

Demokrasilerde devletin görevi vatandaşını düşünmektir. Sağlık, eğitim, ekonomi kısacası hayatın her alanında vatandaş öncelikli olmalıdır. Fırsat

hakkı verilmeli, fırsatlardan eşit şekilde yararlanmalı, hak ve özgürlüklere dayalı bir sistemde devlet vatandaşlarına huzur ve güven sağlamalıdır. Bu minvalde AP seçim beyannamesinde “siyasal ve ekonomik hak ve özgürlüklerinin yanında” vatandaşın “huzur ve refah içerisinde” olması “devletin en önde gelen görevidir” vurgusu yapılmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 70).

Seçim beyannamesinin son bölümünde ise seçmene seslenen AP, “ülkede, dirlik, düzenlik, güven ve huzurun hakimiyeti ilk hedefimiz” vaadiyle vatandaşa, ülkenin demokrasiye uygun bir şekilde yönetileceğini, bu yönetimin de demokratik kurallardan geçeceğini çoğulcu bir yaklaşımla vurgulamıştır. Demokrasileri güvence altında tutan yasaların yani “adaletin hâkim olması Adalet Partisinin diğer hedefidir” vurgusu ile demokratik ilkelerden olan hukukun üstünlüğüne atıfta bulunmuştur (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 89).

AP, seçim beyannamesinde “Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir” vurgusu yaparak milli irade ve çoğunluk vurgusu yapmıştır (Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973, 1973, s. 91).

Adalet Partisi, seçim beyannamesinde kendi iktidarına atıflarda bulunmuş, kendinden önceki hükümetleri ve 12 Mart Muhtırasını eleştirmiştir. Seçimlerde rekabet edeceği partilere eleştirilerde bulunmadan muhtıra sürecinde yaşanan olaylarda neden ve nasıl davrandığının açıklaması yapmıştır.

5.2. 1973 Seçimlerinde CHP Seçim Beyannamesinde Demokrasi

Kavramını

CHP’nin yeni lideri Mustafa Bülent Ecevit, seçimlere “Ak Günlere” isminin verildiği seçim beyannamesiyle katıldı. 234 sayfadan oluşan seçim beyannamesi, CHP’nin iktidarında yapılacaklar anlatılmıştır.

Ak Günlere, önceki seçimlerde yayınlanan bildirgelerin bir devamı niteliğindedir. Giriş bölümünde, 1969 Düzen Değişikliği Programı’nın geçerli olduğu belirtilmiştir. Bildiri, partinin görüşlerinin Düzen Değişikliği Programı doğrultusunda geliştirilmiş ve daha teferruatlı işlenmiş haliydi (Çolak, 2023, s. 166).

CHP seçim beyannamesinde demokrasiye dair vurgusu ise sosyal demokrasi, hukukun üstünlüğü, eşitlik, özgürlük, çoğulculuk ve katılımcılık üzerinedir.

12 Mart Muhtırasının getirmiş olduğu yeni düzene eleştiri yapılmıştır. Sonuçta 12 Mart Muhtırasıyla, çoğunluğu sağlayarak iktidara gelmiş ve halk tarafından seçilmiş bir başbakan istifa ettirilmiş olmasından dolayı milli irade, milli egemenlik hiçe sayılmıştır. Bunun yanı sıra hiç şüphesiz ki muhtıra CHP'yi de etkilemiştir. 12 Mart Muhtırasıyla, CHP'nin 1965'ten beri üzerinde durduğu “Ortanın Solu” fikrini, “önleyebilmek ve geriye döndürebilmek için istismar etmeye” çalıştığı fikri yer almaktadır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 173). Bülent Ecevit'in genel sekreterlikten istifa etmesi ve İnönü'ye muhalefet etmesi de 12 Mart sonrası yaşanan süreçle gerçekleşmiştir.

Muhtıra, CHP'nin seçim beyannamesinde “rejim bunalımı” olarak değerlendirilmiş ve “yapılan bazı anayasa ve yasa değişiklikleriyle demokrasimiz büyük ölçüde zedelendiği, demokratik hak ve özgürlüklerde kısıtlamalar yapıldığı için demokrasinin onarılması” gerektiğinin üzerinde durulmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 7).

Demokrasinin işlerliğini sağlanması için demokrasinin temel ilkelerinden uzaklaşılması ve yok sayılması gerekmektedir. CHP demokrasinin temel ilkelerine canlılık getirerek demokratik sisteme yeniden işlev kazandırmayı hedeflemiştir.

Ortaya konulan seçim beyannamesinde 12 Mart Muhtırasıyla birlikte demokrasi, hak ve hürriyetlerin zedelendiği vurgulanmıştır. “Anayasada köklü değişiklikler yaparak demokratik hakları ve özgürlükleri iyice kısıtlamak ve demokrasiyi yozlaştırıp bir görüntüden, bir kalıptan ibaret kılmak için” çalışmalar yapıldığına dair kanaat getirilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 173). CHP'nin bu sözleri üzerinde durulacak olunursa bireyin dokunulmaz olan haklarına müdahale edilmesinden dolayı demokrasi açısından hak ve hürriyetle ilkesi çığnenmiş olup hem de hukukun üstünlüğü ilkesi ihlal edilmiştir. Çünkü hak

ve özgürlükler hukukla garanti altına alındığından dolayı yapılan ihlaller ile doğal olarak hukukun üstünlüğü ilkesi yok sayılmıştır.

CHP, 12 Mart'ın taraflılığı üzerine de eleştiriler yapmıştır. “Barışçı ve demokratik bazı dernekler” suçlu bulunmuş ve kapatılmış, “olaylarda taraf olduğu bilinen bazı kuruluşlara, gruplara, derneklere, hiç dokunulmamıştır”. “Birçok suçsuz kimseler gözü altına alınmıştır” iddialarıyla haksız yargılamaların yapıldığı vurgulanmıştır. (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 173-174).

Vatandaşların dernek ve siyasi partilere katılması hak ve özgürlükleri arasındadır. Aynı zamanda düşünce özgürlüğü demokrasinin temel hak ve hürriyetlerin temelini oluşturduğundan dolayı vatandaş, düşüncesine ve ideolojisine yakın bulduğu dernek ve siyasi parti partiye üye olması demokrasi açısından suç teşkil etmemektedir. Siyasi parti ve derneklerle ilgili dönemin hükümetinin almış olduğu tavır anti-demokratik niteliktedir. Bu durumu hem kişi hak ve özgürlükleri hem de hukukun üstünlüğü ilkesi açısından ele alınabilir. Anayasada suç olarak teşkil etmeyen siyasi partilere ve derneklere üyelik durumunun suç gösterilmesi aynı zamanda hukukun çiğnenmesi anlamı da taşımaktadır.

Demokrasinin eşitlik ilkesi, sadece fırsat eşitliği değil kanun önünde de vatandaşların eşitliği özelliğini taşımaktadır. CHP'nin seçim beyannamesinde belirttiği, hükümetin taraf tutması demokratik ilkelerin ve hukukun ihlali olarak değerlendirilebilir.

CHP'nin 1973 Beyannamesinde belirtilen bu sözlerden dolayı 12 Mart rejimi, “Sıkıyönetim mahkemelerinde bile suçluları öne sürülen bazı kimseler açıkça kayırılmış” olmasından dolayı hukuksuzluk ve adam kayırma gibi suçlamaların hedefi olmuştur. Bir diğer eleştirilen konu gözü altına alınan kişilerin “insanlık ve uygarlık dışı” muamelelere yani işkencelerin yapılması iddiasıdır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 204). Kişinin can güvenliği tehdit edilmiş, yaşama hakkına girilmiş, hak ve hürriyetlerine müdahalede bulunarak demokrasi zedelenmiştir. Demokrasiler adil yargılanmayı ve suçlunun insanlık dışı muameleye maruz kalmasını hak ve hürriyetlerle düzenlemesine rağmen bu haklar CHP'nin iddiasına göre çiğnenmiştir.

CHP'nin seçim beyannamesinde sosyal demokrasiden yana olan tavrı işçi, köylü ve memur haklarından bahsederken görülmektedir.

12 Mart Muhtırası, işçi ve memurları da etkilemiştir. “İşçilerin, toplantılar, yürüyüşler düzenleyerek haklılıklarını kamuoyuna duyurulabilmeleri” önlenmek istenmiş, örgütlenmelerinin önüne geçilmiş, değişiklikler neticesiyle “grevlerin daha çok engellenebilmesi” amaçlanmıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 120).

İşçilere getirilen kısıtlamaların doğru bir hareket olmadığına vurgulanmasının yanında bu kısıtlamalar “işçilerin, demokratik rejimle bağdaşmayan akımlara ve eylemlere yönelmelerine” neden olacağı öngörüsünde bulunulmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 121).

İşçilerin kazanılmış ve garanti altına alınmış haklarına müdahale etmek anti-demokratik harekettir. Demokrasi, halkın siyasal hayatta var olması ve varlık gösterme amacı taşımaktadır. Bu durum da siyasal katılımın ve hak talep etmenin hatta protestoların engellenmemesi anlamına da gelmektedir. Ancak 12 Mart Muhtırası sonrası işçi eylemlerine getirilen kısıtlamalardan dolayı demokrasi olumsuz etkilenmiştir.

Seçim bildirgesinde Adalet Partisi'ne de eleştiri yapılmıştır. Muhtıranın bir noktada işine yaradığı belirtilmiştir. “Anayasa ve yasalarda, Adalet Partisinin öteden beri isteyip de gerçekleştiremediği bazı değişiklikler” bu dönemde gerçekleştiği için AP'nin politikalarıyla 12 Mart düzenlemelerinin uyumlu olduğu ifade edilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 119).

AP yönetimi, milletin kendisine verdiği iktidar yetkisini kullanamadığı ve koruyamadığı gibi; Milletin yetki vermediği, izin vermediği isteklerini gerçekleştirmek üzere, millet iradesinin büyük ölçüde sınırlandırılmasından yararlanmak gibi, demokrasiye gerçek bağlılıkla bağdaşmayacak bir tutum izlemiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 177).

Adalet Partisi'nin 12 Mart'a giden süreçte iktidarda bulunmasından dolayı CHP tarafından 12 Mart'ın sorumlusu olarak görülmüştür. 70'li yılların başında artmaya başlayan anarşinin bitirilmemesi ve olayların “demokratik hukuk devleti kuralları içinde kontrol altına alınacak yerde” AP, “hükümetin teşviki ve himayesi altında, yasadışı saldırılar düzenlemiştir”.

AP'nin iktidar olduğu zamanlarda “halkı silahlandırmaya çağırması” olması da ülkenin kaosa sürüklenmesinde etken sayılabilir çünkü demokratik çerçeveye ve anayasal süreçle ilerlemek yerine halk anarşiye sürüklenmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 170).

AP lideri Demirel'in anti-komünizm tavrına karşı değerlendirmelerde bulunulmuştur. CHP'nin 1965 seçimlerinde kullandığı “Ortanın Solu” kavramı da dahil olmak üzere “demokratik ve barışçı sol akımlarla da halkı yabancılaşmaya” çalıştıklarına eleştiri getirilmiştir. Demokratik Sol'un aslında tanımını “Kemalizm'in, Türk sağının ve sosyal demokrasinin belirli unsurlarını bir araya getiren eklektik bir ideolojidi” şeklinde yapmıştır (Çolak, 2023, s. 157). CHP, AP'nin bu ideolojiyi yabancılaştırmasına karşı çıkmıştır. CHP, AP'nin demokrasi taraftarı olmamakla, demokrasinin niteliğini düşürmeye çalışmakla suçlamış ve muhtıra sürecinde, AP'nin vermiş olduğu reaksiyonlara dair düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır:

1961 Anayasası ile daha sağlam bir temele oturan, daha güçlü kurumlara, güvencelere ve daha geniş özgürlüklere ve nazari olarak sosyal öze kavuşan demokrasiyi, eski yetersiz haline döndürme, demokratik özgürlükleri kısıma, bazı demokratik kurumları kaldırma, demokrasimizin sosyal özünü etkisiz kılma ve devletimizi sosyal devlet ilkesinden uzaklaştırma niyetlerini, AP, iktidarı geldiği, hatta kurulduğu günden beri saklamamıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 176).

CHP'nin 12 Mart Hükümetlerine ve AP'ye yaptığı eleştirilere karşılık bu durumun nasıl düzeleceğine ise demokratik çözümler getirmiştir. İç güvenlikten ekonomiye kadar bütün sorunlara çözüm özgürlükçü ve sosyal demokrasi çerçevesinde bir görüşle ele alınmıştır.

CHP seçim beyannamesinde, iktidara gelmeleri durumunda Türkiye'nin “demokraside, toplumda, ulusal ekonomide daha güçlü” bir ülke olacağına dair vaatte bulunmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 24).

CHP'nin ekonomik gelişim için öngörüsü “hızlı kalkınmayla sosyal adaleti birlikte ve özgürlükçü demokratik rejim içerisinde gerçekleştirmeye kararlıdır” (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 24). Kalkınma “CHP'nin halkçı iktidarı” sayesinde olacaktır. CHP, 1973 seçimlerinde sosyal demokrasi üzerine kurulmuş bir propaganda yapmıştır. Ekonomik gelişim sağlanacaktır ve bu gelişim demokrasiyle

olması planlanmıştır. Halkın, kapitalizme ve komünizme ezdirilmesi engellenmek istenmiş ve ortanın solu fikriyle yani sosyal demokratlıkla ilerlenmek istenmiştir. “Sosyal adaletle ve demokratik rejim” de bu sayede gelişme gösterecektir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 25). Bu kalkınma sadece sanayi ile değil aynı zamanda kırsal kesimle yani köylükle de olacaktır. Bunun için toprak reformu öngörülmüştür. “Demokratik toprak reformu” için “toprak işleyenindir” prensibini edinmişlerdir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 36-37).

Kırsal için toprak reformunu öngören CHP, işçiler için seçim beyannamesinde 1963’te iktidarda bulundukları zamanda yapılan adımları anlatmışlardır. Bu kanunlar “Toplu İş Sözleşmesi, Grev, Lokavt Kanunu ile yeni Sendikalar Kanunu” dur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 117).

12 Mart’la birlikte işçiler üzerinde oluşan baskıya neden olan “demokratik işçi haklarına getirilen tüm kısıtlamalar kaldırılacaktır” vaadinde bulunulmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 122). “İşçilere ileri demokratik haklar tanınması ve bu haklara etkinlik kazandırılması” planlanmıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 121).

İşçiler açısından öneme sahip olan “sendika özgürlüğünde ve işçi haklarından herhangi bir kısıtlama yapılmaksızın düzeltilecektir”, böylelikle işçiler demokratik haklarına kısıtlama olmadan, bu vaatle birlikte geniş demokratik haklara sahip olması planlanmıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 121). Böylelikle işçiler siyasi katılım haklarını daha etkin kullanabileceklerdir.

İşçi ve demokrasi bağlamında ele alınan bir diğer konu ise yurtdışında bulunan işçiler konusudur. Seçimlerde yurtdışında bulunan seçmenlerin oy kullanabilme hakkına sahip olması fikrini ortaya atan CHP, bu seçmenlerin “devlet yönetimini etkileyebilme olanağından ve hakkından büsbütün yoksun bırakılmış” olmasından rahatsızdır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 121). Yurttaş nerede olursa olsun demokrasinin gelişimi açısından seçimlere katılımı gerçekleşmeli, milli

egemenlik ilkesi neticesiyle iktidarı belirleyebilmeli, iktidarı etkileyebilmelidir. Bu aynı zamanda yurttaşlar arası eşitliği ve çoğunluk ilkesinin uygulanmasını da sağlayacaktır.

Seçim beyannamesinde, eğitim ve öğretmenlerle ilgili konulara da yer verilmiştir. CHP, eğitim konusunda sosyal demokrasi, sosyal devlet ve eşitlik prensipleri doğrultusunda politikalarını benimsemiştir.

Eğitimde, demokrasinin eşitlik ilkesine dayandırılmasından yola çıkarak “sosyal adalet ve herkese eşit” olarak sağlanması ve “eğitim demokratik, özgürlükçü ve halkçı” olması gerektiği vurgulanmıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 149). Öğretmenler ise toplumun yetişmesindeki önemli role sahip bir meslek olmasından dolayı “demokratik bir toplum için gerekli özgür insanı yetiştirecek öğretmenin kendisi özgür olmalıdır” fikriyle hareket etmişlerdir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 154). CHP, öğretmen özgür olursa özgür toplum yetiştirecektir fikrine sahiptir. Bu fikirle demokrasi ve özgürlük arasındaki ilişkinin toplumsal temelindeki yakınlığı ortaya çıkartılmıştır.

Demokrasinin ve demokratik rejimin en önemli özelliklerinden bir tanesi de çoğulculuk ilkesidir. Çoğulculuk, farklı olanı dışlamamaktır. Din, dil, ırk fark etmeksizin demokrasinin kucaklayıcılığıyla kısaca çoğulculuk ilkesiyle farklılıklar göz önünde bulunmamaktadır. Çoğulculuk ilkesi kapsamında CHP seçim beyannamesinde “din” başlığına yer verilmiştir.

CHP, Türk halkının dinsel inançlarının, dine bağlılığının, demokratik yoldan ve sosyal adaletle kalkınma için, bir engel değil, tersine, kolaylaştırıcı bir etken olduğu kanısındadır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 163).

Din özgürlüğünün, en demokratik özgürlük olduğunu vurgulayan CHP, “inanç özgürlüğü, demokrasinin, düşünce özgürlüğü kadar vazgeçilmez unsurdur” diye belirtmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 162). Bu özgürlüğün “her bakımdan korunacaktır” denilmesiyle bu özgürlüğe gerekli özenin gösterileceği belirtilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 165).

CHP'nin 1973 seçim beyannamesindeki bütün demokrasiye dair fikirlerini “Siyasal Düzen” başlığı altında toplanmıştır. Bu başlıkta demokrasinin tanımı yapılmıştır.

Demokrasinin, keyfi bir yönetim olmadığı belirtilmiş “siyasal iktidarın sınırlandırılmasıdır” vurgusu yapılmıştır. Bu sınırlandırma demokratik ilkeleri koruyarak, “temel hak ve özgürlüklere müdahale olanaklarının” engellenmesi olarak belirtilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 182).

Ayrıca CHP, demokrasiden vazgeçmeyeceğini belirtmiş, kendilerini “demokrasinin en güçlü ve inançlı savunucu” olduğunu iddia etmişlerdir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 172). Seçim beyannamesinde 12 Mart muhtırası sonrasında da demokrasiden yana olduğunu belirtmiş “demokratik hak ve özgürlüklerin, demokratik hukuk devletinin ve iç barışın gerçek ve yılmaz savunuculuğunu” yaptıklarını iddia etmişlerdir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 175).

Türkiye’de demokrasinin geliştirilmesini savunmuş eğer Türk demokrasisi geliştirilmezse “rejim bunalımlarından ve sosyal bunalımlardan kurtulması beklenemez” vurgusunu yapmışlardır. CHP’nin bu tezine göre demokrasi gelişmezse 12 Mart öncesinde olduğu gibi anarşi ve silahlanma ortaya çıkar ve demokrasiye, milli iradeye müdahale gerçekleşmesi kaçınılmazdır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 188). Demokratik sistem kurulmazsa siyasi iktidarın tehlikede olacağı belirtilmiş, demokraside siyasi düzen tehlikeye girdiğinde ise başta milli egemenlik ilkesi olmak üzere diğer demokratik ilkeler uygulanamaz durumda olur.

Türkiye’nin demokrasiden uzaklaşması sonucunda uluslararası alanda “yalnız” kalacağına dair öngöründe bulunmuşlardır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 180).

12 Mart Muhtırasıyla birlikte ülkede demokratik sistem zarar görmüştür. Demokratik sistemin zarar görmesinin sonucundaysa hukuk zedelenmiş ve hukukun üstünlüğü ilkesi uygulanamamıştır. Muhtırayla birlikte yargıya müdahale edilmiş “Anayasa Mahkemesi’nin yetkileri” sınırlandırılmış,

“basın özgürlüğü” de zarar görmüştür (Zürcher, 2020, s. 298). 12 Mart sonrası kurulan Erim hükümetleri “temel haklara ve özgürlüklere sınırlamalar” getirmiş, demokratik ilkeler çiğnenmiştir. Demokrasilerde iktidarı denetleme görevine sahip olan muhalefet partileri 12 Mart Muhtırası sonrası anti-demokratik tavırdan nasibini almış “Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi” gibi farklı ideolojilere sahip partiler kapatılmıştır (Akşin, 2021, s. 269). Siyasi partiler toplumda az ya da çok kitleye sahip olmasından dolayı bir grubu temsil etmektedirler. Partileri yasaklayarak hem muhalefet partisinin iktidarın denetlenmesine engel olunmuş hem de partinin tabanını yok sayarak çoğulculuk ilkesine karşı çıkmıştır. Siyasi partilerin kapatılması neticesiyle demokratik olarak halkın fikirlerinin siyasi partiler aracılığıyla temsil edilmesi engellenmiş, siyasi partilerin kapatılması dolayısıyla demokrasinin siyasi partiler ilkesi çiğnenmiştir.

Seçim beyannamesinde ise CHP, “partileri demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak belirtmiş ve kapatılmış olan dernek ve sendikalar için “siyasal, sosyal, ekonomik görüşlere yaymak için dernekler kurulabilmesi demokrasilerde doğal bir hak” olarak görülmüştür (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 186). Bu dönemde sadece siyasi partiler değil “işçi sendikaları ve meslek kuruluşlarının bazıları kapatılmış” ve demokrasinin çoğulculuğu ve katılımcılık ilkeleri de zarar görmüştür (Karpat, 2021a, s. 204).

12 Mart sonrası anayasa da yapılan anti-demokratik düzenlemelerin özeti şu şekildedir:

Anayasanın temel hak ve ödevleri düzenleyen 11. Maddesi, özel hayatın gizliliğine ilişkin 15. Maddesi, din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili 19. Maddesi, basın özgürlüğüyle ilgili 22.maddesi... sendika hakkıyla ilgili 46. Maddesi, meclisin kanun yapma hakkı ve yetkisiyle ilgili 64. Maddesi... gensoru verme yetkisiyle ilgili 89. Maddesi... idarenin yargısal denetimiyle ilgili 114. Maddesi... Yargıtay, Danıştay ve Askeri Yargıtay’la ilgili 139., 140 ve 141. Maddeleri, Yüksek Hakimler Kurulu ile ilgili 143. ve 144. Maddeleri, Anayasa Mahkemesi ile ilgili 147., 149. ve 152. Maddeleri köklü değişikliğe uğratıldı. 11. Maddenin “Temel Hakların Özü” olan başlığı, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlandırılması ve Kötüye Kullanılması” olarak değiştirildi. Burada temel kaygı temel hak ve özgürlüklerin tanınması değil, sınırlandırılması idi (Aydın & Taşkın, 2022, s. 224).

Yukarıda belirtilen düzenlemelerin getirmiş olduğu kısıtlamalara karşılık CHP'nin seçim beyannamesinde 1973 seçimlerinde bu anti-demokratik durumun düzeltileceğine dair vaatlerde bulunulmuştur. Bunu ise “demokrasiye gerçeklik kazandırmak” amacıyla yapacaklarını belirtmişlerdir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 189).

Demokrasiyi güçlendirmek için CHP seçim beyannamesinde bulunduğu vaatlerden biri seçmenlere tanınan oy hakkıyla yani katılımcılık ilkesiyle ilgilidir. Yurtdışında bulunan Türk vatandaşlarına demokrasinin en tabii hakkı olan seçme hakkının verilmesiydi. “Yurtdışındaki seçmenlere oy hakkı” tanınmasıyla birlikte Türk vatandaşlarının hem Türk siyasetinden uzak kalmaları engellenmiş olacak hem de en doğal hakları olan seçme hakkına sahip olacaklardır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 189).

12 Mart'la birlikte yasaklar silsilesinde yer alan dernekler ve sendikalarla ilgili demokrasinin gerektiği şekilde düzenlemelerin yapılacağına dair vaatlerde bulunan CHP seçim beyannamesinde, “dernekler üzerinden siyasetle ilgilenme yasağı kaldırılacaktır” maddesini eklenmiş ve “işçi sendikalarının siyasetle” ilgilenmesinin önü açılması, “memurların sendikalaşma hakkının yeniden” sağlanacağını belirterek katılımcılık ilkesine atıfta bulunulmuş, demokrasiye katılımın artması hedeflenmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 189).

Demokrasilerde fikirsel özgürlük önemli bir yer tutmaktadır. Herkesin fikrini açıkça dile getirmesi demokrasinin hoşgörüsüdür. Demokrasi, farklı fikirlere sahip insanların fikirlerini dile getirmesine engel koyulmasına mâni olacağı gibi vatandaşların iktidar politikalarını protesto etmesini de kabul etmektedir. Ancak 12 Mart sonrası protesto ve yürüyüşlere engeller konulmuştur. CHP ise “toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkına ve özgürlüğüne” yapılan engellemelere ait “aşırı sınırlamaların” kaldırılacağını belirtmiştir. Bu vaatle birlikte demokratik hak yeniden yürürlüğe konulmuş olacaktır. Böylelikle temel hak ve özgürlükler yeniden sağlanacaktır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 189).

CHP seçim beyannamesinde, 12 Mart sonrası kurulan hükümetlerin, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yasa maddeleri için “hükümler

kaldırılacaktır” vaadinde bulunmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 190). Demokrasiyle yönetilen bir ülkede, farklı fikirlerin kabul edilmesi gerekmektedir, bu demokrasinin özüdür ve çoğulculuk ilkesiyle ilişkilidir. Ancak muhtıra sonrası fikirsel özgürlüklere, farklı siyasi düşüncelere karşı anti-demokratik bir tavır oluşmuştur. “Sol aydınların” yargılanması bu duruma örnektir (Akşin, 2021, s. 268). “Düşünce ve anlatım özgürlüğü” karşıtı olan “özgürlükçü demokrasi uygulamalarıyla bağdaşmayan” kararlara karşı “düşünce ve anlatım özgürlüğü sınırsız” olması gerektiğinin altı çizilmiş, bu doğrultuda “yayın özgürlüğü önündeki bütün sınırlandırmalar kaldırılacaktır” vurgusu yapılmıştır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 190-191).

CHP seçim beyannamesinde düşünce, beyan, yayım özgürlüklerinin önü açılmasının vaadini vermiştir. Demokrasilerde fikir belirtmenin suç olmadığı, bu fikirleri yaymak için dergi, kitap yayımlanmasının engellenmemesi gerektiği gibi bu özgürlükleri garanti altına alan bir sistemdir. Bundan dolayıdır ki demokratik ilkelere uymak için bu yasakların kaldırılması gerekmektedir.

Demokrasinin unsurları arasında yer alan katılımcılık ilkesi CHP’nin seçim beyannamesinde önemle vurgulanmış ve yer almıştır. İşçilerin ve memurların, sendika ve derneklerle siyasete katılmasının yolunu açacağını belirten CHP, köylülerin de demokratik düzende yer almasının taraftarıdır ve köylülerin de katılımcılık ilkesi kapsamında demokraside üzerine düşen görevin yerine getirilmesi vurgulanmıştır.

“Köylüler, devlet yönetimine doğrudan doğruya katılma olanağı bulacaklardır”. Bu katılım ise “köykent” projesiyle gerçekleşecektir. Yerel yönetimlerin halkı teşvik etmesiyle birlikte “yerinden yönetime doğrudan doğruya katılabilme olanakları arttırılacaktır” böylelikle ülkede milli irade tesis edilecektir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 190).

Demokrasilerde halkın iradesinin sandığa yansması milli egemenlik ve çoğulculuk ilkeleri açısından önemlidir. Çünkü farklı fikirlerin belirtilmesi yani sandığa yansması açısından da önemlidir. Çünkü tek bir fikir olsa ve tek bir parti olsa orada demokrasi olmaz bundan dolayıdır ki seçimlere katılım ve

çok partili seçimlerin gerçekleşmesi demokrasi açısından önemlidir. 1973 seçimleri için seçim beyannamesinde muhtıra sonrası “halkın siyasetteki ağırlığı, devlet yönetimi üzerindeki etkisi geniş ölçüde” azaldığı belirtilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 8). Siyasi katılımın azaldığı vurgusu yapılmıştır.

CHP’nin seçim beyannamesinde demokrasi kavramı açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer bölüm ise ülkenin güvenliğine dair olan meseledir. İç güvenlik meselesi insan hakları bağlamında hak ve özgürlükler bağlamında ele alınmıştır.

1971 muhtırası öncesi sağ ve sol silahlı grupların ortaya çıkması sonucu anarşi durumunun var olmasından dolayı CHP, bu konuya da çözüm getirmek istemiştir.

Demokrasilerde, vatandaşların can, mal güvenliğinin korunması en az halk ve özgürlükler kadar önemlidir. CHP’nin yaklaşımı “insan haklarının ve özgürlüklerinin korunmasında ve demokratik rejimin esenliğinde, iç güvenlik en önemli etkenlerden biridir” (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 203). İç güvenlik sağlanırken anayasanın, hak ve özgürlüklerin, insan haklarının çiğnenmemesi gerekmektedir. Eğer iç güvenlik sağlanırken yasalar ve haklar göz önünde bulundurulmazsa “asayiş aldatıcı ve yüzeysel olur, her an bozulabilir ve demokrasi tahrip edilir” (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 203). İç güvenlik üzerine durulurken demokrasiye zarar verilmemesi gerekmektedir. Demokrasiye zarar verilmesi “büyük huzursuzluklara, siyasal bunalımlara” neden olmaktadır (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 203).

12 Mart 1971 muhtırasıyla birlikte ortaya çıkan sert önemler neticesinde “düşünce özgürlüğünü kullananlardan veya hiçbir suçları olmadığı halde, imzasız ve uydurma ihbarlarla gözaltına alınanlardan bazıları, insanlık ve uygarlık dışı işlemler” gördükleri ifade edilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 204). Bu uygulamalar neticesinde demokrasiye ait temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü ilkeleri çiğnenmiştir.

CHP'nin seçim beyannamesinde bu uygulamaların kullanılmasıyla demokrasinin zedelendiğinin altını çizmiş iç güvenliğin ve iç güvenlik sorunlarının “insanlık, uygarlık ve hukuk devleti kuralları içerisinde” çözülmesinden yana tavır almıştır. Toplumsal düzene zarar veren olaylarda ise “devlet gücünü en etkin biçim ve ölçüde” kullanılacağı belirtilmiştir (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 205). Bu gücün kullanımı yine “demokratik hukuk devleti” çerçevesinde olacağı vurgulanmıştır. İç güvenlikte huzur ve barış sağlanması amaçlanmıştır.

İç güvenlik için istihbarata gerek duyulmaktadır. İstihbarat teşkilatı görevini ifa ederken “anayasa hükümleri dışında yöntemler kullanılmaları kesinlikle önlenecektir” diye belirtilmiştir, hukukun üstünlüğü ilkesine atıfta bulunulmuştur (Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi, 1973, s. 208).

Cumhuriyet Halk Partisi, 1973 seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesinde ele aldığı her konuda demokrasi ve demokratikleşmeye dair vurgular yapılmıştır.

Demokrasi vurgusunun yapılmasının nedeni olarak 12 Mart Askeri Muhtırası sonrası hükümetin istifa ettirilmiş olması nedeniyle milli iradenin hiçe sayılmış olmasıdır. Yani dönemin koşullarıyla ilgilidir. Bundan dolayıdır ki önceki sayfalarda da belirtildiği üzere muhtıraya, seçim beyannamesinde eleştiriler getirilmiştir. CHP, yaratılan tahribatın, demokrasi ve demokratik ilkelerin benimsenmesiyle giderileceği fikrine sahiptir.

Aynı zamanda seçim beyannamesinde eleştirilerin diğer bir hedefi Adalet Partisi olmuştur. Çünkü Adalet Partisi hükümeti muhtıra sonrası istifa etmiş, askerlerin isteklerini yerine getirerek milli iradeden ve demokrasiden vazgeçmiştir.

Adalet Partisi'ne yapılan bir diğer eleştiri ise askeri vesayetin etkisiyle göreve başlayan hükümete destek vermesi olmuştur. Demokrasinin zedelendiği bir ortamda milli iradeye, demokrasiye dönmek yerine teknokratlar kabinesine destek verilmesidir.

12 Mart öncesi ortaya çıkan kaos ortamının sorumluluğunu iktidarda bulunan AP' ye aittir. Anarşinin bitirilmemesi ve gün geçtikçe daha fazla artması yine yapılan eleştirilerden bir tanesi olmuştur.

Bu sebeplerden mütevellit CHP, seçim beyannamesinde demokrasi kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. Seçim beyannamesi, demokrasi, insan hakları, hak ve özgürlükler temelinde oluşturulmuştur.

Ekonomik planlamada, işçi ve memurların haklarında, iç güvenlikte, din özgürlüğünde, eğitimde kısacası toplumun her alanında iktidara geldiklerinden demokratik ilkeleri işleteceklerini, bunu sosyal demokrasiyle, hak ve özgürlüklerin genişletilerek yapılacağı belirtilmiştir.

5.3. Seçim Sonuçları

Seçimler 14 Ekim 1973 yılında gerçekleşmiştir.

Seçim ortamı muhtıra sonrası istifa etmiş liderle, cumhuriyetin kurucu partisinin yeni lideri arasındaki çekişmelerle olmuştur. CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ancak tek başına iktidar olamamıştır. AP ise ana muhalefet partisi rolünü üstlenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi, seçimlerde %33,30 oy alırken, Adalet Partisi ise %29,82 oranında oy almıştır.

Demirel, ana muhalefet pozisyonunda olmasını “halk bize bu seçimde muhalefet görevi verdi” demiş ve seçmenin çoğunluğunun oy kullandığı CHP’ye saygı duymuştur (Çolak, 2023, s. 167).

Meclis çoğunluğunu alamayan CHP, hükümeti kuramayınca “Türkiye yüz günü aşkın bir süre hükümet bunalımı yaşadı” (Çavdar, 2019, s. 230). Koalisyon hükümeti kurma yolunda ilerleyen Cumhuriyet Halk Partisi, hükümeti Milli Selamet Partisi’nin ortaklığıyla kurmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nden beri süre gelen modernleşme ve demokratikleşme hareketleri Türkiye Cumhuriyet'i boyunca da devam etmiştir. Tanzimat, Islahat Fermanları yayımlanmasıyla başlayan modernleşme ve demokrasi adımlarını Ayan ve Mebusan meclislerinin kuruluşu takip etmiş ve hukuk devletinin göstergesi olan Anayasa ilanı ile bu süreç devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu sürecin neticeleri sonucu Meşrutî Monarşî sistemine geçilmiştir. Modernleşme ve demokratik adımlara rağmen Anayasa askıya alınmış ve istibdat rejimi kurulmuştur. Ancak 1908 tarihinde II. Meşrutîyet' in ilanı ile yeniden anayasal düzene, Meşrutî Monarşî rejimine geçilmiştir. Bu hareket özgürlükçü bir yönetime sahip olma isteğiyle gerçekleşmiştir.

II. Meşrutîyet döneminde çok partili hayata geçiş yapılmış olması, seçimlerin yapılması, demokrasi açısından önemli adımlar olarak görülsede bu dönemde muhalefet partileri sindirilmiş ve yaşam alanı verilmemiştir. Demokrasinin temel ilkeleri olan seçimlerin adil ve hür bir şekilde gerçekleşmesi, siyasi partilerin eşit şartlar altında rekabet etmesi durumu gerçekleşmemiş olmasından dolayı tam anlamıyla demokrasi kurulamamıştır. İktidar partisi olan İttihat ve Terakki'nin muhalefeti sindirmesi, 1908 ve 1912 seçimlerine müdahale etmesi bu duruma örnektir.

Oysaki demokrasilerde sandık ortaya koyuluyorsa halk iradesini yansıtmada özgürdür, bu özgürlüğe müdahale edilmemelidir. Bu müdahalelerin gerçekleşmesi milli egemenlik ilkesiyle ters düşmektedir. Seçimlerin özgür bir ortamda gerçekleşmemesi Türk demokrasi tarihinde görülmektedir.

II. Meşrutîyet döneminde demokrasinin tam anlamıyla uyulmayan veya demokrasinin tam olarak ülkede oturmadığına dair başka örneklerde mevcuttur. Bu anti-demokratik harekete örnek olarak verilecek olursa 1913 yılında hükümete darbe yapılmasıdır.

Türk siyasal hayatında askeri darbeler geleneği mevcuttur. Bu askeri darbeler geleneğinin ilk adımı Bab-ı Ali hükümet darbesidir. Bir grup subayın, Bab-ı Ali Baskını neticesiyle görev başındaki hükümeti silah zoruyla istifa ettirmiştir. Bu darbe girişimi sırasında Nazım Paşa öldürülmüştür.

Anayasal düzenin bulunduğu ve görev yapan hükümeti zorla hükümetten indirmek Türk demokrasi tarihine açısından anti-demokratik hareket olarak geçmiştir. Bu anti-demokratik hareket sonrası Türk siyasi hayatında istenilmeyen hükümetlerin darbeler sonucu hükümetten düşürülmesi geleneği başlamıştır. Demokrasilerde iktidar, halkın vermiş olduğu oylarla değişmelidir. Hükümetin, silah zoruyla istifa ettirilmesi halkın iradesini hiçe saymaktır.

Tabi bu dönemde demokrasiye dair bu olaylar yaşanılmasına rağmen Anayasanın yürürlükte kalması, seçimlerin gerçekleşmesi, mecliste faaliyetlerin iyi ya da kötü bir şekilde yürütülmesi demokrasinin gelişimi açısından önemli adımlardır. Demokrasi açısından bir süreklilik sağlanmıştır ancak anti-demokratik hareketler engellenememiştir. Ancak bu ağır aksak işleyen demokratikleşme adımları Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye geçişinde bir zemin hazırlayacaktır.

Osmanlı Devleti'ndeki demokrasi süreçleri neticesiyle Türkiye Cumhuriyet'i parlamenter demokrasiyi benimsemiştir. Türkiye Cumhuriyet'i bir anda demokrasiyle tanışmamıştır. Eskiden beri süre gelen demokratik adımlar neticesiyle batılı anlamda demokrasiye geçiş yapmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmadan önce ve kurulduktan sonraki dönemini yani erken cumhuriyet dönemi ele alınacak olursa demokrasiye uyan ve uymayan görüntüler mevcuttur. Cumhuriyet'in kurulmasından önce mecliste yaşanan tartışmalar ve meclisin ortamı demokrasiye uygun çok fikirli bir şekildedir. Ancak birinci grup ve ikinci grup arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ve mecliste silahların çekilmiş olması, İstiklal Mahkemeleri'nin varlığı gibi durumlar demokrasiye uyuşmamaktadır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası muhalefetin sindirilmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması gibi konular Cumhuriyet'in henüz içselleştirilmediğinin göstergesidir. Demokrasinin içselleştirilememesine bir örnek ise 1930 Belediye Seçimlerinde yaşanan usulsüzlüklerdir ve muhalefetin sindirilmesidir.

Türkiye Cumhuriyet'i iki kere çok partili hayata geçiş denemesi yapmasına rağmen demokrasinin içselleştirilmemesinden dolayı 1946 yılına kadar tek parti yönetimiyle yönetilmiştir.

Çok partili hayata geçildikten sonra da demokrasiye alışmakta zorluk çekilmiştir.

Seçimlerdeki usulsüzlükler, milli iradeye müdahale, anayasanın ihlali, basın ve yayıma getirilen baskı, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, çoğulculuk ilkesinin ihlali, muhalefeti yok sayma gibi konulardan dolayı demokrasi, çok partili hayatta da zarar görmüştür. Ayrıca askeri müdahaleler, darbe girişimleri, muhtıralarla karşılaşmış ve demokrasi, anayasa kesintiye uğramıştır.

Demokrasilerde sorunlar tartışmalarla çözülmesi gerekmektedir. Tartışmaların yapılması gereken ve sorunlara çözümlerin getirmesi gereken kurum ise parlamentodur. Yani halkın iradesinin yansıdığı meclistir. Çünkü demokrasinin amacı halkın iradesiyle, halkın yönetilmesidir. Halkın iradesine müdahale edilmesi demokratik değildir. Demokrasinin özüne uygun değildir.

1908 Bab-ı Ali Baskınıyla başlayan askeri müdahale geleneği, 12 Mart 1971'de de bir kez daha kendisini göstermiştir. 1971 Askeri muhtırasıyla istifaya zorlanan hükümet, halkın iradesiyle görev yapmıştır. Baskıyla istifa ettirilmesi milli iradenin ve demokrasinin çiğnenmesidir.

İstifa eden hükümetin yerine göreve gelen hükümet ise demokrasinin özü olan hak ve özgürlükleri kısıtlaması sebebiyle anti-demokratik uygulamalara kalkışmıştır.

Netice itibariyle Türk siyasetinde 1973 yılında yeniden hür ve demokratik seçimler yapılmış ve iktidar milli irade yoluyla tayin edilmiştir.

Türk demokrasisinin yıllardan beri süre gelen demokratikleşme adımlarına rağmen kesintilerin yaşanması hiç şüphesiz 1973 seçimleri öncesi iki partiyi de etkilemiştir. Seçimler öncesi muhtıranın verilmesi iki partinin seçim beyannamelerinde demokrasiye sahip çıkma isteğini arttırmıştır. Demokrasiye sahip çıkılmasıyla birlikte toplumda huzur, güven ortamı olacak adalet etkin bir hal alacaktır.

Türk demokrasi tarihinde süre gelen kargaşalar CHP ve AP'nin 1973 seçimleri için çıkarılan seçim beyannamelerine de yansımıştır. Dönemin ruhu

neticesiyle iki parti de demokrasiden yana tavır almış ve seçim beyannamelerinde halkın iradesinin çiğnenmesine neden olan muhtıra eleştirilmiş. Demokrasiye açılan yaraların sarılmasına dair vaatlerde bulunulmuştur.

AP ve CHP, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin genişletilmesinden yana olmuş, 12 Mart'ın getirmiş olduğu baskı ve zorbalıklara karşı tavır almış, seçim beyannamelerinde de milli iradeye saygıdan bahsetmişlerdir. Çünkü demokrasiyle yönetilen rejimlerde iktidarın halk tarafından değiştirilmesi esastır. Bu yöntem harici yapılan uygulamalar demokrasiyle bağdaşmaz.

İki partide seçim beyannamesinde demokrasi kavramını ele alırken demokrasiyi devletin ve toplumun her alanına yerleştirmeyi amaçlamıştır. Kamu düzeni, sosyal adalet, ekonomi, hak ve hürriyetleri demokrasi kavramına göre açıklamışlardır.

İki partinin de seçim beyannamelerinde önemini vurguladığı demokrasi kavramı toplumun huzuru, refahı ve hak ve özgürlüklerin yeniden geniş bir hale getirilmesi ve milli iradeye sahip çıkılması bakımından önemlidir.

AP Seçim beyannamesinde çoğunlukçu bir demokrasiden yana tavır sergilemiştir, CHP ise toplumun her kesimini kucaklayarak çoğulcu bir yapıdan yana olup 1973 seçimlerine katılımın en üst düzeyde olmasını önemsemiştir. Demokrasinin ruhuna uygun olarak seçmenin, seçimlerde aktif rol almasına dair vurgularda bulunulmuştur.

AP'ye göre demokrasini gelişimi çoğunluktan geçmektedir. Çoğunluğu sağlayan iktidar, demokrasiyi istikrara kavuşturacaktır. 12 Mart Muhtırası sonrası meclisin kapatılmaması, karar alma yetkisini tamamen kaybetmemesi AP'nin demokrasiye bakışı açısından önemlidir. AP, askerlerin baskısı olmasına rağmen demokrasinin hala işler halde olması millet iradesinin hala meclise yansıdığı fikrindedir. Meclis açık olsa bile hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, anayasanın ihlalleri, siyasi faaliyetlere müdahalede bulunulması demokrasiye verilmiş olan zararları göz ardı etmemektedir.

AP'nin Erim Hükümetine verdiği destekler ve seçim beyannamesinde demokrasiye dair bulunduğu vaatler arasında çelişki bulunmaktadır. Erim hükümetlerinin anti demokratik uygulamalarına destek veren AP, seçim

beyannamesinde demokrasinin önemine atıfta bulunmuş, demokrasinin, hak ve özgürlüklerin genişletilmesi vaatleri yapmıştır.

AP, seçim propagandasını liberal demokrasi üzerine inşa etmiş, çoğunluk vurgusu yapmıştır. AP seçim beyannamesinde, katılım ilkesi konusunda CHP kadar yoğun bahsetmemiş, ağırlıklı olarak hukukun ilkelerini vurgulamış ve ekonomik kalkınma üzerine durmuştur.

CHP'ye göre demokrasi halktan oluştuğu için halk siyasal alanda hür bir şekilde var olmalı ve halkın siyasal alandaki tercihlerine müdahalede bulunulmamalıdır. CHP, demokrasinin özgürlükle olan bağlantısı üzerine durmuştur.

CHP'ye göre sonuç ne olursa olsun halkın tercihinin saygı duyulmalıdır. Askeri darbe ve baskılarla halkın tercihleri belirlenmemeli siyasal hayat kısıtlanmamalı, temel hak ve özgürlüklere dokunulmamalıdır. 1973 seçimlerinde, sosyal demokrasinin prensiplerine dayalı propagandasını yapan CHP, seçim beyannamesinde demokrasi kavramını bu minvalde ele almıştır.

CHP'ye göre toplum bütünleşmeli, haklar ve özgürlükler engellenmemelidir. Halk, demokratik yollarla hukukun ihlal edilmeyeceği şekilde taleplerini dile getirmelidir. Toplumda her konuda eşitlik sağlanmalı ve çoğulculuk ilkesi etkin olmalıdır. İktidar, demokrasiyi göz ardı ederek halkın haklarını çiğnememelidir.

12 Mart Muhtırasında olduğu gibi askerler sivil iktidara karışmamalıdır. Çünkü seçimle yani milletin iradesiyle görev yapan hükümete askerlerin müdahale etmesi demokrasinin ortadan kaldırılması anlamı taşımaktadır.

Sonuç olarak, tarihsel süreç ele alındığında Türk siyasal hayatında askerlerin gölgesi sivil iktidarların üzerinde var olmuştur. Askerler, demokrasiye müdahale açısından bir tehdit oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyet'i tarihinde ortalama on yılda bir gerçekleşen askeri müdahaleler görülmektedir. Böyle bir ortamda demokrasinin istikrarı sağlanamamış olup ve milli irade hiçe sayılmasından dolayı oturmuş bir demokrasiden bahsedilememektedir.

KAYNAKÇA

- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969.* (1969). Ankara: Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973.* (1973). Ankara: Doğu Matbaası.
- Ak Günlere Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi.* (1973). Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii.
- Akar, R., & Dünder, C. (2006). *Karaoğlan*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akinci, T. (2021). *Demokrat Parti 1946-1960*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akkurt, H. C. (2018). *Bitmeyen Şarkımız Nuri Demirağ Hayatı ve Mücadelesi*. Ankara: DH Basın Yayın Matbaacılık.
- Akşin, S. (2021). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aktaş, M. (2015). Demokrasi Kavramına Eleştirel Bir Bakış. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-105.
- Alkan, M. Ö. (2021). Yetmişli Yıllarda Seçimler ve Plakla Propaganda. M. K. Kaynar (Dü.) içinde, *Türkiye'nin 1970'li Yılları* (s. 863-883). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1969). *Menderes'in Dramı 1889-1960*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, A. (1994). Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Deneyimi Ortaya Çıkış Sebepleri, Kurucuları, Nizamnamesi, Kapanması ve Basınla İlişkileri. *Marmara İletişim Dergisi*(8), 261-275.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2022). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayar, C. (2020). *Kayseri Cezaevi Günlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birand, M. A., Dünder, C., & Çaplı, B. (1991). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

- Bora, T. (2023). *Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çolak, M. (2023). *Bülent Ecevit Karaoğlan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, N. (2010). Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 597-611.
- Demirel, T. (2021). *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dervişoğlu, F. M. (2007). *Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- Dündar, C., & Çaplı, B. (2007). *İsmet Paşa*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Emiroğlu, A. (2011). 27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi. *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 13-27.
- Erhan, Ç. (2016). ABD ve NATO'yla İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1, s. 522-575). İstanbul.
- Eroğul, C. (2022). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ertem, B. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk On Yılında Parlamento İçi Muhalefet ve Bir Örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar (TSA) Dergisi*, 17(2), 345-362.
- Goloğlu, M. (2007). *Devrimler ve Tepkiler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1924-1930*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökçen, A., & Ünal, E. (2022). 27 Mayıs 1960 Tarihinde Yürürlükte Olan Ceza Mevzuatımız ve Evrensel Hukuk Bağlamında Yassıda Yargılamaları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 129-169.

- Gül, M. F. (2020). II. Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı Başlangıcına Devrin Siyasi Olaylarına Genel Bir Bakış. 7(2).
- Güneş, İ. (1987). Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkasına Geçiş. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 3(8), 427-442.
- Güray, Ş. (2020). Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kısa Bir Değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(247), 405-420.
- Güven, D. (2005). 6-7 Eylül Olayları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İdem, T. (2022). Seçim Kanunları ve Uygulamaları Üzerinden 1946 ve 1950 Seçimlerine Bakış. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 1372-1389.
- Kaan, O. (2021a). Demokrat Partinin İkinci Kongresinde Kabul Edilen "Milli Teminat Andı"nın İktidar-Muhalefet İlişkilerine Etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 507-539.
- Kaan, O. (2021b). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi*, 10(1), 345-368.
- Kaan, O. (2021c). *Osmanlı Ahrar Fırkası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaan, O. (2021d). Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yerel Yönetim Anlayışı ve 1930 Belediye Seçimleri. O. Kaan (Dü.) içinde, *Türkiye'de Merkez Sağ Partilerin Yerel Yönetim Politikaları* (s. 9-30). İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Kaluç, Ş. (2009). Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri, Sonu. *Liberal Düşünce Dergisi*(54), 191-227.
- Kara, N. (2019). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. E. Kalaycıoğlu, & A. Y. Sarıbay (Dü) içinde, *Türk Siyasal Hayatı Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (s. 277-289). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Karabulut, K. (2005). 11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 325-339.

- Karacakaya, R. (2004). Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*(3), 127-142.
- Karpat, K. H. (2021a). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2021b). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik, Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2022). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. (2016). Avrupa'da Sosyal Demokrasi ve Günümüzdeki Tartışmalar. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2(2), 15-34.
- Kurtboğan, Y. (2019). Adana Basını Işığında Demokrat Parti'nin Kuruluş Aşaması. *Kesit Akademi Dergisi*, 5(21), 536-545.
- Müezzinoğlu, E. (2018). Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, 1(1), 44-79.
- Okyar, A. F. (2019). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?* İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Olgun, K. (2011). Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), 1-36.
- Ortaylı, İ. (2023). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öngüç, B. (2021). 1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 307-323.
- Özer, M. H. (2014). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 77-92.
- Sürücü, B. (2022). İlk Bölünme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Doğuşu. *Turkish Business Journal*, 3(6), 1-28.

- Şahin, E., & Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 31-69.
- Tepekaya, M. (2023). 1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Ziya Bey ve Seçim Beyannamesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 33-61.
- Topçu, İ., & Akılmak Topçu, S. (2017). Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 59-80.
- Tunaya, T. Z. (2024). *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Turhan, G., & Çulha, M. S. (2022). Genç Cumhuriyetin Parti Sistemi Arayışında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Yeri ve Önemi. *SDÜ Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(56), 254-265.
- Tütüncü Esmer, G. (2008). Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 69-86.
- Uyar, H. (2017). *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2021). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*. İstanbul: İletişim Yayınları.